

BESZTERCEBÁNYA MÚLTJÁBÓL

TÁRCAGYŰJTEMÉNY

IRTA

JURKOVICH EMIL

ÁRA 2 KORONA

BESZTERCEBÁNYA, 1906.

A „HUNGÁRIA” KÖNYVNYOMDA NYOMÁSA.

Königsberger Mihály.

Besztercebánya régmúltjából, a századok ködös homályán át egy név sugárzik felénk, a melyvel mindnütt találkozhatni, a hol a mérhetetlen gazdagság mellett vallásosságról s önzetlen humanizmusról van szó. Bátran mondhatjuk, hogy e név a régi fénykorát élő Besztercebánya legkiválóbb patriciusának a neve, a melyet az utókor éppen kiváló tettei, építkezései s emberbaráti intézkedései miatt bizonyos mythosi légkörrel szokott már körülvenni s még többet is szokott nevével kapcsolatba hozni, mint a mennyit a valóságban tett. Im már négy teljes század választ el minket attól a kortól, a mely Königsbergert még ismerte, műveit keletkezni látni s jótéteményeit élvezte. Nem csoda tehát, ha a róla alább adandó kép csak halvány színekben s tág körvonalakban fogja őt szemeink elé állítani; de bármilyen hiányos s hézagos legyen is e kép, azt hiszem, alkalmas lesz arra, hogy a bámulat, az elismerés s a háláérzetét fakassza a késői utókor azon fiaiban, a kik ugyanazt a várost lakják, a melyet valamikor az ő fenkölt lelke is a magáénak vallott.

Mindjárt az első kérdésnél, hol született Königsberger, adósoknak kell maradni a felelettel. Ha nevében keressük a kiinduló pontot, úgy azt kell mondanunk, hogy Königsberger — Ujbányára(?) — való lehetett. Szokásos volt ugyanis a középkorban, hogy egyes családok származási helyükről is vették nevüket, úgy a magyarban mint a németben. Ilyenek voltak a Privitzerek, Neudorferek, a Rosenbergek, a Kremnitzerek stb., a kik mint bányaművelő polgárok, iparosok vagy kereskedők itt letelepedve, származási helyükről nevezték el magukat. De vajjon melyik Königsberget kell itt érteni? A magyarországit, Ujbányát, avagy a németországit, a melyből

véletlenül három is van? Ipolyi s Bél a magyarországit gyanítják, sőt Ipolyi azonosnak tartja Königsberger Mihály családját azzal a családdal, a melynek tagjai a város 1382-ik évi számadási könyvében előfordulnak s De Monte Regis néven szerepelnek. Mint lejjebb kifejtem, nekem eddigelé más a véleményem s a családot határozottan külföldinek tartom.

Korábbi életéről sem maradtak ránk kimerítő adatok,¹⁾ s így csak élete második feléből következtethetünk az elsőre, a melynek bizonyosan csak egy irányelve volt s ez az Ora et labora arany-szabálya, a mely őt egyrészt mélyérzelmű vallásos emberré, másrészt mesésen gazdaggá is tette.

A meggazdagodáshoz minálunk akkoriban két út vezetett; az egyik a bányászattal nagyban való foglalkozás, a második a kereskedelem. Königsberger mind a kettőt űzte s a jelek után indulva, mind a kettőt nagyban és szerencsével.

Tudvalévő dolog ma már, hogy Königsberger egyik városi háza²⁾ azon a területen állott, a melyen a mai káptalani templom, a mellette lévő piaci ház, továbbá a többi kanonoki házak és a mögöttük elterülő kertek egészen le a városi körfalig vannak, a mely telket régente, mikor kamarai birtok lett, Oberhaus névvel volt szokás jelölni, megkülönböztetésül a Mitterhaustól (a mai Kohnháztól) s az Unterhaustól, a mai Kamaraudvartól. A ház mellett volt egy kisebb, Alamizsnás Szt. Jánosról elnevezett házi kápolna s mögöttük raktárak, fészerek s a háztól soha sem hiányzó kert. De nemcsak e terület képezte Königsberger otthonát, hanem tulajdona volt a Wessclényi-utca tulsó része is, szintén a városi telkek határáig, mert körfalról, de még csak palánkról sem volt akkoriban szó. E területen állott Königsberger majorja s gazdasági épületei.

A városi lakosság mezőgazdasága Königsberger idejében még kisebb volt mint ma, mert biztos adataink vannak arra nézve, hogy a ma már kipusztított erdőség az éjszaknyugati vonalon mélyebben húzódott a város ezen része felé; a fejsze csak lassabban hódította el a térséget a mezőgazdaság számára. A várostól éjszakra nyúló

¹⁾ 1485-ben Kremnitzer János bírósága idején, mint tanácsossal, — fasc. 21. nro. 11. — 1489-ben pedig, mint bíróval találkozunk vele. fasc. 369. nro. 2. a városi levéltárban; 1495-ben is tagja a tanácsnak.

²⁾ Másik házának, melyet ő Niederhaus-nak nevez, fekvése ismeretlen.

dombok, a Banos, a Jeszenszky-domb, az utóbbi aljában elterülő Karlovo-völgye és végül a Styavniecska (vagy mint akkor nevezték a „Semniecska“) domb szántói s legelői részint privát emberek kezében voltak, részint a város, a plébános és aggápolda tulajdonát képezték. Hátra volt tehát az a terület, mely a város felső végétől Majorfalvaig (Oberdorfig, mint akkor nevezték), sőt azontul is Sál-falvaig („Schalksdorf“) terjed, a mely felében városi, felében magántulajdon volt s a Garamon-túli rész (a mai Gereblye a szén-égető helylyel), mely a városnak úgynevezett Mülstein-örökséget képezte.³⁾

Ezen most felsorolt területek közül az utolsó-előtti, t. i. a Majorfalva körüli és Sálfalvaig elhúzódó terület képezte Königsberger kizárólagos tulajdonát. Ezen birtok képezte, mondhatni fő alap-feltételét a bányászat sikeres s jövedelmező művelésének. A kié ez a terület volt, azé volt a bányászat s a mi különösen kiemelendő, annak kezében volt a rézzel való külföldi kereskedelem is.

A bányászat sikeres műveléséhez mindenkor nagy istállót tartottak fenn a bányatulajdonosok, magánszemélyek úgy mint társulatok. Így volt ez a Thurzó-Fugger-féle vállalatnál, így később a kamaránál s magánvállalkozóknál is. Nagy lóerőre volt szükség az ercek és a kész termények szállításánál, de főleg a bányák vízmentesítési munkálatainál, melyek az emberi munkaerő nagy részét állandóan lekötve tartották. Később már lovak (Gappelpferde) által hajtott gépeket alkalmaztak e munkálatoknál, a melyeket a mi vidékiünkén egy, éppen e célra Thurzó János főnöksége alatt krakói polgárokból alakult részvénytársaság vett kezébe.⁴⁾

Hogy mily bányák voltak Königsberger kezében, azt ma már csak egyrészt azon adatokból tudhatjuk, a melyek az éppen most említett Thurzó János itteni bányavásárlásairól számolnak be, másrészt azon szórványos feljegyzésekből, a melyekre levéltárunkban lépten-nyomon akadunk. Ez utóbbiak egy későbbi korból származ-

³⁾ Protocollum Judiciale (ezentul csak P. J.-vel jelölve) a városi levéltárban, 1542. év szept. 5.

⁴⁾ 1475. ápr. 24-ikén jött létre a bányavárosok s e consortiummal a szerződés, a melyet Mátyás király még ezen év május 15-én erősített meg. Péch, Alsó-Magyaror. Bányamív. tört. I., 67.

nak ugyan, de még mindig olyan korból, a mely Königsberger korához elég közel esett arra nézve, hogy a szóbeli hagyománynak is teljes hitelt adhatunk.

Königsberger kiterjedt bányaműveléséről legelőször az az adásvévesi szerződés tesz hiteles tanúságot, a melynek alapján Thurzó János 1493. május hó 15-én megvette a homokhegyi bányákat egy társulattól, a melynek egyik tagja Königsberger is volt.

Ezen bányák régente a Schweinsgrettl-Jung, majd a Kolman-családok birtokához tartoztak s az 1493-ik évben, a mikor a Königsberger, Glocknitzer Benedek, Tillmann Miklós és neje Zsófia, tulajdonát képezték, éppen a rendszertelen művelés folytán már alig jövedelmeztek valamit. Azonfelül Königsberger üzlettársai már nagyon el voltak adósodva, úgy hogy a vállalaton tul kellett adni. A consortium e művekért a hitelezett összegben kívül még 2100 frtot kapott a vevőtől.⁵⁾

Nem közönséges jelenség az az előzékenység, a melylyel a vevő adósaival szemben ekkor viseltetett, midőn az általa megvásárolt bányacomplexust még továbbra is kezükben hagyta s pedig mint Péch idézett művében mondja, hogy a többi bányatulajdonosokat is bányáik átadására bírja. Ez azonban már csak nagyon névleges birtokosság volt, mert Thurmchwamm határozottan mondja, hogy a bányák műveléséhez már Thurzó adta a pénzt s ő vette át a bányaterméket is.

A hajdani bányabirtokosok tehát, mint értelmes, az itteni viszonyokkal teljesen ismerős bányászok tudásukat is áruba bocsátották a vevőnek, a ki őket bányatisztekiül alkalmazta.⁶⁾ De ugy

⁵⁾ Wenzel, Magyarorsz. Bányászatának kritikai tört., 166. l. Péch, I., 75 lr erről Thurmchwamm, a Fuggerek idevaló factora is naplójában: Nemblich als H. Hans Turzo von dem Benedikt Glocknitzer vnnd Michl Kunigsperger lr Bergwerch vnnd Handl im Sandperg uber ein gegebenen, so sy dem herrn hans Turzo schuldig sein gewest Noch fl. 2100 darzu hinaus zalle vnnd die Bergwerch von inen erkaufft. Megtartotta azonban Königsberger a homokhegyi Grünfarb-Stolln-t, a cementvíz-tárnát.

⁶⁾ Hat herr hans Turzo laut des Glocknitzers vnnd Kunigspergers kauf-brief Inen dieselben Bergwerch vnnd handl in Iren henden gelassen, darumb dasz sy verständige Bergleut sein gewesen, die zu verwesern, verwaltern darueber gemacht vnnd mit gelt verlegt. — darumb sy dem herrn Turzo woechentlich vnnd alle Sonnobent die schwartzen kupfer im hamer gefuerj vnnd geantwort. A Fuggerek ellénirata a vár. ltárban.

látszik, itt is első sorban Königsbergerre kell gondolni, a ki anyagilag is függetlenebb volt, mint eladósodott üzlettársai s a kinek bányászati genije előtt Thurzó is meghajolt.⁷⁾

Actaszerűen Königsbergernek másutt való bányabirtokosságát, fájdalom, már nem tudjuk kimutatni, de létezik levéltárunkban még egy igen fontos feljegyzés, mely az említett hiányon alaposan segít. Ez az 1540-ből származó „Handelssachen“ című kézirat,⁸⁾ mely a régi bányaművelők neveit sok évre visszamenőleg feljegyezte.

Ezen feljegyzés szerint Königsberger Ó-hegyen, sőt a Lipcse patak völgyében lévő bányában, az úgynevezett „Liptscher Saiffen“-ben is dolgozott. Az említett kézirat ugyanis a következőket mondja az ó-hegyi bányászatról: Vnter andern aber weisz man von einen, hatt der neue herr⁹⁾ gehaiszen, nach ihme der Tanner, nach dem Tanner der Merthen Breszler, nachmals der Georg Stürzer, Königsberger, Platt vnd Peterman. Lejebb pedig a következőket: In Lipscher seiffen ist der Kollmann der erst gewesen, der die hütten gebaut hatt, nach ihme haben drinn gearbeit hans Lang, Benedig Glocknitzer, Peterman vnd Khönigsberger.

A Khönigsbergerre következő generatio tehát, a mint ez a mondottakból kiviláglik, még pontosan tudta, hogy kik dolgoztak e két bányatelepen s a lipcsevölgyi kohóban s a vállalkozók közt mindkét helyen felsorolja Königsbergerünket is.

Hogy a lipcsevölgyi, de a főleg a homokhegyi bánya ezen korban igen jövedelmező lehetett volna, ha a vállalat kellő tőkével rendelkezik vala, az kitünik abból a szerződésből, melyet Thurzó János Fugger Jakabbal Pozsonyban 1495. március 16-án az itteni rézüzen érdekében kötött, de kitünik még inkább abból a szellemes következtetésből, melyet Péch e szerződés egyik pontjához fűz.

E szerződés értelmében a közösen megindítandó vállalathoz szükséges pénzt Fuggernek kellett adni, míg a bányaművelés

⁷⁾ Dem Kunigsperger aber noch darzu des Hampo arrendirte Bergwerch vertreut — írja Thurmschwamm naplójában.

⁸⁾ Fasc. 253. nro. 53

⁹⁾ Dubraviczky kamaragróf 1599-ben az alsó-ausztriai kamarához intézett egyik jelentésében már tulajdonnevet csinált e két szóból s „Neuherr“-nek nevezi az akkor már ismeretlen nevű bányabirtokost. Fasc. 259. nro. 117.

technikai része Thurzó feladatát képezte, de a haszonban mind a kettő egyenlően osztozkodott. Tervük szerint Besztercebányán kohókat kellett építeniök, melyben hetenkint 300 mázsa rezet akartak termelni, a mi nekik ugyancsak hetenkint 360 forintnyi tiszta hasznot hajtott volna. A réztermelés koncentrálása céljából elhatározták, hogy mielőtt a besztercebányai kohó üzemben lesz, a krakóit azonnal beszüntetik. Péch erre megjegyzi, hogy az úrvölgyi és sandbergi bányákban már akkor is rendkívül nagy mennyiségű ércnek kellett feltárva lenni, mely remélni engedé, hogy évenként 15600 mázsa rezet fog lehetni termelni; mivel pedig lehetetlen, hogy azon néhány év alatt, a mióta e bányákat kezelte, ily valóban nagyszerű feltárások történtek volna, fel kell tételezni, hogy e bányák az előbbi birtokosok alatt sem voltak szegények s hogy nem ez a körülmény okozta a bányabirtokosok elszegényedését, hanem egyedül az, hogy nem volt közöttük terjedelmesebb összeköttetésekkel bíró kereskedő, a ki képes lett volna a termelt rezet minél előnyösebben értékesíteni.¹⁰⁾

Ezzel áttérhetünk Königsberger meggazdagodásának második forrására, a rézkereskedelemre.

Königsbergerről, mint rézkereskedőről directe nem szólnak okmányaink, de a támpontok, a melyek alapján őt ilyennek minősíteni kell, oly szilárdak s biztosak, hogy ezen föltevés elől nem lehet, nem szabad kitérni.

Az első támpont a kifejlett mezőgazdaság, melyet Königsberger folytatott s főleg nagy kiterjedésű rétjei, a melyeket a bányászat nagy loállományának fentartására régebben lefoglalni törekedett s midőn ez nem mindig sikerült, bérben birt. Már pedig a rétség s a várostól évi 22 frtért — 1506. évi számadókönyv — bérben birt szántó nagy terjedelme sokkal nagyobb loállományt tétel fel, mint a mekkorát tisztán a bányászat körüli munkák igényelnek, főleg ha figyelembe vesszük, hogy az ó-hegyi, homok-hegyi s lipcsevölgyi telepek mindegyikéhez ugys nagy rétek tartoztak, a melyek maguk is elégségesek voltak az ottani igavonókat szénával ellátni.

¹⁰⁾ U. i. I., 81. l.

De van ennél a támpontnál még egy biztosabb is s ez Königsberger külföldi összeköttetései, a melyeknek más alapja, mint a kereskedelmi viszony, nem lehetett.

Már értekezésem elején említém, hogy a Königsberger-család származási helyének megállapításánál kérdéses lehet, vajjon a magyarországi Königsberget (Uj-bányát), avagy a németországit kell-e érteni. Az első mellett alig szól egyéb annál a közismeretű ténynél, hogy régi bányabirtokosaink majdnem az egész bányavidéken voltak otthonosak s egy család több városban is élt, a szerint, a mint vállalatai ezt megkívánták. Erre van elég példa.¹¹⁾

Hogy a Königsberger-család külföldi volt s onnét származott be a mi vidékünkre, azt Thurmschwamm említi naplójában, a kinek állításai pedig rendesen kiállják a legszigorúbb kritikát is. Szerinte Königsberger Mihály atyja György volt, egy augsburgi polgár, a ki ugyanott a Weinmarkton lakott, mint a Fuggerek szomszédja. Mihály volt az első, a ki Magyarországra költözködött s itt mint bányamivelő igen meggazdagodott.

De Königsberger egyéb családi connexiói is arra utalnak, hogy családja eredetét a külföldön, nevezetesen pedig Augsburgban keressük. Ilyen volt az augsburgi Kraus-családdal való rokonsága. E családnak egyik tagja Königsbergerrel egyidejűleg itt lakott, mint bányászattal foglalkozó circularis polgár, a kiről Thurmschwamm is azt mondja, hogy ez az ő alsó szomszédja¹²⁾ s hogy ez Königsberger rokona. De még világosabban mutatja Königsberger külföldi származását egy körülmény, mely halála után játszódott le ugyan, de a melynek okai jó messzire nyulnak vissza Königsberger életébe. S ez Königsberger második házassága.

Königsbergernek gyakran említett végrendeletéből megtudjuk, hogy első nejét Margitnak hívták.¹³⁾ Ennek ismeretlen időben bekövetkezett halála után, elvette Königsberger második feleségét,

¹¹⁾ Ipolyi, Beszterceb. műveltség tört. 41. 1

¹²⁾ Tehát a mai Pálesch-ház a téren, mert Thurmschwamm, mint Fuggerék factora, a Kohn-féle házban lakott.

¹³⁾ Mehr bescheid ich flor fünfzig den Predigern, das sie alle Sonntag vnd freitag vor mich, vor Margaretha meine hausfrau vnd vor das ganz geschlecht beten. Königsb. végrendelete.

egy Benigna nevezetű özvegyet, a kinek házasságából egy fia volt, kit itt mostohaatyja után rendesen csak Königsberger Györgynek neveztek.

Ezen György mostohaatyjának 1503-ban készített végrendelete értelmében ennek összes vagyonát örökölte s miután ezt itt egy ideig birtokolta, Thurnschwamm naplója szerint,¹⁴⁾ Augsburgból nősiült s anyja halála után ugyanoda ki is vándorolt, a hol azonban — édes atyja után? — már csak Kraus néven szerepelt s 1523 táján, mint Hegnenberg várának és jöszágainak ura egyenes örökös nélkül halt meg. Szüleitől öröklött vagyonát, a mint ezt végrendeletének másolatából¹⁵⁾ tudjuk, unokaöccsese, Kraus Jakab örökölte.¹⁶⁾

¹⁴⁾ Nachdem aber die herrn Turzo vnd die Bergwerch vnd den handl selbst zu henden genommen vnd der Georg Kunigsperger sich gen Augspurg verheirat, Alda niedergelassen, hat er sich mit den Herrn Turzo vnd Fuggern nach abraitung aller handlung, so si mit einander gehabt um das obgemelte oberhaus, das er von seiner Muter Benigna, des Michl Kunigspergers Wittib ererbt, Wie handelsleut die mit einander lange Jar zuthun vnd zuhandeln gehabt verglichen vnd Inen den Herrn Turzo vnd Fuggern gelassen — Más helyen pedig ezt olvashatni: Von derselben Witfrau Benigna ist das Haus an Iren Son Georgen, der des Michl Kunigsperger Stiefson gewest vnd Nach Im Kunigsperger genant worden, vnd von Im an die Herrn Turzo vnd Fugger also kommen Ugyanezen sorok a Fugger-tisztek 1547. évi jelentésében a selmeci bányaigazgatósági ltárban.

¹⁵⁾ Városi ltár fasc. 244. nro. 2.

¹⁶⁾ Nem tehetem, hogy e rendkívül érdekes végrendeletnek reánk vonatkozó részét e helyütt ne közöljem: Weiter ist mein letzter wil, mainung, ordnung vnd furnehmen, was ich Vber das alles, so ich wie obengemelt Vnverschafft vnd Vnverordnet auf mein Absterben, hinder mir vorlassen wird, es sey an barem gelt oder ligenden güttern, Als nemlich Vnder andern mein Schlosz vnd Sitz Hagnenberg (máskor Hegnenberg) mit allen liegenden guttern, Zinsen, Renten vnd gutten darzu gehörig darzue mein Farbstollen genant auf der Lebeten desgleichen die Tail, so ich hab auf dem Santperg (fasc. 244. nro. 7. szerint 3/16 rész a Farbstollnból), Solches alles wie itz gemelt, sol volgen, zu stehn, Vnd werden Jacoben Krausen meinem Vettern, der Viel Zeit bey mir gewesen ist, den ich auch in dem allem, zu meinen rechten Erben hiemit benent, Instituiert, Vnd gesetzt haben will, doch in der gestalt Vnd masz mit ich Im dan hiemit beschwert, Vnd ime solches befohlen, oder auf erlegt haben will, dasz er sich mit meines Stief Vattern säligen Testamentarien im Neuensol, welche zu solcher Zeit sein werden, oder mit einem Erborn Rath daselbst der Zwelfhundert gulden Ungerisch in golt halben, die gemelter mein Sief-Vater sälicher in Sankt

A most elsoroltakból önként következik, hogy Königsberger Mihályt családi s vagyoni viszonyai a külföldről, nevezetesen Augsburg városához kötötték s pedig oly szorosan, hogy mostoha fia is jónak látta, itteni fekvőségeinek értékesítése s anyjának halála után — a ki elvégre szintén augsburgi özvegyasszony lehetett — ugyanoda visszaköltözködni.

Königsberger besztercebányai tartózkodása idején élénken ápolta az Augsburggal való connexiókat, a minek világos tanujele, hogy ottani házáat a Weinmarkton mindvégig megtartotta, úgy hogy most fiának, innét való kiköltözködése után, ez szolgált első otthonul.

Már pedig lehetett volna-e élénkebb eszköz az éveken át tartó connexió ápolására s fentartására mint a kereskedelem — s pedig Königsbergerüknél — éppen a rézkereskedelem?

A rézkereskedelem már a XIV. században igen élénk lendületet vett s főleg Németalföldre, Velencébe majd Krakóba vette irányát.¹⁷⁾ Akkor még Besztercebánya gazdag polgárai maguk foglalkoztak vele, míg később már idegen tőzsérek, a Hampók, Fortunatusok s a Thurzó-Fuggerek vették azt kezükbe.¹⁸⁾ A dolog természetében rejlik, hogy a besztercebányai réztermelők nem valamennyien voltak

Johans Eleosinary Capel im Neuensol, zu Underhaltung eines Priesters Vnd der Mesz Verordnet hat, Vnd dieser Zeit in meinen handen sein, Ich auch gemelten Priester bisher davon Jarlich entricht hab, darumb vertragen, Vnd antweders ihnen die zwelfhundert Vngerisch gulden in golt bezal, oder die Jarlich Underhaltung eines Priesters durch liegende gütter, mit hülff der Testamentarien, Verordne Vnd bestelle, Vnd also solches on mangel Vnd abgang richtig mach Az 1523. decz. 17-ikéről keltezett végrendeletet János, Szt.-Ulrik és Afron (talán Afra?) augsburgi apátságok perjelének transumptumában bírjuk. Ipolyi Schem. Hist. 150 l. azt mondja, hogy Königsberger-Kraus Györgyöt a tanács az akkori jegyzővel, Niederhayder Albin Györggyel, együtt azért, mert a protestantizmushoz hajolni nem akartak, megfosztotta tanácsosi, illetőleg jegyzői állásától; azt hiszem, hogy Königsbergernél még az is szolgált okul, hogy keveset tartózkodott Besztercebányán.

¹⁷⁾ Ipolyi, Beszterceb. műveltség tört. 46. Kachelmann, Ung. Bergb. 86.

¹⁸⁾ Vnd wiewohl in Neusohl mehr Silberwerk gewesen vor Zeiten, hat das Kupfer vber handt genommen, dasz dieselbe Zeit nicht viel goltten vnd vnwürdig gewest, doch haben die Kupfer gegen Krakau genommen vnd Preszla auch, vnd von dannen weiter In die Orth, da man die Kupfer gesaigert hat, Das hat bis Königs Mathiaschen Zeit gewehret vnd von Ihn bis auff Ladislav — írja Thurmschwamm.

rézkereskedők is, hanem hogy a külfölddel való üzletet egy-kettő a leggazdagabbak közül bonyolította le, megvásárolván természetesen az itt kapható összes terményeket.

Ily rézkereskedő lehetett Königsberger is mindaddig, míg a Thurzók fellépése őt háttérbe nem szorította. Ezen kereskedelmi összeköttetéseknek élénk tanújele a már említett végrendelet, a melyben olyan helyekről emlékszik meg, a melyek az említett kereskedelmi útvonalak mentén voltak.

Königsberger készpénzének egy tekintélyes részét kegyes célokra hagyományozta. A kiosztásnál oly helyeket vett figyelembe, a melyeket utazásai alkalmával érintett s a hová talán valamely kiállott veszély s az abból való megmenekülés emléke kötöttek. A déli utirányba (Velence felé?) esik két zárda, u. m. a győri és egy másik, a melyet „Pleisz“-nak nevez Esztergom mellett, mind a kettőnek 25 – 25 frtot hagyományoz.¹⁹⁾

Megemlékszik az éjszaki utirányba eső lechnitzi zárdáról Szepesmegyében, a mai veres-klastromról s 25 frtot hagyományoz ájtatos lakóinak, a kiknek vendégbarátságát nem egyszer élvezte krakói útjában.²⁰⁾

De ugyancsak e vidéken tett útjainak emlékéül hagyományoz 25 frtot misealapítványul a ruzsbachi plébánosnak is.

Végül ott van a harmadik útirány Németországba, nevezetesen Boroszlóba, a mely még soká Königsberger halála után főhelye volt a magyarországi rézkereskedelemnek. Az itteni zárdáról sem feledkezik meg s ugyanannyit rendel lakóinak, mint az előbb említetteknek.²¹⁾

Ezzel ugy vélem eléggé kimutattam azt a forrást, a melyből Königsberger nagy vagyona eredt, de egyszersmind már arra

¹⁹⁾ Mehr in das Closter zue Rab bescheid ich flor 25 Seelmessen zue lesen, vnd das man ihnen das geld schick das sie mir bey gott gnad erwerben. Mehr bescheid ich in das Closter zum Pleisz bey Gran lieg und flor 25. Végrend. fasc. 220. nro. 1. Ez nem lehet más, mint a pilisi cisztercita zárda. Fuxhoffer-Czinar Monasterologia Tom. II. 113. l. a mely még akkor létezett.

²⁰⁾ Mehr den München in der Lechnitz bescheidt ich flor 25 dasz man ihn auch das geldt schich vnd Gott für mich bitten. U. o.

²¹⁾ Mehr in das Kloster zue Unser Lieben freuen zue Preslaw bescheid ich flor 25 vnd das geld ihn schicken soll, das die Bruder im Closter für mich bitten, das mir sein gnadt wolle die ewig freud geben. U. o.

is rámutattunk, mire fordította városunk e mindenestre kiváló alakja gazdagsága egy részét.

Besztercebánya régi gazdag családai szinte vetekedni látszanak abban, hogy vagy a várbeli templom hajójához építsenek oldal-kápolnákat, vagy pedig önálló kápolnákat, hogy ott életükben imádkozhassanak, holtuk után pedig csendes pihenőt találjanak.

Königsberger is követi ezek példáját s az 1492. április 9-én Rómában kelt bulla tanúsága szerint, a plébánia-templom körüli sírkertben a bold. Szűz hét örömének emlékére egy kápolnát alapított, a melynek további fentartására eszközölte ki az említett indulgentialist.²²⁾ Azonban e kápolna hollétéről s későbbi sorsáról nincsen tudomásunk.

Végrendeletében Königsberger már nem tesz említést ezen kápolnáról, hanem igenis egy másikról, a mely a plébánia-templom egyik oldalkápolnája volt s a melyet alamizsnás Szt-Jánosról neveztek.

Ipolyi előbb említett művében (102. l.) azt mondja, hogy ma már azt sem tudjuk, hogy a régi oklevelekben említett oldalkápolnákat hol keressük; nem ismerjük sem a Corporis Christi, sem a szt-kereszt-kápolnát s hogy már helyüket sem tudjuk megmondani.

E kijelentés azonban a városi levéltárban évek óta tartó kutatások folytán már némileg módosul, a mennyiben e kápolnák az ismeretlenség homályából már kezdenek bontakozni. Ismerjük már az Alamizsnás szt-János-kápolnát is, a melyről Königsberger tesz említést végrendeletében.

Schöll Mihály, Königsberger egyik későbbi jogutóda, éppen Königsbergerhez való viszonya alapján, ingyen temetkezést kíván a nagyobbik vártemplomban úgy a maga, mint családtagjai számára s megemlíti egyebek közt a kérdéses kápolnát is, azt mondván róla, hogy az a sekrestye felett van,²³⁾ melynek a sanctuariumba vezető ajtaja felett ott díszlett a Königsberger ismert címtáblája, a melynek a párját a XVIII. századbéli nagy restauratio a maga eredeti helyén a Szt-János-kápolnában alapítója emlékére máig is

²²⁾ Vár. Itár fasc. 448. nro. 11. Lad. III. nro. 59.

²³⁾ In des Johannis Elaemosinary Capel so ober der Sacristay ist, Fasc. 244. nro. 43., 44.

meghagyta. Kétségtelen tehát, hogy ez a máig keresett s maradványaiban is remek kápolna, a melyet Königsberger, bizonyára mások hozzájárulásával is a régi sanctuariummal egyidejűleg épített.

Königsberger egy kelyhet ajándékoz e kápolnának²⁴⁾ és egy ott naponként mondandó misére 1250 frtot tesz le alapítványul, a melynek kamataiból évnegyedenként 12 frtot kap a miséző pap.²⁵⁾ A végrendelet e pontjának végrehajtásával első sorban az akkori plébánost (Zsigmond), másodsorban pedig a városi bírót és a tanácsot bizza meg, a mely az alapítványt is kezeli.

Az alapítványozó végakarátát jogutódja, Königsberger-Kraus György is, mindvégig tiszteletben tartotta s pontosan fizette a kezében maradt tőkéből a miséző pap évnegyedes misestipendiumát, de biztosítéskul lekötötte homokhegyi bányarészletét,²⁶⁾ sőt unokaöcsését is, a kinek javára végrendelkezik, arra kötelezi, hogy a tőkét vagy fizesse le a végrendelet-végrehajtóinak, vagy egy fekvő birtok szerzésével biztosítsa a végrendelet további teljesítését.²⁷⁾

²⁴⁾ A végrendelet első pontjában foglalt intézkedést: Den Kelch gib ich zu der obern Capell — ezen kápolnára vonatkoztatom.

²⁵⁾ Zue meiner seelen seeligkeit zu einer teglichen Mesz bescheid ich flor Tausent zweihundert vnd fünfzig zue der Capella S. Ioannis Eleemosynary, zu welchem geldt vnd der obgenanten Capelln S. Ioannis Eleemosynary sollen Patron sein der herr Pfarrer, der die Zeit ist zum ersten dernach der gantz Rath Richter vnd Burger, das sie von dem vorgeschrieben geldt alle Quatember geben sollen einem Priester fl. 12 der das Alter in derselben Capelln belist, als lang wie das geldt seinen ausgang hatt vnd vor mich all mein geschlecht soll bitten. Königsberger végrendelete. Ezen hagyomány ma körülbelül a huszszorosnak felel meg, tehát igen tekintélyes egy összeg.

²⁶⁾ Diēweil dieselben (t. i. Königsberger M. és neje) nicht allein grosze Vncosten auf das gepew hieiger Neusollerischen Kirchen vnd dero Zeitten Gottesdienst gewendet, sondern auch im Testament eben die grüne Farb vmb zwelffhundert ducaten zu jährlicher vnd stäter vnterhaltung eines Meszpriesters Gemainer Stadt alhin verpfendet, bis so lange seine Erben solche ablösen vnd wider an sich bringen würden — írja Schöll a bányavárosok törvényszékéhez benyújtott beadványában 1600. okt. 15-én fasc. 244. nro. 3.

²⁷⁾ Königsberger-Kraus György végrendeletében a következővel terheli meg jogutódját: dasz er sich mit meines Stief-Vaters sälligen Testamenterien im Neuensohl, welche zu solcher Zeit sein werden, oder mit einem Erbern Rath daselbst der Zwelffhundert gulden Vngerisch in golt halben die gemelter mein Stief-Vater sällicher in Sankt Johans Eleemosinary Capel im Neuensohl,

György kifejezett végrendelkezését azonban nem Jakab, hanem csak ennek jogutódjai, a selmeci Siebenbürger Cherubin és a besztecebányai Breimel János (az 1515., 1518., 1524., 1526. s 1533. évi iudex) hajtották végre.²⁸⁾

Ezen alapítvány későbbi változatos történetének előadása azonban már túllépi e lap különben is szűk keretét.

Königsberger végrendeletének fonalát követve, egy másik nagy alapítványát említem, melyet szintén lelke üdvének szemmel tartásával tett. A végrendelet ezen pontja szerint arra kötelezi piaci házának (Groszhaus-Oberhaus) ezutáni birtokosait, azt akarván, hogy ezen ház mindig az isteni tisztelet helyének közvetlen szomszédságában legyen, hogy annak jövedelméből egy papot tartsanak, a ki az ottani házi kápolnában naponként misézze s hogy mindkét kápolnában (ugy értelemezem, hogy a szóban levő és a várbeli Alamizsnás Szt. Jánosról elnevezettet gondolta) a szükséges gyertyáról gondoskodjanak.²⁹⁾

Az alapító végrendelkezésének ezen pontját azonban nem sokáig tartották be a háznak tulajdonosai. Első utódjáról, Königs-

zu Vnderhaltung eines Priesters Vnd der Mesz Verordnet hat, Vnd dieser Zeit in meinen handen sein, Ich auch gemelten Priester bisher davon Jährlich entricht hab, darumb vertragen, Vnd antwerders ihnen die Zwelffhundert Vngerisch gulden in golt bezal oder die Jährlich Vnderhaltung eines Priesters durch liegende gütter, mit hülff der Testamentarien, Verordne Vnd bestelle, Vnd also solches on mangel Vnd Abgang richtig mach.

²⁸⁾ Welches dan von dem Cherubin Siebenbürger vnd von dem Janusch Greimbl seligen geschehen ist, wie solches vnter Gemeiner Stadt Augsborg vnd der Stadt Schembnitz Insigel im fall der not kan erwiesen werden. Schöll beadványa fasc. 244 nro. 3. — Ezeknek és a Königsbergerek közti viszonyainak tisztázására elégségesnek tartom a következőknek ide iktatását: Der alte Kraus (erről fentebb volt szó, mint Thurmschwamm alsó szomszédjáról) hat ein Wittib verlossen vnd noch ein Tochter ein Jungfrau. Die Wittib hat gehabt auf der Schemnitz den Jerubin Siebenburger. . . Die Jungfrau (Schöll beadványában Anna a neve) hat gehabt im Neusöl den H. Hanns Breimbl, so man Janusch genennt hat vnd von wels gewesen: Bey der hat er gehabt den Antoni vnd Jakob, auch ein Tochter jetz des Sebastiani Pribitzers Hausfrau . . . (Innét később a Pribitzer-családnak Königsbergertől öröklött jogaira való hivatkozása.) Thurmschwamm naplója.

²⁹⁾ Mehr beschaid ich zu einer tegliehen Mesz dasz Groszhaus da ich iezund innen bin, alle wisen vnd ecker die zue dem haus gehören also wer solche ecker vnd wisen vnd das haus gebrauchen will das er davon einen

berger-Kraus Györgyről még tudjuk, hogy rendesen miséztetett e helyen, de a Thurzó Fugger tisztartói ellen már ismételt hangzanak a panaszok, hogy nem tartanak külön papot s hogy nem is miséztetnek.³⁰⁾ Csak akkor teljesül újra a végrendelező utolsó intézkedése, midőn a ház átmegy a kamara tulajdonába s midőn azt 1627-ben Schlegel Mátyás, a bányavárosi káplán otthonává rendelte, vagy a midőn azt 1648-ban a Jézustársaságnak, 1776-ban pedig Mária Terézia királynénk egyenes intézkedésére a helybeli székeskáptalan otthonául kijelölte.

A felsorolt kegyes alapítványokon kívül Königsberger misét mondatott még a környékbeli falvakon s a zólyom-lipesei zárdában is lelke üdveért. De mindezeknél sokkal nagyobb szabású az a kétrendbeli intézkedése, a melylyel a nagy plébánia-templomot — vagy legalább annak sanctuariumát — rézzel fedette be,³¹⁾ a másik pedig, a melylyel ugyanezen templom oltárának költségeire 1000—1000 frtot hagyományozott.³²⁾

E két hagyományból meglehetősen biztonsággal arra lehet következtetni, hogy a templom sanctuariuma ezen időtájt, vagy újból, vagy pedig csak kibővitve épült. Igazolni látszik ezen feltevést a városi számadásokban ezen időben sűrűbben és nagyobb tételekben előforduló templomépítési költségek és két indulgentialis, a melyek közül az egyiket Guerteller és neje 1494-ben, a másikat pedig ugyanesak Königsberger eszközölt ki a pápai szentszéknél.

Priester halt der teglich das Alter belist in der Capelln S. Joannis, Vnd so mein Hausfrau lebt oder ander meines Geschlechts, wo sie solches wolten halten vnd einen Priester davon wolten halten sollen sie vor andern leut die ersten sein, als lang, also sie es halten wöllen, Vnd den Vorthcil mein geschlecht sol haben vnd auch Kerzen in alle beiden Cappeln auf die Altar besorgen sollen von dem obgenandten Erben.

³⁰⁾ Egy ideig a város is bérelte a házhoz tartozó réteket s ekkor a rendes bérösszegezen felül minden évben egy hordócska olajat is adott a kápolná-
nak az örök lámpa számára.

³¹⁾ Item. Mehr so man die Kirchen unser lieben Frauen in Neuensoll decken wird vnd ein newes dach drauf machen will, beschaid ich darzu Tausend gulden dasz sie mir gnädig vnd barmherzig sey, bey Iren lieben Sonne Jesu Christo. Végrendelet.

³²⁾ Item. Mehr So man ein Taffel auf den hohen Althar in der Kirchen unser liben frauen im Neuensoll machen wirt, bescheid ich darzu floren Tausent, das mir Gott sollt gnedig sein durch die Fuhrbitt der Jungkhfrauen Marie U. o.

Ezen diszes új templomrész, mely maradványaiban is még a hazánkban akkor már hanyatlásnak indult gothikának nyomait mutatja, már 1503-ban, a mikor a végrendelet kelt, be volt fejezve s oltára részben való költségeiről s ércfedeléről Königsberger az említett módon kívánt gondoskodni.

De nem feledkezett meg arról sem, hogy az isteni tisztelet, mely ezen sanctuariumban majdan tartatni fog, minél fényesebb, minél diszesebb legyen. Drága misemondó ruhákat csináltatott tehát, a melyek műbecsükkell s rendkívüli gazdag kiállításukkal még századok multán is méltó bámulatba ejtették a szemlélőket.

Ez iránti végrendelezése így szól : Am ersten zu der Kirchen vnsrer lieben frauen im Neuensoll beschaid ich die Messen gewant die ich hab lassen machen das erst golden stuck Kasel, zwo dalmatik vnd der khormanttel, mehr darnach das weis gulden Stüekh. Kasel vnd zwo Dalmatikel vnd drey Chormantel vnd sechs Altaar Thuecher . . . zu lob vnd Ehre Gott dem Allmechtigen vnd seiner gebenedyten Mutter Maria.

A bámulat tárgyát képező misemondó ruhákat sokszor emlegetik a templomi leltárak, legpontosabb leírását azonban csak az 1787-ik évi leltár adja, a mikor ugy ezen, mint a templomnak sok egyéb drágaságát kegyeletlen kezek a végpusztulásnak vetették oda prédául.

Ezen leírás szerint az egyik misemondóruha veres selyemből készült, aranyszálakkal gazdagon átszőve ; hátsó része 4 láb, 6 hüvelyk hosszú, 3 láb széles volt ; mellső része 2 láb, 8 hüvelyk hosszú korsóalakú volt, a melyen gazdag arany és selyem himzésű kereszt tünt elő. Remekszép lehetett a hátlaapon himezett kép, mely Urunk epiphániáját ábrázolta. A bold. Szűz egyik kezében a kis Jézust, a másikban a magus által nyújtott edényt tartotta, mely aranyozott ezüstből készült ; a magusok másodika szintén ilyen edényben ajánlotta fel a myrrhát, a harmadiknak aranyból való ajándéka s kormánybotja szintén ötvösmunka volt. A kép aljában ott volt az ajándékozó nevének két kezdőbetűje nagy gyöngyökből kirakva, a melyekkel a készítő különben sem takarékoskodott, mert csak ezek ára is a legalacsonyabb becslés szerint 1387 frt 30 kr-t tett ki. A másik misemondóruha, a melyet a hagyomány szintén Königsberger ajándékának tartott, már kisebb értéket képviselt.³³⁾

³³⁾ Leírását már közöltem az Archaeologiai Értesítő 1900. évf. 152., 153.

De ezen fekül a felebaráti szeretetnek is szép példájával találkozunk Königsberger végrendeletében. Ő, a ki életében is bizonyára nem egy szegénynek törülte le a nyomor és nélkülözés keserves könnyeit, még utolsó akarata leírásánál sem feledkezett meg a szegényekről s főleg a városi aggápolda gyámoltalanjairól nem, a kikkel minden jobbmódú polgár végrendeletében szoktunk találkozni. 2250 frtot hagyományoz e célra s pedig ruhára, élelemre s egyéb előre nem látott szükségletek fedezésére, sőt besztercebányai szokás szerint a fürdőbe járó szegény embereknek sörrel és kenyérrel való megvendégelésére is hagy egy összeget.³⁴⁾

Az említett hagyatékokon s már életében is kegyes célokra fordított összegeken kívül még három kiváló ténnyt is hoznak a régi okiratok Königsberger névvel összefüggésbe s ez az ó-hegyi, a szászfalvi s a jakabfalvi templom építése, de mondjuk ki azonnal, alaptalanul.

Az ó-hegyi templom építését legelőször a Náray-féle Canonica Visitatic 1692-ben tulajdonította Königsbergernek, természetesen csak a santuariumét, mert a hajó már újabb. Régibb adatokkal azonban ezen állítást, mely addig csak szájhagyományon alapult, nem lehet igazolni, de még azzal a körülménnyel sem, hogy az építkezés az akkori kor stílusának megfelel.³⁵⁾

Ugyanez áll a szászfalvi templomról is, a melyet csak a Batthyány-féle Canonica Visitatio, kétségkívül egyszerű szájhagyományon alapuló jelentése hoz Königsbergerrel kapcsolatba.³⁶⁾

Ép oly helytelen a jakabfalvi templom felől uralkodó régibb nézet is, mert abból, hogy a templom egyik bolthajtásába az 1516

és az 1901. évf. 49. l., a hol a besztercebányai plébánia-templom egykori kincstáráról értekeztem.

³⁴⁾ Mehr bescheid ich flor tausent die Armen Leut zu bekleiden als lang das geldt einen ausgang hatt. Mehr bescheid ich flor zweyhundert Armen Leuten in Spital in sonderhait, das man ihn sol kauffen, was ihnen am nőtigsten ist das sy meine Vorbietter bey Gott wolten sein. Mehr bescheid ich den Armen Leuten flor tausent die ihn vmb speis vnd vmb Gott willen die Patronen austellen sollen, die das Allmosen notturftig sein, als lang das geldt werdt, das sie Gott für mich wollen bitten. Mehr bescheid ich flor fünfzig vor Seebald das man den Armen Leuten in das Bad Pier vnd Brot kauff, als tan dieser Stadt gewonheit ist, als lang das geldt werdt vnd das sy meiner wolten gedenken das sich gott vber mich erbarmet. Végrend.

³⁵⁾ Ipolyi, Schem. H. 160. l.

³⁶⁾ Városi ltári példány 11. l.

év volt bevésvé, Königsbergerre, mint alapítóra, már csak azért sem lehet következtetni, mert Königsberger már 15 évvel előbb (1505.) halt meg; másrészt pedig feltehető, hogy az alapító ezen művéről végrendeletében, ha mindjárt csak egy csekély összeggel is, de mégis valamiképpen megemlékezett volna, midőn még a tőle távol eső templomokról sem tudott megfeledkezni.³⁷⁾

Königsberger számos alkotásai között egy sem maradt oly ép állapotban, mint az a fülke, mely a vártemplom délkeleti oldalán szemlélhető s a mely Krisztus urunk kinszenvedésének a getsemani kertben mutatja. Találni hasonló példákat más középkori egyházakon is, de tekintve az egésznek feltűnő nagyságát az egyes alakok művészi kivitelét s az egész jelenet mozgékonyosságát s megkapó elevenségét, éppen a miénk a legkiválóbb; meg is érdemli tehát, hogy helyreállításáról az országos műemlékek bizottsága gondoskodjék s hogy oly módon renováltassék, hogy a nem műértőnek is szemébe tűnjék. Hogy ezen műemléket is Königsberger áldozatkészségének kell tulajdonítani, azt a fülkének az alapító idejében divatozott stílus, de főleg az itt alkalmazott s dusan faragott egyik ivzárókövön látható Königsberger-cimer mutatja.³⁸⁾

Ezzel be is fejeztük volna azon tények felsorolását, amelyekre Königsbergert mélyen vallásos érzülete ösztönözte, amelyek sorát, amint láttuk, az utókor századok folyamán meg is toldotta, amit bizonyára nem tett volna, ha Königsberger mesés gazdagságát és mély vallásosságát is a hagyomány fonalán nem ismerte volna. Hátra van még, hogy Königsbergerről, mint a besztercebányai fürdő alapítójáról szóljunk, amely tényével beigazolta, hogy úgy a gazdagabb, mint szegényebb sorsú városi lakosság testi egészségével s üdülésével is törődött.

Városunk már a XV. században rendszeresen felszerelt fürdővel bírt, mely az egyik mellékutcán volt elhelyezve, éppen úgy mint a kórház s a malom, hogy annak idején, ha a város körfalakat kap, minden annak körén belül essék. A fürdőt mindenkor bérbe volt szokás adni egy a fürdős-borbély vagy sebész mestersé-

³⁷⁾ Ipolyi, Schem. H. 135. I. sem tartja Königsberger művének. Beszentelése meg éppen csak 1520-ban ment végbe: Auff herrn pischoff Domino Demetrio von gron ist gangen als er die Kirch zw sand Jakob hot geweiht vnd sand anne altar fur der stadt fl. 1 den 86. 1520. évi Számad.

³⁸⁾ Az egész remekmű leírását birjuk Ipolyitól, Besztercebányai műemlékek XXVI. fejj., továbbá Beszterceb. művelődéstört. 96. s Schem. Hist. 114 l.

get kitanult s valamely céh kötelékébe tartozó egyénnek, aki rendszerint gyakrabban előforduló betegségeket is szokott volt gyógyítani. Sok helyütt a fürdő a város tulajdona volt; ez gondoskodott ez esetben annak jókarban tartásáról, alkalmas fürdős szerződtetéséről s természetesen, hogy a vállalat tiszta haszna vagy vesztesége is az ő számlájára esett. Nálunk, s ez valóban sajátságos, a fürdő nem volt a város, hanem egy magánfél kizárólagos tulajdona s pedig privilegizált tulajdona, mely egy hasonló vállalat létezését egyenesen kizárta.³⁹⁾

Itt a fürdő tulajdonosa a bányabirtokos csáktornyai Ernuszt-család volt, amely a fürdőt saját házában éveken át fentartotta. Az 1500. évi április 10-én kitört tűzvész azonban földig elpusztította a fürdőházat s a család annyira nem sietett annak felépítésével, hogy az még 1503-ban is romban hevert. Königsberger ezen a hiányon is segíteni kívánt, mielőtt áldásdús életét bevégezi. Megjelent a tanács előtt s felkérte, hogy szerezzze meg az Ernuszt-család fejétől Zsigmondtól, az akkori pécsi püspöktől, az engedélyt, hogy a három év óta romban heverő fürdőt a saját költségén felépíthesse s a város tulajdonába átengedhesse.

A város örömmel fogadta az ajánlatot s nyomban utnak indította két emberét, Engl István jegyzőjét s egyik tanácsosát, Preusz Bertalant, hogy az engedélyt a püspöktől kieszközöljék. A követek a püspöktől Budán érték s ez 1504. április 30-ikán kiadott oklevélben tényleg meg is adta a városnak az engedélyt, hogy egy neki tetsző telken akár fából, akár pedig kőből fürdőházat emelhessen. lemondván úgy a maga, mint jogutódjai nevében az eddig élvezett privilegiumról s minden vele kapcsolatos jogról. Nagyobb biztonság kedvéért a követek a budai káptalannal, mint hites helynél is bemutatták az okmányt, amely még ugyanazon év december 28-ik napján rávezette a hitelesítési záradékot.⁴⁰⁾

Königsberger sietve fogott az építkezéshez, hogy még maga lássa a kész művet, élete utolsó humanitárius munkáját. Legelőször is megszerezte a város egyik mellékutcaján a nagy tűzvész óta üresen maradt „Gyurko“-féle telket s erre épített egy szilárd

³⁹⁾ Padstuben als ein privilegirter Ort — mondja még az 1664. évi jkv. is.

⁴⁰⁾ A 271. fasc. 21. sz. hiteles másolat ezen eseményt „1505. in die Lucie Virginis“-re, tehát dec. 13-ra teszi, holott Königsberger ugyanezen év dec. 6-án már nem volt az élők között. Az évszámba csuszott hiba azonban nyilvánvaló

kőépületet, mely 1505-ben el is készült. Időközben rendezte még a tulajdonjog kérdését, átadván az egész épületet a városnak azzal a kikötéssel, hogy az évi 12 frtért egy alkalmas s hozzáértő fürdő (vagy borbély, Bader) által kibéreltessék, aki köteles évnegyedenként a szegényebb népek is egy ingyen fürdőt adni.⁴¹⁾

Az alapító nemes intentiója e szerződésből tűnik ki. Nem akarta ugyanis, hogy adománya valamikor a nyereszkesedés tárgyává alacsonyodjék, hanem oly összegben szabta meg a bérletet, hogy a fürdő mindenkor igazán olcsó legyen s azt mindenki a költségre való tekintet nélkül használhassa; a szegény pedig évnegyedenként ingyen fürdőt kapott. Másrészt a város sem vett terhet magára, mert az időről-időre előforduló javítások és tatarozások bő fedezetet nyertek a bérösszegben s a földszinti bolthelyiség jövedelmében. Königsberger ezen kívánságát századokon át tiszteletben tartotta a város; javította és ki is bővítette az épületet, új felszereléseket állított be a szükség szerint a fürdőkamarákba⁴²⁾ s soha nem emelte fel a bérösszeget.⁴³⁾

Meddig képezte a fürdő a város tulajdonát s meddig járt el az alapítóval kötött egyezmény értelmében, eddigelé ismeretlen. Legvalószínűbb, hogy a fürdő az 1761-ik évi nagy tűzvészben szintén elpusztult s hogy a város költség hiányában többé fel nem építette, hanem eladta, mert 1763-ban már két fürdőről is van tudomásunk, amelyek már magánvállalatok;⁴⁴⁾ midőn pedig 1774-

s én azt hiszem, hogy itt 1503-t kell olvasni; ez esetben az építkezési engedélynek Ernuszttól való megszerzése és a hitelesítés 1504-re esik, mikor már javában folyt az építkezés is, úgy, hogy a fürdő a következő évben már készen állott.

⁴¹⁾ Mit solcher Unterscheid das ein jeglicher Bader, welcher die Badstuben genissen will, jerlich und zu ewigen Zeiten der Statt Neusol geben sol fl zwelf vnd Quatember ein Seelbad halten den armen Leuten vnd mit demselben gelde so die Baadstube wurde wankelhaft zu bessern. — Másolat fasc 275. nro. 21. a városi ltárban.

⁴²⁾ 1600. jun. 20-ikán a tanács a Badstube kibővítését mondta ki; a költségekhez a jobbmódú polgárság is hozzájárult. 1605-ben az egész épület elpusztult, de 1607-ben már újra készen állott. 1664-ben a polgárság az épület javítását sürgeti; Badstuben als ein privilegirter orth zu bessern. — Prot. Praet. 1664. gravaminák 11. pontja.

⁴³⁾ A számadásokban évről évre találkozhatni e tétellel Zins von gemainer Stadtsbadstube vnd Laden fl 24, vagy; Zins vom Bader fl 12.

⁴⁴⁾ Balnetoriae officinae privilegio stabilitae hic loci binae existunt,

ben a helytartó tanács rendeletére a város pénzügyeinek alapos rendezése végett több ingatlanát kénytelen eladni, a fürdő ezek közt mar nem szerepel.

A régi fürdőház, mely más városok példájára az egész utcának nevet adott, azután gyakran cserélt gazdát, de mindegyik tiszteletben tartotta az alapító bőkezűségét jelző veres márványtáblát, amely most már csak egymaga hirdeti a nemes emberbarát teljes nevét a késői utókornak.⁴⁵⁾

A munka, a vallásosság és a humanismus szolgálatában töltött számos év után, Königsberger is őseihez tért, hogy Isten és az emberiség iránt becsülettel lerótt kötelességeinek méltó jutalmát elvegye. Halála napját nem jegyezték fel az utókor számára, csak annyit tudunk, hogy özvegye s a végrendeletben megemlített rokonság 1505. december 6-ikán megjelenik a városi tanács előtt s arra kéri, iktatná be a végrendelező írásbelileg kifejezett utolsó akaratát jegyzőkönyvébe s kijelenti, hogy annak minden pontját teljesítve, a hagyományozott összeget s emléktárgyakat átvette s az özvegyet sem annak fiát örökében soha zavarni nem fogja.

Königsberger porhüvelyét oda temették az új sanctuarium sirboltjába, amelynek építését ő is előmozdította, remek sirkövét oda illesztették a szentély belső falába,⁴⁶⁾ jobb hazába költözött lelkeért pedig megszólaltak nemcsak a környékbeli ájtatos hivek gyászénekei,⁴⁷⁾ hanem a távol Rába, Dunajec s Odera partjamenti zárdalakók De profundisai is.

quorum utraque per viros suae artis expertos dirigitur. Ezek közt említjük az Erczi és Scheuthauer család tagjait. Prot. Praet. 1763., 402. l.

⁴⁵⁾ A körülbelül másfél láb magas és egy láb széles tábla a nevezett épület lépcsőházában, mely ma dr. Kollár Kamill tulajdona, látható. Egy angyal tartja az alapító beszélő cimerpajzsát, amelyen a balról jobbra dülő négy foku létra felett a M betű (Michael), alatta a B (Benignina) igen szépen fentárva látható; a cimerpaizs felett egy sorban olvasható LAVS DEO 1505., alatta pedig két sorban: MICHAEL. KVNIGS PERGER FVDATOR (sic!).

⁴⁶⁾ Ipolyi, Beszterceb. Művelődéstört. 98. l. A többivel együtt az is elpusztult az 1761-ik évi katastróphában, amint e szerencsétlenségről irt cikkemben — Beszterc. és Vid. 1896. máj. 2. és Besztercebánya multjából 37. l. — már említém.

⁴⁷⁾ Lelki üdvéért misét mondtak Szt.-Györgyön, (Bars, Turócz ?) Badinban, Szélnyén, Hajnikon, Bucson, Ternyén, Zólyomban, Szalatnán, Zolnán, Cserényben, Micsinyén, Pónikon, Dobronyán, Stubnyán s Osztrolukán. Végrend.

Besztercebánya erődítvényeiről.

Felolvastatott a Besztercebányai történelmi és régészeti társulat
1902. május hó 25-ikén tartott gyűlésén.

Minden középkori városnak az volt az egyik főkelléke, hogy erődítve legyen; erődítés nélkül léte nem volt biztosítva s lakossága a „polgárság” elnevezésre igényt nem tarthatott. Igazolja e tételt a német Bürger elnevezés is, amely csak azt illeti, aki Burg-ot, erődített otthont mondhat a magáénak. Erődítés nélkül nincs fejlődési képessége, mert hiányzik ennek alapja, a nyugalom, a teljes zavartalanság; a város erődítvény nélkül szabad hely lett volna, ahol idegen csak úgy érvényesülhetett volna, mint az, akinek bölcsője ott ringott; erődítvény nélkül elesett volna legkiválóbb s legbúsásabb jövedelmi forrásaitól; pedig ezen ornamenta pacis nélkül — mint Cicero mondja — nincs fejlődés sem a kulturális, sem a gazdasági téren. E nélkül soha sem emelkedhetett volna a város jelentőségére, hanem megmaradt volna, ami volt az első letelepedés pillanatában: szállás vagy falu.

Ma természetesen máskép áll a dolog s pedig teljesen ellenkezőleg. A zárt s erődített város fejlődése — akár a természet erődítéseit, akár az emberi kéz ilyen műveit értjük alatta — merő képtelenség; pusztulni kell a századokkal ezelőtt emelt körfalaknak s bástyáknak s be kell tömni a széles és mély árkokat, mert ezek természetes akadályai minden fejlődésnek. Ahol pedig ez a város természetes fekvésénél fogva nem lehetséges, ahol el nem vezethető vizek vagy meredek lejtők a fejlődés akadályai, ott szinte hallani véljük a szép multtal bíró régi város jövőndő sorsa felett megkondult lélekharangot.

E fakak védelmére csak a polgár érez hivatottságot, mert csak ő érzi igazán át, mik nekik a falak, bástyák s a körülfutó vizárkok. Királyi privilegiumok módot nyújtanak ugyan neki a könnyebb meggazdagodásra, de gazdagságát s egyéni szabadságát csak az erődítvények biztosítják. Ezek védelmét polgári esküjéhez képest másnak nem engedi át, hanem maga áll ki őseitől öröklött fegyverével az ellen visszaverésére.

Ma a polgárság fenmaradása, anyagi gyarapodása s kulturális előhaladása már nem függ ilyen tényezőktől; a törvénytisztelet s az igazság által dictált megtorlás pótol mindent: körfalat, privilegiumot s polgári őrseget.

Amit e bevezető sorokban általánosságban mondtam, az áll részben Besztercebányára is, amely privilegiumai, fortificatioja s polgári őrsege nélkül soha sem emelkedhetett volna a jelentőség azon fokára, amelyen már régóta volt. Általában az a hit van elterjedve, hogy városunk már későbbi korban s pedig XVI. a század második felében — s annak is már csak a vége felé — kapta körfalait s egyéb erődítvényeit, tehát oly időben, amikor városi jellege már teljesen kidomborodott, polgársága vagyoniilag már nemcsak megerősödött, hanem a multhoz képest mondhatni visszament, s körfalai akkor sem voltak olyanok, hogy az ellenséges támadás visszaverésére alkalmasak lettek volna. De nem is szabad Besztercebánya fortificatióját ily szempontból megbírálni, aminthogy régebben is tisztaban voltak vele azok a tábornokok, akik a várost ostromnak akarták kitenni, de már felületes vizsgálat után is meggyőződtek tervük célszerűtlenségéről. A védművek tehát csak arra valók voltak, hogy a váratlan meglepetés ellen oltalmat nyújtsanak, a vagyont biztosítsák, az iparral foglalkozó lakosság anyagi gyarapodását előmozdítsák s ezzel a városi pénztár számára is oly jövedelmeket biztosítsanak, amelyekből az akkori nyílt városok kénytelenek voltak lemondani. Bizonyítja ezt az a feltűnő körülmény is, hogy a város még akkor is csak fapalánkot emel, amikor költségtöbblettel körfalat is emelhetett volna, sőt, hogy ugyanegy időben háromféle fortificatióval is bír, ami tisztán stratégiai szempontnak semmiképen sem felel meg.

Ezzel ki is jelöltem értekezésem tárgyát s célját, mely nem lehet más mint levéltári kutatások alapján kimutatni, minő erődítvényekkel birt Besztercebánya, merre húzódtak azok, hogy s mikor váltotta fel egymást a sánc, a palánk s a köfal; minő körülmények léptek fel a háttérben, amelyek az erődítést sürgették; minő pénzforrások állottak az építkező előljáróság rendelkezésére; minő sorrendben épültek az egyes szakaszok, milyen volt a polgárság katonai szervezete s végül, minő küzdelmet fejtett ki a polgárság s az előljáróság, hogy az erődítéseket a kikerülhetetlen pusztulástól megóvjá.¹⁾

Besztercebánya, hogy várossá fejlődhessék, már a német gyarmatosok alkalmával gyűrűvel vette magát körül. Nincs ugyan erre történelmi adat, de az nem is lehet másképp. A dolog termé-

¹⁾ Ez alkalommal, mivel a tervbe vett anyag felolvasása egy felolvasás keretét messze túlhaladja, csak a város sáncairól szóló részletet olvasom fel, a többi marad máskorra.

szetében fekszik, hogy a jómódú bányapolgárok vagyonuk biztosítására az erősítéshez fogtak, másrészt pedig ez által biztosítani kívánták maguknak a zárt város mindennemű előnyeit, melyek a város gazdagodásának s fejlődésének feltételeit képezték. Már maga a mód is, a melylyel az alapítók a házakat elhelyezték, világosan mutatja, hogy az erősítést már akkor tervezték s a lakóházak emelésével egyidejűleg végre is hajtották. A házakat körben állítják fel zárt sorban egymás mellé, csakis négy kijárót hagynak meg, a melyeken át a szabadba lehet jutni, ezeket pedig erősített kapukkal látják el, a melyeken a polgárság maga teljesíti az őrszolgálatot. A piaci házak képezik tehát a város magvát; lakói az egyedüli s kizárólagos jogszerzők s jogélvezők; közülök kerül ki választás útján a bíró s a mellérendelt tanács, ők gyakorolják a büntetőjogot, a közigazgatást, a végrehajtó hatalmat, mert egyedül csak ők letéteményesi a kapott királyi privilégiumoknak. E jogok élvezőit elkülönítette az új kötelekbe fel nem vett régiebb lakóktól a kőházak körül felhánt sánc s árok.

Régibb okmányainak közül — tudtommal — csak egyetlen egy van, a mely a circuláris házak körül vezetett sáncról s árokról tesz említést, a nélkül azonban, hogy megmondaná, merre húzódott ezen kezdetleges erősítvény. Ez I. Mátyásnak Diósgyőrött 1473. évi jun. 1-én steini Edelbeck Jánosné részére kiállított adománylevele, a melyben családjának érdemeire való tekintettel ezen nőnek a városban egy kőházat, egy bányát, 6 falut (Szt-Jakabfalvát, Pallóst, Récskét, Majorfalvát, Olmányfalvát s Németfalvát), nemkülönbben „eyn Mayerhoff enhalb des zauns“ adományoz.

Figyelembe véve azt a történetiényt, hogy egészen 1761-ig több kisebb-nagyobb major is volt a városban, (legalább így nevezte a lakosság az egyes házak mellett elterülő gazdasági területet) s figyelembe véve azt is, hogy a mai Wesselényi utcának a papnövelde-től felfelé épült házai szintén egy majorsági területen állanak, érthető, hogy a Mátyás által adományozott majorság is a sáncokon, a „Zaun“-on belül volt.

A házról azt mondja az oklevél, hogy kőház volt, mert ekkor még a piacon is több faház állott, nem is szólva a melléutcákról a hol a faházak csak a XVII. században tűntek el végleg. Ha tehát a major is a kerítésen belül van, annál inkább kellett magának a piaci háznak is ott lenni.

A sánc tehát a circuláris házakat övezte, de mindenesetre —

mint ez a most felhozott okmányból kitetszik, — oly terjedelemben, hogy a házakhoz tartozó gazdasági épületek is ezen belül estek. Véleményem szerint a sánc a Garamtól éjszának a Wesselényi-utcával párhuzamosan a vár felé tartott s azt körülfutva, a mai Kereszt-utcának vette irányát egészen a Heincmann András-utcaig, onnét pedig bekerítvén még a mai Kossuth Lajos-utcaba eső circuláris házak telkeit, újra a Garam folyóba ereszkedett.

Ez volt a hajdani belváros.

Meddig volt a város ilyen terjedelmű, az ma már meg nem határozható. A lakosság szaporodásával azonban tágítani kellett a a gyűrűn a nélkül, hogy az jogfeladással vagy csorbitással járjon. Előnyösebbnek látszott, ha a polgárjogokat a gyűrűn kívül lakókra is kiterjesztik, ezeket is felveszik a községbe mint adózókat, speciálisabb jogokban úgy sem kellett őket részesíteni, azok élvezetét megtartották a körpolgárok maguknak, de elvették ugyanekkor a jogegyenlőségért vivandó százados harcoknak sárkányfogait is.

A régi árok s sáncról most már könnyen lemondhattak, mert a régi faházak helyére már kőházakat kezdtek építeni, a melyek mindegyike magában véve is úgy volt concipálva, hogy a védelem feltételeinek is megfeleljen. Az utcai részen a legtöbb kiállott az egyenes sorból, hogy ne csak a ház frontjával, hanem annak kiálló oldalfalaival is védőképes legyen. Ezen építkezés elvét tökéletesítve látom a várépítő Vauban rendszerében, a ki csillagalakú váraival még annak is elejét vette, hogy az ellenség nagyobb kockázat nélkül, a védművekhez közeledjék. Ugyanilyen volt az épület hátsó része is, a hol az apró kis ablakok a lövéseket pótolták. A földszint egy tágas csarnokból állott, a melynek veszély idején elegendőnek kellett lennie a marha s takarmány befogadására is. Innét s sohasem kívülről emelt lépcsőn lehetett a ház emeletére jutni, mely a család lakóhelyéül szolgált.

Ily házból állott a belváros, mely ilyenén módon minden különlegesebb erősítés nélkül is meglehetett. Hozzájárul ezen házkör védelméhez a megerősített templom keletről, nyugatról a szintén megerősített s kórházi célokra rendelt Szt-Erzsébet xenodochium s ha nem tévedek, még a Garamon túl is azon erősítvény, a melyről Thurmschwam naplójában azt mondja, hogy az hajdan egy nemesnek szolgált otthonául. Mielőtt azonban a kiterjedtebb város erősítésének történetére átmennék, szükséges, hogy a most említett templomkastélyról, mint erősítvényről szóljak.

Olyan magaslatok, melyek valamely község szomszédságában emelkedtek, rendszerint meg voltak erősítve, hogy végveszély idején a polgárságnak menedékül, béke idején pedig az értékesebb holmi megőrzésére szolgáljanak. Ilyen erőd volt a régi Athen akropolisa, Róma capitoliuma, környékünkön pedig a selmeci s körmöci fellegvár. Ezen célok szemmeltartásával egyes családok magok is építkeztek a várban, vagy legalább is hozzájárultak a vár egyik-másik helyiségének felépítéséhez, hogy ott holmijukat tartogathassák. Erre még az újabb idők emlékei is céloznak, midőn felemlítik, hogy a késői utódok őseik ebbeli jogait érvényesíteni kívánják, de hogy a kérdéses jogokat oly sokáig nem vették igénybe, hogy már azt sem tudjuk megmondani, hogy joguk melyik helyiséghez fűződik.

A megmaradt pápai bullák legelseje az 1300-ik évből való. VIII. Bonifac ezen bullájával bűnbocsánatot engedélyez mindazoknak, kik a templom felépítésének költségeihez hozzájárulnak. Ezen időben teheték tehát le a beszercebányaiak a templom s vele a körülötte lévő erődítvények alapkövét s a mint a következő években megjelent bullák tanúsítják²⁾ az építkezés egészen 1335-ig, azaz még néhány évvel tovább is tarthatott, mert ekkor adja ki XII. Benedek a levéltárunkban meglévő utolsó bullát. Nagyobb szabásu volt még a XV. század végére eső építkezés, a melyről szintén pápai bullák tanuskodnak.³⁾

Hogy a városi szervezettel bíró város csak 1300-ban fog hozzá a templomépítéshez, tehát 45 évvel később, hogy IV. Béla diplomáját megkapta, azt talán azzal lehet megmagyarázni, hogy addig az építkez költségeiről gondoskodtak s hogy a pápai székhöz is bizonyára már csak akkor fordultak segélyért, midőn félretett pénzüik már fogytán volt. Hogy addig hol végezték a közös isteni tiszteletet, arra megfelel Thurmschwam, akinek idejében még élénken élt a lakosságban a régi hagyomány, hogy a lakosság Szt.-Antalra, azaz a mai Szászfalvára, járt templomba.

A templom építésével egyidejűleg emelkedtek a körülötte álló falak és bástyák is; sajnos azonban, hogy levéltárunk erre nézve pontos adatokkal nem szolgál. Egyetlen egy hely van csak az 1506. évi számadási könyvben, ahol egy bástyára 187 frt 40 denárt költ

²⁾ XXII. János, Róma 1323. dec. 12. és 1332. XII. Benedik, Róma 1335.

³⁾ VIII. Ince 1492. ápr. 9. 448. fasc. 11. nro. : VI. Sándor, 1449. márc. 22. 448. fasc. 2. nro. s ugyanő 1496. máj. 24. 448. fasc. 7. nro.

a város⁴⁾, s figyelembe véve azt, hogy az építkezés egész nyáron át tart s hogy az utolsó tétel Mindszent táján van bevezetbe, kénytelenek vagyunk azt hinni, hogy itt egy egészen új épületről van szó, de hogy melyikről, azt nem tudjuk.

De mint előbb említém, nemcsak a városi pénztár építette a a templom erődtívényeit, hanem segítségére voltak egyes gazdag családok is, akik ezzel jogot szereztek arra, hogy az általuk épített bástyákban kincseiket tarthassák. A bástyák maguk is hirdették tulajdonosaik nevét s családja jogait, amelyek azonban idők múltán a névvel együtt feledésbe mentek. Így ismeretes a Gál-bástya⁵⁾ az András-bástya⁶⁾ s a Petermann-torony, amelyet különben Mühlstein-toronynak is hívtak.

Erdekes, hogy az utóbbira egyes családok ismételten is megújították igényeiket. Így 1588. nov. 16-án Wasserbrodt Szaniszló bányabíró és Gutt Erasmus zólyomlipcei tiszttartó, elismertetik a várossal, hogy a Glocknitzer-családtól rájuk szállott jogokat élvezték.⁷⁾ 1622-ben özv. Drexler Katalin lakik a Petermann-toronyban s pedig szintén családja jogán; de ekkor már felszólítást kap a tanácstól, hogy költözködjék ki eddigi lakásából, minthogy nem ez a Petermann-torony, hanem az, amely a tót templom mellett van.⁸⁾ Erre azonban az özvegy esakis családjának megkérdezése után hajlandó. A per tovább is tart, de a peres tárgy azonosságát az alperes már nem tudja bebizonyítani. Annál kevésbé vagyunk tehát mi képesek ezt tenni. Ma csak két bástyáról állithatunk valamit positive, ha régi nevét kérdezik. Az egyik a tót templom

⁴⁾ Item auf dy waszta — rovat alatt.

⁵⁾ Ez a Gál ugyanaz lehetett, akiről az 1538-ik évi szegényházi számadások is szólnak: Den Grasmachern auff der Wiesen die herr Gall den armen leuten gen zu S.-Anna den. 68.

⁶⁾ Ki lehetett ez az András, arra még csak hozzávetőleg sem lehet felel ni.

⁷⁾ Gleicher maszen sie denn auch ihre alte Freyheit zu dem Thurm welchen Herr Petermann erbaut vndt des Petermanns-Thurm genannt wird wie von von alters her zu gebrauchen vndt zu geniesen haben wollen ohne männliches Einspruch oder Widerreden. Vár. ltár fasc 21. nro. 16.

⁸⁾ Weil demnach der Petersmannsthurm nicht dieser, sonder der neben der Windischen Kirchen sein solle, derwegen hat ein Ehr. Richter. u. Rath ihr vätterlich wolln anzeygen, dass sie sich darein ziehen vnd das jetzt inhabende Losement keinen thurm sondern einem Wohnhaus ehlich. Fra Drexlerin meldet, könne führ ihre eigene Person solches nicht bewilligen, wolle solches ihren brudern vnd befreundeten zu wissen thun. Prot. Praet. Jud. 1621—24. a vár. ltárban.

nyugati végében lévő heverbástya, a második a sekrestyések mostani lakása, amely hajdan a plébánosok otthonául szolgált, s amelynek mindig Prediger-Thurm volt a neve. A többinek a nevét örök homály fedi.

A vár összes épületei már a XVI. század elejétől kezdve úgy vannak, a mint azokat ma is látjuk magunk előtt. A helyiségek száma csak 1808-ban szaporodik, a midőn a város a belső és külső kapu közti térséget beépíti s megkapja azokat a szobákat, a melyek a földszinten ma boltoknak, az emeleten pedig karmesteri lakásul szolgálnak.⁹⁾ Addig csak egy magas fal s a fal mentén huzódó folyosó kapcsolta össze a két kaputornyot.

A kulcsörzés s a védelem feladata régóta a circuláris polgárságot illette; e jogát senkivel sem osztotta meg, s ha valaki akarata ellenére mégis követelte tőle a kulcsokat, csakis erőszaknak engedve, adta ki azokat, a mint ez Bocskay felkelése idején is történt. A védelem céljából eleget költsékezik a városi pénztár; vészhirek alkalmával első gondja, utána nézni a felszerelésnek, kiegészíteni a mi hiányzik, kijavítani az időközben használhatlanná vált darabokat, löport s golyót beszerezni, hogy baj esetén minden kéznél legyen. Így tesz, hogy csak egy esetre hivatkozzam, 1526-ban, midőn a mohácsi csatavesztés hírét megkapta, s a török támadását várta¹⁰⁾. Így azután nem csoda, ha már 1527. és 1536-ban — az akkor készült leltárak szerint — jó sok fegyvere volt a városnak.¹¹⁾

Kitérőskép magam vetem fel a kérdést, hová lett mindez, hogy egy pár museumi tárgyon kívül alig maradt ránk valami. Megfelelek rá az 1762-iki városi krónikással, a ki azt mondja, hogy a város gazdag fegyvertárát s a várbán elhelyezett érdekes őskori fossiliagyűjteményét az ott 1670—1685-ig tanyázó német zsoldosok lopkodták szét, s hogy 1684-ben még Carafa Antal is két ágyut vitetett innét el Árva várába, a melyeket a város minden kérés dacára sem kapott többé vissza.¹²⁾

⁹⁾ Vár. Itár Prot. Praet. 1808. nov. 29. 570. l.

¹⁰⁾ Die Buchsen auff denn Thurm getzogen den. 25. Számad. 1526. Vár. Itár.

¹¹⁾ Vár. Itár fasc. 50. nro. 8. és fasc. 115. nro. 17., a hol számos kézi íj, nyíl, páncél, pajzs, kard, lándzsa, puska. kisebb s nagyobb ágyúrói stb. teli löporhordócskáról van szó.

¹²⁾ Neque praetermittendum Bisztriciam non minimi pretii Armamentario et raritatibus (s egy későbbi kéztől: Ossibus Gigantinis aliisque aspectu et

Sok pusztulhatott el a város fegyvertárából, Bocskay felkelése idején is, midőn Tribel, a zólyom-lipesei várur s Kollonich kozákjai kezén volt a vár, ugyancsak a Rákócy-harcok alatt is; a város azonban a békésebb idők helyreálltával mindig kiegészítette a hiányt, úgy hogy 1712-ben már maga a polgárság emelt kifogást az ellen, hogy a várban töménytelen lőpor, bomba és gránát van felhalmozva s arra kérte a tanácsot, hogy okulva a másutt előfordult szerencsétlenségeken, vitesse el a készletet egy a városon kívül fekvő biztosabb helyre.¹³⁾ Mivel azonban a német katonaságnak is volt valami joga a gyűlékony anyaghoz, Pálffy János parancsára a tanács a készletet Érsekújvárra vitette. Az 1761-iki tűzben ismét több ágyuja vész oda a városnak, de 1848 előtt már megint újat szerez be, a melyek azután az utolsó szabadságharcban végleg elkallódnak.

Mielőtt a templomkastélyt elhagynók, megemlítem, hogy az itteni lakosok két kútból merítették vizet, a melyek közül a régiebb-ről, a mely a vár belső kapujánál volt, s a mely néhány év óta be van temetve, 1567-ben történik először említés¹⁴⁾, a másikat, mely a tót templom szomszédságában volt, 1589-ben 9 ölnyi mélységre ássák.¹⁵⁾

A várat hajdan köröskörül mintegy 3—4 öl széles s körül-belül másfél öl mély árok vette körül, a melybe ugyanaz az ér folyt, a mely a város régi vízvezetékét is táplálta. Régi privilegium értelmében a kamarához tartozó falvak, továbbá a szásztfalvai Barlák s a helybeli plébános jobbágysai voltak kötelesek az árkot tisztán

consideratione dignis) in Arce gavisam fuisse, maximam tamen horum partem, dum ab Anno 1670. Milites Germani Castrum ad Annum 1685. ferme continuo in potestate propterea liberam disponendi facultatem habent et persaepe ibi resident, distractam, quin et duo tormenta ab hinc ad Arcem Arvensem in necessitate quadam Ao. 1684. mandante Grali Comite Antonio Caraffa translata esse, Adhuc suo Tempore Bisztriciae restituenda. Lásd meg Prot. Praet. 1703. 292. 1. és fasc. 450. nro 9. Vár. levéltár.

¹³⁾ Gravamina 28. pont a Prot. Praet. 1712.

¹⁴⁾ Dem cantor hat ein Ersamer Ratt das Stueblein vnd Cammer beim Prunen auf der Kirchen verwilligt. Prot. Praet. 1567. okt. 3.

¹⁵⁾ Összesen 32 frt 63 denárba került; részletes költségeit kimutatja az 1589-ik évi Számadások könyve. Érdekes, hogy ezen kútban 1817-ben a tisztogatás alkalmával egy nagy vaspajzsot, egy ólomkorsót, s egy beltát találtak. Schwanz Schaar cum insigni Schlägl vnd Eisen — mondja az 1817. évi Prot. Praet. az 1769. sz. a., a melyeket a városi levéltárba helyeztek el megőrzés végett.

tartani.¹⁶⁾

E privilegium betartását kívánta a tanács Fugger János Jakabtól is, midőn ez 1538-ban itt járt¹⁷⁾ s midőn Fugger Antal 1546-ban a rézvállalatot a bérlet megszűnésével a kamarának vissza akarta adni, a város ezen privilegium betartását különösen hangsúlyozta az ekkor itt járt kamarai biztosok előtt¹⁸⁾. Dacára annak azonban, hogy a kamara érintetlenül hagyta a város ezen privilegiumát, a kincstári falvak folyton huzódoztak ebbeli kötelességeik teljesítésétől, úgy hogy a tanács kénytelen volt panaszával a felséghez fordulni. Feleletkép I. Ferdinánd 1560. szept. 6-án utasította Hohenwarter Farkas kamarai főtitkár, hogy legyen rajta, hogy a falvak ezen régi szolgálmatokat pontosan teljesítsék.¹⁹⁾ Még ugyanazon év okt. 22-ikén egy második rendeletet is meneszt a király a kamarához²⁰⁾; hogy ennek sem lehetett valami nagy foganatja, azt bizonyítani látszik a királynak 1562-ben szept. 26-ikán Prágában kelt rendelete, a melyben a török közeledésére való tekintettel újra megismételi az előbbi rendeleteket.²¹⁾

A sok rendelet azonban nem igen segített a bajon s a polgárságnak újév táján a tanácshoz benyújtott gravamináiban ezután is nem egyszer találkozunk azzal a panaszszal, hogy a várárok piszkos.

Előbb azt mondtam, hogy a várárok az egész várat körülvetve, tehát azt a részét is, mely ma a temető alsó részét képezi. Ezt a részt a város azonban csak 1563. után ásatta; addig teljesen elégnek tartotta azt a három bástyát, mely ezen a vonalon áll. A falvak most említett szolgálma az árok ezen új részletével természetesen megnagyobbodott volna, s a tanácsnak a multban szerzett tapasztalatai alapján volt oka aggódni, hogy a falusiakra nehezedő terhek

¹⁶⁾ *Fossataque circuitus Castrorum seu Ecclesiae tempore necessitatis mundificare, absque omni recusa et renitentia facere essent obligati.* A turóci convent kiküldöttének bizonylata 1516. Eredeti a vár. ltárban fasc. 6. nro. 17.

¹⁷⁾ Fogalmazvány a vár. ltárban Prot. Praet. 1538.

¹⁸⁾ A benyújtott memorandum másolata a vár. ltárban fasc. 222. nro. 39—44.

¹⁹⁾ Vár. ltár fasc. 6. nro. 5.

²⁰⁾ U. o. fasc. 6. nro. 6.

²¹⁾ *Fidelitati Vestrae harum serie committimus et mandamus firmissime, ut acceptis praesentibus promissis sic ut praefertur Stantibus et se habentibus, dictos colonos Camerae istius Nostrae Novizoliensis ad praestanda ipsis exponentibus omnia legitima et debita officia cohortari, ac per omnia opportuna remedia compellare cogereque modis omnibus debeatis et teneamini, secus non facturi.* Vár. ltár fasc. 6. nro. 7.

megszaporodása miatt újabb kellemetlenségei lesznek velök, annál is inkább, mert újra hire járt, úgy mint 1546-ban, hogy a kamara összes itteni birtokait valamelyik főurnak akarja zálogba adni, s hogy jogainak védelme miatt, elkerülhetetlenek lesznek majd a zálogos urral az összetűzések. A kincstár azonban mást gondolhattott; a zálogügylet Besztercebányára vonatkozólag nem jött létre, úgy hogy a tanács bátran hozzáfoghatott a tót templom megettí árok megásásához. Plotschius, az 1608-ik évi krónikás, még látta ezt az árkot, de megjelölte művében pusztulása okát is, a melyet jónak látok már most főlemliteni. Szerinte az volt az ok, hogy a körfal azon részét, a mely a Pfarrhof megettí a temető felé húzódik s az itt lévő bástyánál (Aranyművesek bástyája) véget, ér, nem folytatták a dombnak a nyergén, mondjuk pl. a Kiszelyi-féle bástyáig. (vargák bástyája), hanem levezették azon bástyáig, a mely a mai tornaterem mellett van; ugyan ilyen irányt vett a tót templom mellett levő bástyából kiinduló körfal is. Ez a két új fal, mely 1608 után épült, most már két ponton átvágta a vár árkat s ezzel véget is vetett létfeltételének s kitette a biztos pusztulásnak. A lakosság különben nem is bánta ezt az ujitást, mert ugyis örökös volt a panasz, hogy az árok vize rontja a femplom falát s áztatja az ottani bástyák alapját, mert míg az árok Mátyástéri részlete 1536 óta ki volt falazva, ezen része teljesen gondozatlanul maradt.²²⁾

A város régi lakosságát első sorban a praktikus észjárás jellemezte, melynek segítségével ott is tudott magának előnyt s hasznót biztosítani, a hol más erre nem is gondolt. Így voltak a vár árkával is, a melynek a fentartása bizony mégis csak pénzbe került, eltekintve attól a sok kellemetlenségtől, a melyet a tisztogatástól húzódó jobbágyok nem egy esetben okoztak. 1536-ban kifalazták az árok Mátyás-téri s Bethlen Gábor utcai részét, majd javítani kellett a felvonó hidat, a víz által az épületekben okozott károkat²³⁾ stb., szóval kiadás mindig volt, de hasznát nem látták, mert ellenség nem jött a közelébe sem.

Fogták tehát magukat a tanácsbeliek s benépesítették az árkot halakkal, a melyek kedvenc eledelét képezték a lakosságnak. Úgy látszik, 1578-ban tették az első kísérleteket, a mikor néhány kárászt

²²⁾ Prot. Praet. 1536. aug. 4.

²³⁾ 1632. évi községi panaszok 7. p.

vettek Garamszegen s bebocsátották az árokba²⁴⁾. Máskor meg a kifejlődött pontyokkal próbálkoznak²⁵⁾ s midőn ezek beválnak, ikrát vásárolnak a zniói barátoktól s úgy tenyésztik a halat, a melyekből főleg a tanácslakomáknál fogy el a legtöbb. Később azonban felhagynak vele, elhanyagolják az árkot, mire ez eliszaposodik, vize undok bűzt terjeszt, úgy hogy a Helytartótanács is felveti 1778-ban a kérdést, hogy mire való az árok, mikor van a városnak vízvezetéke, szökőkútja a piacon, nem is szólva a bővizű Garam és Besztercéről²⁶⁾. Négy évvel később a püspök is átír a tanácsnak s kéri, intézkedjék az árok betemetéséről s a mellette álló mészárszék elhelyeztetéséről²⁷⁾. Azonban semmi sem történt ez irányban, minden maradt a régiben, legfeljebb annyit változtattak a régi szokásokon, hogy tekintettel a mosónők által csapott nagy zajra, beszüntették 1794-ben a vízvezeték torkolatánál a ruhamosást és sulykozást. 1797-ben beleavatkozik a kérdésbe Sterc Lajos is, a városi physikus s dec. 27-ikén jelentést tesz a tanácsnál a várárok tisztátalan vizének káros hatásáról. Tél ideje lévén, a tanács egyelőre nem tehetett egyebet, mint tudomásul vette a jelentést azzal a szándékkal, hogy a jövő tavasszal bizottságot fog küldeni, a melynek tagja lesz az orvos is, hogy a baj orvoslásáról tájékozást szerezzen²⁸⁾. Ezen bizottság jelentése úgy látszik már döntő volt, mert ezentul már nem hallani semmi panaszt; meglehet, hogy ekkor vehette kezdetét az árok Mátyás-téri részletének betemetése, de valószínűbb, hogy csak 1808-ban, a mikor a város befejezte a várkaputól kelet felé haladó helyiségek kiépítését, a melyeknek földszinti részét akkor sóraktárnak szánt, az emeleti részt, a mai karmesteri lakást pedig bérbe adni készült.

Ezen föltevés annál valószínűbb, mert az árok külön betemetési költségeit sehol sem találom feljegyezve, a mire nem is volt

²⁴⁾ 1578. Számadási könyv. May 17. Vom Balasch aus der Zwiklina khaufft etlich Karassen so In Schlossgraben gesetzt worden den 40.

²⁵⁾ Umb 100 stuckh Karpfen zalt so man In schlossgraben gelassen fl. 6 den 50. 1585. évi Számadások.

²⁶⁾ Stagnum noxia putredine virescens tetramque memphitim exhalans Arcem ipsamque parochialem Ecclesiam cingit nulla huius seu utilitate seu necessitate praexistente, cum parte ab una Granus, ab altera vero parte fluvius Bisztrica praeterfluat ac ceteroquin etiam Forum Civitatis saliente aqua omnesque reliquae Civitatis plateae sufficientibus aquarum conservatoriis provisae sint. Prot. Praet. 1778. 582. 1.

²⁷⁾ Prot. Praet. 1782. márc. 8.

²⁸⁾ Prot. Praet. 1797. 556. 1.

szükség, ha felveszszük, hogy ezek az akkor végbe ment építkezések számlájában benn foglaltatnak.

Hátra volt még a várárok másik fele, a melyen ma a sétatér terül el. Ez még a mult század negyvenes évéig megvolt, a mikor főleg De La Fort Ferenc hadbiztos kezdeményezésére betemették s fásítani kezdték²⁹⁾. Ezzel egyidejűleg a város felé néző falak ledöntésével szabaddá tették a templomtér s a vár most azt a külsőt vette fel, a melylyel mostanáig is bír. Nem hagyhatom azonban említés nélkül, hogy a plébános számára a tanács a püspök ismételt kérelmére 1791-ben bejárót töretett a várfalnak a plébániával szemben lévő részén, mivelhogy addig a plébános csak a várkapun át juthatott a templomba³⁰⁾.

A tanács még ekkor is ragaszkodott a várárok fentartásához s bolthajtásokon nyugvó hidat épített az árkon keresztül a várfalig, amelynek nyomai az ujabban végbe vitt utcaszabályozásig még megvoltak. Az áthidalás költségeit a püspök, az anyag előállítását a város viselte, a szállítást pedig a városi jobbgárók teljesítették.

A mióta a városi képviselőtestület megtisztelő bizalma folytán Besztercebánya monographiáján dolgozom, egyik legfőbb törekvésem oda irányult, hogy a városra vonatkozó rajzolt avagy festett emlékeket is művem számára összegyűjtsem. Sajnálattal vallom be azonban, hogy ebbeli törekvésemet még igen kevés siker kísérte. A várra vonatkozólag mindössze csak két tervrajzot találtam; az egyik 1587-ből³¹⁾, a másik 1780-ból való³²⁾. Az utóbbit Mocay József idevaló kőmivesmester készítette, az 1587-iket pedig, véleményem szerint, Julius Ferrari. bakabányai építőmester rajzolta; erről különben még lesz szó. Az újabb terv csak annyiban különbözik a Julius

²⁹⁾ Prot. Praet. 1840. nov. 27. 2633. sz. a. 44 frt 35 krt utalván az tanács ezen és az Árpádtéri sétány befásítási költségeire.

³⁰⁾ Dnus Judex proponit Suam Excellentiam Dominum Localem Episcopum iam dudum appromissum ponticulum ex Domo Parochiali ad Ecclesiam tam pro necessari cum aedituo habenda communicatione, quam etiam celeriori rerum sacrarum administratione sacerdotibus autem valde commodum futurum erigendum adurgere, quorcirca cum videat id plurimum cunctari propterea quod tenuis Civitatis Cassae Status moram faciat, ipsum hac in parte Civitati succurere velle et reapse omnes expensas pecuniarias resolvisse, ut proinde Civitas nonnisi materialia et per suos rusticos currules praestationes conferendum habebit. Prot. Praet. 1791. ápr. 15. 207. l.

³¹⁾ Fasc. 361. nro. 5.

³²⁾ Prot. Praet. 1760. 882. l. melléklete.

Ferrari-félettől, hogy a várnak már nincs árka, holott tudjuk, hogy az 1780-ban még létezett; ez tehát nem a valóságot ábrázolta, hanem igazán terv volt, mely árkok betömésével s a sétány befőtásával egy fél századnak vágott elébe.

Lássuk már most a város erőtívényeit, a melyek a város növekedésével szintén tágultak. Ezek vázolásánál három korszakot kell megkülönböztetnem, a melyek megállapításánál részint az erőtívények természete, mondhatnám anyaga, részint az építési kor az irányadó. Megkülönböztetem tehát a sáncok, fapalánk és a kőfal korszakát.

Az első korszakot, t. i. a Mátyás király korabeli limes-t már imertettém. Felesleges bevallanom, hisz igen t. hallgatóim ugyis észrevették, hogy sok volt ott a combinatio, a mely azon az egy megdönthetetlen tényen alapult, hogy a limes tényleg létezett s a város mai középpontját, a circularis házakat övezte. Tovább is tudnám még ugyanezen alapon e combinációkat szőni, de félek, hogy szíves türelmükkel vissza talállok élni. De meg érdekesebb is lesz, ha positiv adatok birtokában az erőtívények I. korszakát még bővebben kifejtem.

Szapolyai Jánosnak, az utolsó koronás magyarnak, elhunytá után, I. Ferdinánd minden követ megmozdított, hogy a nagyváradi békének érvényt szerezzen. Tervének azonban útját állotta Szapolyai fiának, János Zsigmondnak gyámja, Martinuzzi Fráter György, a diplomacia atyamestere. De Ferdinánd sem engedett, minek az az volt a következménye, hogy Szulejman 1541-ben mozgósította óriási haderejét s augusztus második felében Ó-Budán táborba szállott. Az események most gyors egymásutánban következtek. Augusztus 21-ikén megsemmisült Ferdinándnak hadereje Roggendorf vezérlete alatt, 29-ikén — éppen a mohácsi csatavesztés évfordulóján — elesik az ország fővárosa s szept. 2-ikán ünnepélyes diadalmenetben vonul be a török császár két fiával a bécsi kapun át Mátyás király palotájába.

A besztercebányaiak pontosan voltak mindenről értesítve. 1540-ben két jeles emberök, Feller Miklós s a löcsei származásu Sigler János, a bányavárosok követeivel Bécsben járnak; a következő évben a besztercebányaiak újra Bécsben tartózkodnak s teljes hat hétig időznek ott, hogy busás ajándékok segítségével hatalmas pártfogókra tegyenek szert, majd hogy ezek támogatásával a királyhoz jussanak, hogy kieszközöljék ez engedélyt a szá-

zadok óta felgyülemlett salakhányák újból való feldolgozására³³⁾. De sokat megtudhatott a város az 1541-ben itt járt biztosoktól is, a kik között olyan emberek voltak, mint Haller Bertalan és Ruprecht. Österreicher György, Heimmelmreich Boldizsár alkamaragróf s Oláh Miklós érsek, a ki az itt látottakat egy munkában is megörökítette³⁴⁾.

Hogy a hírek csakugyan igazak voltak, azt bebizonyították a kormány intézkedései is, a melyek értelmében a város már április 7-én kiállította a maga 25 fegyveresét s leküldte őket egy havi zsolddal a budai táborba³⁵⁾.

Az innen érkező hírek azonban egy cseppet sem voltak kedvezők és biztatók. A törökök közeledése végső erőfeszítésre sarkalta Roggendorfot, ki július utolsó napjaiban a bányavárosoktól minden ötödik férfit behívott a táborba³⁶⁾. A bányavárosok Körmöcre küldték megbízottaikat, hogy ott együttesen beszéljék meg a teendőket. Besztercebánya azonban — bármi volt is a conferentia határozata — csak 8 lovat küldött le a hadi szerek fuvarozására, miután már néhány nappal előbb 12-öt indított utnak³⁷⁾.

Ilyen aggasztó körülmények között a tanács elérkezettnek látta az időt, hogy a város komoly védelméről gondoskodjék. Hadi szerekben nem volt hiány, mert a város szertárai oly bőven voltak mindennel ellátva, hogy még Oláh Miklósnak is juttatott belőle ajándékkép 1 mázsa lőport s több puskát, hogy azt a szent-benedeki erőd biztosítására fordítsa³⁸⁾.

³³⁾ Lásd az 1540. Számadások.

³⁴⁾ Az 1541. Számadásokban pedig ez áll 1541-iki követségről: her Nicolaus feller vnt Georgi Kunigsperger vnd Clement Zankel so sie zue Wien bey Ro. Kon. M. sint gewest ganz sechs wochn In der Statt handlung die Schlake vnd Stattpergwerch belangend verzert fl 80. den 31.

³⁵⁾ Die 7 aprilis hat man auf bewilligung der Erbarñ Stete vnd des lands 25 Drabanthēn ins leger für offen verordnet, denen hat man geben auff ein monat besoldung einem Jeden p fl 3 nur den 2. heptleuthen p fl 4 thut f 77. 1541. évi Számadás.

³⁶⁾ Dominica post Jakobi her leorg Schaffer vnd Nicl Fleischer mit dem Statschreiber vnd Statt knechte geschickt auff die Kremnitz von wegen des briefs so h von rogendorff aus dem Leger gesannt hat, begerende den funften man auszurichten verzert fl 3 den 29. 1541. Számadás.

³⁷⁾ Den 17 July haben die hern des rats dieser Statt nach befehlicht kon. Mtt. Ins Lager für offn 12 wagen ross mit allen geschir und den wagen knechten auff ihre und der Statt uncost geschickt. Prot. Actionum 1541. Vár. Itár.

³⁸⁾ Die 6. Augusti hat man auff beger des hern Erzbischoffs von Gran auff sein benedikt kloster durch den hern pisetarium von der Cremnitz ge-

Október 4-ikén Körmöcön tanácskoznak a bányavárosok a védelem ügyében s kimondják, hogy követséget menesztenek Ferdinándhoz, sőt Máriához is Németalföldre, de Besztercebánya már erősen dolgozik az új sáncon és árkon, a melyhez még Budavárának elfoglalásakor fogott³⁹⁾. Bőven költekezett a pontos kémkedésre s hírszolgálatra, úgyszintén a cireáló őrségekre, azonban a mint a bekövetkezett események megmutatták, mindegyik még nem volt szükség; a félelem ez alkalommal is nagyobb volt a közvetlen veszéllynél.

Minket most az érdekel, merre húzódtak az 1541-ben ásott árkok és sáncok, a melyeknek ma már semmi nyomuk nincs.

Az előbb említett Julius Ferrari-féle tervrajz e kérdésben az egyedül helyes tájékoztató, mivel e tervrajzok készítője még maga látta az árkokat s pedig akkor, a midőn Ernő főherceg rendeletére a város körfalait s ezek irányát tervezte⁴⁰⁾, a kész tervek utóbb Bécsbe is felküldte, a hol ezek az ottani irányadó körök helyeslésével is találkozottak.

A tervek eredetiségében tehát nincs okunk kételkedni.

Jöllehet ezen tervek csak a körfalakra vonatkoznak, a melyek építésébe a város csak 45 esztendő múlva fogott, mégis feljegyezve találjuk rajtuk a megelőző évek különböző védműveit is. Igaz, hogy csak részben, de megvallom, éppen a legérdekesebb pontokon, ott a hol a combinationnak ujra tág tere nyílt volna.

Ezen tervek szerint a sánc azon bástya mellett kezdődött, a mely a főgymnasiumi tornaterem mellett áll s innét ugyanabban az

schenkt 4 hokl buchse, 1 zt. pulver vnd 2 zt bley, furs bley dem hern Lenhardo Drachsler geben fl 5. 1541. számad.

³⁹⁾ Az 1541. évi actionale a vár. ltárban aug. 24-ikéről a következőket mondja: In der zeit hat man Wahlen, Schenz und graben angehobn un Neusoll zu machen, viel auf Spech und pottn gelegt.

⁴⁰⁾ Item Als herr Maitheni Laszla Obrister Auff Altensoll, neben dem Julio Ferrari Paumeister Auff Pukhanz, Auff der Für. Dur. Ernesten Ertzherrn zue Osterreich Vnsers gnedigsten herrn Bevelch Alhero khommen Vndt gehandelt Ist p 2 tag Vmb essen Auffgangen fl 7. 1559. Számadások. Az 1590. évi Számadásokban pedig a következő tételt olvassuk: Item er (t. i. Majthényi László) hiebevur Alhie gewesen Vnd lme der Abriss oder das Modell wie die Stadt mit der Ringmauer Ain zu fassen, gezaigt worden. — Hogy Bécsben is jártak a tervek, említi az 1590. évi Számadás: Ainem Potten zalt 30 den bevelch von Hoff wegen des Mauer Pauens Vmb die Stadt sambt dem modl gebracht den 12. Ezen viteldij azonban csak Zólyomig értendő, a honnan a város a tervekét átvette.

irányban haladt a temetői bástyának, a Károlyi Péter-utcai kapunak egészen a Henzmann András-utcai kapuig, a merre a később épített körfalak ma is huzódnak. Itt a sánc egyenes irányt vett a Kossuth Lajos-utcai Csesznák-ház udvaráig, a hol egy kisebb bástya állott. A térképen ezen 180 öl hosszú sánc „Fillecker Schanzen“ néven szerepel. Hogy jutott e névhez, nem tudom; legvalószínűbbnek tartom azonban, hogy füleki munkások vagy katonák hányták fel a védművet,⁴¹⁾ a mely a házak mögött elterülő kerteket tetemesen megrövidítette. A két említett háztelken át kivezetett a sánc és árok a Kossuth Lajos-utcára, s átszelve a Sponer s a Rosenauer-ház alsó felét 153 ölnyi vonalban elérte ezt a kis bástyát, melynek maradványai az áll. felsőbb leányiskola kertje mellett a Garamparti részen még láthatók.

Ezen sánc megásása képezte az 1541-ik s talán még a következő év feladatát. Véleményem szerint a város Garammenti része nem volt elsáncolva; hiszen tekintve a folyó sebes áráját, különböző védművet még a később emelt falakban sem kapott a város. De viszont sáncerődítvényt supponálok a vár tót templom mellett lévő bástyától a falak mentén egészen le a Garamig s pedig azzal az eltéréssel a mai körfalak irányától, hogy azt a Bethlen Gábor-utcai, másképp felső kaputól egyenesvonalban a Garamig levezetem.

Az imént traciroytam azt a fölötte érdekes vonalat, a melyet a sánc a Csesznák-háztól a Garamig vett s a mely a mai Kossuth L.-utcát ily módon tetemesen megrövidítette vala. Nem hiába térek vissza e pontra, ki akarom ugyanis jelenteni, hogy ezzel a Rosenauer házon lévő lánc eredetét s célját immár véglegesen s hiszem, hogy megdönthetetlenül is, tisztáztam.

Általánosan az a hit van erről a hatalmas láncról elterjedve, hogy az az 1542. országgyűlés alkalmából készült volna, a melyet ugyanabban a házban tartottak volna, hogy megakadályozzák általa a közlekedést, mely a tanácskozásokra zavarólag hatott.

Nekem nincs okom s módom ezen állítást megcáfolni, sőt — mutatis mutandis — szívesen teszem a magamévá is; de meg vagyok róla győződve, hogy a lánc csakis védelmi szempontból erősítettett a házba, hogy az árkot átlépő ellenséget feltartóztassa s a két házsor között emelt, a tervrajzon is látható kaputól visszazsorítsa. Ha tehát a következő esztendőben ezzel a megbámulni

⁴¹⁾ Egy régi s igen hiányos városi tervrajz magyarázó jegyzeteiben azt olvassuk e sáncra vonatkozólag: Die Schantz welche von filleker Knechten . . .

való láncsal zárták el az utcát, úgy ez csak azt bizonyítja, hogy a Julius Ferrari-féle tervrajzon feltüntetett árok tényleg ezen a házon alól szelte át az utcát, mert máskülönben nem lett volna értelme, miért van e lánc itt s nem másutt a falba erősítve.⁴²⁾

Az hogy védelmi célokra láncot használnak a régiek s pedig nemcsak vízen, hanem szárazon is, éppenséggel nem feltűnő s itt sem szokatlan. Van erre példa később is a város történetében. Ilyen az 1575-ik évi Számadási könyvben az aug. 13-ikán bejegyzett tétel: Dem Meister Jhan Schmidt zahlte von zweyen grossen Khetten In der Badergassen und Silbergassen furzuziehen, hat gewogen 1½ zenten p fl 6.⁴³⁾

Ma már nyoma sincs a város primitív erődtvényének, a sáncnak: kiveszett még az emléke is a lakosságból, s egyetlen egy név sem emlékeztet már rá. Annál nagyobb legyen tehát az érdeklődés, a mely a hajdani sáncerődtvények egyetlen emléke, a Rosenauer-házon lévő lánc felé fordul, a melyet a háztulajdonos dícsérendő gondossággal a háznak legutóbbi renovációja alkalmával századokkal ezelőtt elfoglalt régi helyén meghagyott.

De strigis . . .

Az Ethnographia múlt évi utolsó füzetében olvasom, hogy a pallosjoggal felruházott Péchy-család minő szigorral járt el a boszorkányok ellen, hogyan akasztatta őket, ha ily veszedelmes emberek keze ügyébe akadtak. Említi a rövid, de különben igen érdekes cikkecske, hogy nemcsak asszonyok, hanem férfiak is űzték ezt a világbolondító s a mellett jövedelmező mesterséget, a melynek a köznép között igen sok hive akadt. Ma sem változtak meg még ezek az ősi pogány hitben gyökeredző felfogások; számos hívője

⁴²⁾ Feljegyezve találjuk a láncok befalazási költségeit is: Dem Meister Oswald zalt von den khetten beim H. Suessen und H. Altburger eincumauern den 75. U. o.

⁴³⁾ A Kossuth-Lajos-utcának az a része tehát, amely a Csesznák- és a vele szemben levő Rosenauer-háztól lefelé az Erzsébet-templomig tart, *már a városon* (vagyis a sáncon) *kivül* esett. Így érthetjük meg csak az 1520-ik évi számadások már idézett egyik tételét (19. l. 37. jegyzet), amely e templomot a városon kívülnek „da sand anne for der stadt“ mondja.

akad még ma is a babonának s pedig nemcsak a köznép, hanem az úri sorban levők között is. Magam is nem egyszer láttam, hogy egy úri nő, hogyan kuruzsolta vízzel s parázszzsal azt a pacienst, a kit valami rossz nézésű ember a szemével vert meg; hogyan etette félig főtt s be nem rántott borsóval karácsony este a szobasarokban kucorgó éhes angyalkákat s végül, hogyan olvasott rá a tejtagadó tehénkére csudafüvel s szent Iván-napján vágott mogyorófa-vesszővel. Hát a köznép babonáját ki tudná mind elsorolni! Sok dolguk akadna még ma is a Péchyeknek s a nemes vármegyének s Besztercebánya nemes tanácsa sem győzné hóhérját Árvától Nógrádig kikölcsönözni s erős fedezet alatt folyton utaztatni. Akadna ennek idehaza is elég magához való foglalkozása, a mint-hogy akadt hajdan is, a mikor erősen kellett a nemes tanácsnak a talpára állani, hogy keményen büntessen, ha valahol nyomára akadt a babonának. S dicséretükre legyen mondva a hajdani senatoroknak, a büntetés kiszabásánál nem az általános szokásra hivatkoztak, hanem a bűn istentelen voltára s arra, hogy az az okos emberek megfélemlítésére szolgál. Látszik az ítélet megindokolásából, hogy e férfiak javarésze ott ült a lengyel s német egyetemi híres professorok lábainál s ott szívta be a vallás és cultura világot átalakító tanait s felfogásait.

Hadd említsek egy pár esetet ebből a bűnkrónikából ugy, a mint ma eszembe jut. Elég bő az a krónika, sok van benne.

Az első esetet említi a városi levéltár 1506-ban, a midőn egy asszonyt tartott fogva a város a várban lévő börtönben, a kit bűvészetten csíptek rajta. Sokáig húzódott a pöre az istenadtának: volt dolga a kinpadnak is, míg végre vallott. Vallomása részleteit nem ismerjük, bűnhődését igen: a hóhér a Garamba fojtotta.

Más alkalommal azonban kijárt a szerencsétleneknek a boszorkányok rendes büntetése, az elégetés. Van erre is adat bőven. Az 1574. évi Számadási könyv egyik tétele így számol be az executió költségeivel: Den 20 tag Marty: Dem Züchtiger (hóhér) zahlte vmb Kertzen, als er die 2 (tehát ketten voltak egyszerre) warsagerin oder Cristallenscherin Peinigen sollen und das er Nachmals dieselben dem Rechtlichen Erkandtnusz Nach auf das fewer gelegt vnd verbrent zusammen fl 2 denár 25.

Eredeti, hogy a két nőt az idézett Raittungsbuch Cristallenscherinne-nevezi, vagyis tisztánlátónak, ugyanolyannak, a minőnek ma a modern clairvoyance híve vallja magát.

Jellemző azonban a város intelligenciájára, hogy pontosan meg tudja vonni a határt, hol kezdődik a kuruzslás s hol végződik az emberi tudomány. Nem zavarja össze a kettőt s nem átalja maga is igénybe venni a tapasztalat által szerzett tudást, a melyet pedig még ma is a legtöbb esetben a kuruzslás niveaujára szoktunk leszállítani. Így pl. 8 évvel a most elbeszélt eset után, egy majorfalvi asszony meggyógyít egy barmot, a melyet egy veszett kutya mart meg, sőt a város díjazza is s elismeri szerének gyógyító hatását.

Ugyan miféle szere lehetett annak a simplex asszonynak, kérdezzük ma annyi század után, midőn már birtokában vagyunk Pasteur csodás szerumának? De erre nincs s talán nem is volt sohasem felelet. Megelégedtek az emberek a szer gyógyító hatásával, az orvos pedig örült, hogy tűzhalálra nem ítélték.

Különbséget tettek azonban a régiek a babona és a vallás mely értelméből kifolyó talismán között. Megható példákat olvasunk a Talismánokban rejlő erőről a lovagkor örökké szép regéiben, a midőn egy-egy hős a szent Szűz képével mellén neki vág ismeretlen országnak, küzd a szent sir megszabadításáért s talismánjának köszöni élte végéig harci dicsőségét, megszabadulását saracén fogságból s halála előtt övéinek oltalmába ajánlja a csodatevő képet. A mi levéltárunk is őriz egy ilyen talismánt, mely valóban nincsen párja a maga nemében. Nem kép, nem érem, hanem egy egyszerű kötött vastagságú bordeaux-vörös selyem s arany fonálból csavart zsinag, a melynek középső része perecszerűen van többszörösen egymásba fonva, egyik vége pedig csomóba kötve. E talismánt egy körmebányai ember küldi a XVI. század végén meleg baráti sorok kíséretében Drechsler János városi aljegyzőnek s a következőket mondja róla: Hiemit zuer gedechtnusz J. Johanis, des herrn Bruedern Namben, mit einen khleinen Warzeichen fr. ersuchen, beinebens Ier Langwüriges gesundes Leben vnd glückhselliger Wollfort sambt allen de seigen wünschen wollen. De úgy látszik Drechsler nem igen vette magához a barátja által küldött talismánt: ott maradt az a névnap gratulációs levélhez mellékelve s így jutott mink. Alapos azonban a gyanum, hogy Drechslernek volt oka talismánt nem használni. Tudhatta nagyon jól, hogy nem mindenki gondolkozik egyformán az ilyenekről. Bizonyítja gyanum alaposságát az a körülmény, hogy a tanács alig pár évvel rá, hogy Drechsler a maga talimánjához jutott, 10 frt pénzbírsággal sújtott egy mészároost, a ki szintén valami csodaszert hordott magánál, a melynek

segítségével távol vélte magától tartani a szerencsétlenséget.

Elég dolga volt a boszorkányokkal ugyanazon időben az esztergomi érsek pisetáriusának, Kolozsváry Lászlónak is, a ki kétizben is felkéri a városi tanácsot, hogy küldje el hozzá Szentkeresztre a maga hóhérját, hogy végezzen a delinquensekkel. Pedig 1593. július 28-ikán írott leveléből azt olvassuk, hogy csak pusztá gyanu folytán akar egy asszonyt kivégeztetni, mert mindenki boszorkánynak tartja; második, egy évvel később keltezett levelében azonban már megállapított büntényről van szó, a melyre a tűzhalált mondotta ki megtorlásul. Az uriszék ugyanis tanuvallomások alapján beigazolt-nak vette, hogy a bűnös asszony két egyszerű parasztnőt füvekkel és ráolvasással megőrjített. Ezért kellett máglyán meghalnia.

Ez időtájban egyébiránt napirenden voltak a boszorkánypörök. 1601-ben télen a korponaiak fordulnak Besztercebánya tanácsához s kikérik a város hóhérját, a kit biztos fedezettel fognak útjában kísérni, hogy ott is egy boszorkánnyal végezzen. Ezt írják a jó korponaiak január 9-ikén, 19-ikén azonban már újabb levél érkezik tőlük — valószínűleg a besztercebányaiak aggodalmas kérdésére a felelet, hogy miért nem küldik vissza a hóhérjukat. Ebben az utóbbi levélben megírják a késedelem okát. Mig ugyanis a bíróság az első bűnössel végezett, a véletlen még három más boszorkányról rántotta le a bűnösség leplét; most ezekkel is le akarnak számolni.

Olcso volt akkor az ember élete. Két hét alatt három kivégzés boszorkányság miatt, holott már több, mint 500 év mult el azóta, hogy Kálmán király kimondotta a nagy szót, hogy boszorkány nincs, tehát még csak említést se tegyenek róla.

Különben Korponán máskor is, s pedig még teljes két emberöltő után is — 1676-ban — volt a besztercebányai hóhérnak munkája, a ki egyébiránt a boszorkányok felkutatásában is valóságos specialista volt, mint a hogy ma mondani szokás. El is ment a híre egészen Rozsnyóig, sőt bizonyosan még azontúl is, a mint ezt az ottani tanácsnak egy igazán érdekes levele igazolja. Minekutána bizonytságot szereztünk az iránt — így szól a levél — hogy a hóhér a mult napokhan Korponára hivatott légyen némely boszorkányok miatta, s hogy mielőtt azokat megégetné, tudomást veszen arról, hogy valóságos boszorkányok s fel is tudja a testükön kutatni az igéző szereket; ha ez az igazság s valóság, kérni akarjuk a nemes tanácsot, hogy nekünk e hirt bizonyossá tenni ne terheltelessék s rövidesen megírja, minek utána minálunk is hét avagy nyolc persona

tömlőcre vettetett, rajtok lévén a nagy gyanu, a mely, ha bebizonyosodik, Besztercebánya hóhérját fogjuk a nemes tanácstól elhozatni, a kinek ezuton is elég dolga leszen még, minthogy a közeli szomszédságban Andrássy Miklós uramnál (tehát Krasznahorkán) és egyéb helyeket is hasonló boszorkányok tömlőcbe tétetének.

Rendesen csak nőkre háramlott a boszorkányság gyanuja, de nem volt ritka az sem, hogy férfiak is rá szolgáltak arra, hogy őket a sötét Hekate tanítványainak tartsák. Tudok ilyen esetet is.

Zólyom vármegye 1694-ben Zólyomban tartott törvénylátó gyűlésen fejvesztésre s azután elégetésre ítélte Pap Izraelt, a ki boszorkány-mesterkedésével már több évvel ezelőtt is sok embert szedett rá, s a kit a vármegye akkor csak számüzött, de a ki utóbb megint visszajött s bűnös praktikáját egész arcátlanul tovább is folytatta. A Beniczkyek azonban hamar végére jártak az istenadtnak, elfogták s elcsukták az alsó-micsinyei udvarházba, a hol az ítélethozatalakor is fogva volt. Végrehajtották-e a szerencsétlenül a büntetést, nem tudom, de sejtem, hogy nem, mert akkor már mégis más felfogás kezdett érvényesülni. A papság most már résen volt s mindanynyszor felemelte tiltakozó szavát, valahányszor ilyen pörök szőnyegre kerültek s az ítélet fejvesztésre szólt. Pap esetében is hatalmasan tiltakoztak a radványi s zólyomi papok s bizonyára többi kartársaikat is felszólították, hogy az ítélet végrehajtásának állják útját. Ritkultak is a perek mindinkább, a halálos büntetést meg már éppen nem mondták ki, hanem megelégedtek, ha a boszorkányt a város határából kikergették vagy keményen megvesszőztették. A régi iustitia a maga szigorával helyt adott a felvilágosultság, az ész egyszerű s világos szavának.

De azért olyan Kálmán király-féle törvény avagy rendelet, a mely a boszorkányok pusztá említését vagy éppen perbefogását eltiltotta volna, csak 1768-ban jelent meg, amidőn a helytartótanács elrendelte, hogy boszorkánysággal vádolt személyek ellen csak akkor kell vizsgálatot indítani, ha erre elegendő bizonyíték van. Besztercebányának azonban már nem szólt ez a rendelet; ott már a legöregebb ember sem emlékezett boszorkányperre, avagy boszorkányítélet végrehajtására.

Régi sensatiós hírek.

Ma már egész önkéntelenül, jóformán csak szokásból szoktuk kérdezni: Mi újság nálatok? Mi hír onnan hazulról? S bizony alig kapunk rá kimerítő választ s ha igen, ugy is tudjuk már a friss hirt a hírlapokból, a fővárosi és vidéki sajtó híreiből. Ezek teljesítik a hírközlést, ezek útján tudunk meg mindent, a mi odahaza s vidéken nevezetesen, szomorú s örömdetes történik. A sajtó gyorsan röpití világgá az érdekes eseményeket, a születési, elhalálozási eseteket, a hymenhireket, a városi s egyesületi élet érveréseit, a kulturális mozgalmakat, a tárgyalásra került bűnügyeket, a gazdasági, kereskedelmi s iparélet viszonyait s végül ennek útján értesülünk, hol s mit lehet jutányosan vásárolni, eszmat, ruhát, fát, ékszereket, phonographot, sőt még azt is, ha kíváncsiak vagyunk rá s szükségét érezzük, hol lehet pénzes menyasszonyra szert tenni. Régente a szóbeli közlésre voltunk ilyen alkalmakkor utalva, ritkábban a baráti levelekre, a melyek a sajtó térfoglalásával bizony jó unalmasokká váltak s legfeljebb ekkor okoznak némi lelki emótiót, ha pénzt kérnek bennük. De viszont nagy előnyben lesznek fölöttünk utódjaink, ha valamikor a mi időnk korrajzát fogják megírni; ezernyi adat fog előttük feküdni, két kézzel markolhatnak majd az események rengeteg bőségéből; tisztán s világosan ítélnének meg minket, ismerve törekvéseinket, terveinket s eszközeinket, míg mi csak nehezen tudjuk a valót a hamistól megkülönböztetni s gyermeteg módon örülünk, ha a letűnt kor egy-egy bizalmas közlése akad kezünkbe, mely kulcsot szolgáltat a nyilvánosság előtt lezajló események teljesebb megértéséhez. De azért most is csak azt kérdezzük: Mi hír odahaza? — ugy mint századokkal ezelőtt. Érdekelte a régieket is a sensatio s parázs-újságnak vették még azokat a híreket is, a melyek felett már rég napirendre tértek az otthoniak. Ha érdekesek voltak a hírek, soká képezték idegenben a beszéd tárgyát, míg helyet nem adtak az ujjabaknak vagy érdekesebbeknek.

Ilyen sensatiós hírekről akarok én most egy pár sorban megemlékezni, ugy a mint a becsületes öregek szájrul szájra adták őket tovább s a mint én összeböngésztem azokat a rég elsárgult levelekből, protocollumokból s feljegyzésekből. Hadd találjanak még egyszer érdeklődő emberekre, s hadd folytassák azután nyugodtan tovább megbolygatott százados álmukat.

1549-ben rémülve hallották a Bertalannapi vásárról jövő besztercebányaiak Losoncon a rémitő hirt, hogy távollétük alatt nagy földrengés pusztította otthonukat. A hír még rikítóbb színekkel festette az eseményt, beszélt emberhalálról, kísérő égijelekről s egyébektől, a mit a rémület s a felizgatott fantázia ilyenkor kigondolni képes. Szerencsére nem volt a hír annyira igaz, mint a milyennek mondták, s éppenséggel nem volt ok rá, hogy a vásárosok még pihenőt se tartsanak, hanem hanyat-homlok haza hajtsanak. Idehaza megrongált épületeket találtak ugyan eleget, de övéik közül senki sem hiányzott, legfeljebb a kiállott izgalom látszott még meg rajtuk. — Az esemény elég fontos volt, hogy az utókor számára feljegyeztessék ilyképpen; Die 25 Augusti zum abent umb uhr 10 fur mitternacht yst alhie ein gros Erdbeben erschollen, über welches sich Jedermann entsetzt hatt. Gott wold sich unser Erbarmen und uns unser sünde vergeben. Amen.

Borzadályt keltő égi jeleket 1711-ben láttak a besztercebányaiak s pedig nemcsak éjjel, de nappal is. Mifélek voltak ezek, azt nem mondják meg a feljegyzések, azonban, hogy nagyon komolyan vették azokat, az kitetszik a január 19-iki tanácshatározatból, a melynek értelmében abba kellett hagyni a zenét, a táncot s mindennemű farsangi léhaságot, a mi pedig nem volt valami könnyű dolog, mert különben kemény büntetés vár az illetőre. Másnap meg is ismétli a protocollum a szigorú intézkedést, amely így hangzik: Ist beschlossen worden, weil man allerlei schreckliche Zeichen Göttlichen Zornes am Himmel siehet, so sol man das Tantzten, Musicirn und dergleichen Leichtfertigkeit einstellen oder diejenigen so darwider handeln mit ernst straffen.

A legsensatiosabb hír azonban az lehetett, a mely — nem tudni hogyan — 1615-ben Zólyomból indult világnak, bejárta az összes nyugati megyéket, mindenütt hívókra talált, sőt felült neki még a felvilágosult nagy nádor, Thurzó György is.

A nagy úr akkor éppen Bittsén tartózkodott s ott hallotta valamelyik bejáratos emberétől, hogy Zólyomban nagy zápor kíséretében egy kereszt esett alá az égből. Többet kívánván tudni ezen esetről, titkárával rögtön levelet íratott a zólyomiaknak, a melyben ezen csodás s bámulatra méltó eseményről bővebb felvilágosítást kér. De nemcsak felvilágosítást óhajt kapni, hanem arra is kéri a zólyomiakat, ne terheltessenek a kérdéses keresztet egy megbízható emberük által megnézésre neki elküldeni; de ha

bármely oknál fogva ezt nem tehetnék, — folytatja a nádor — festessék le a keresztet s írják le részletesen az egész eseményt, nem felejtve ki sem a napot, sem a helyet s időt, a mikor s a hol a kereszt leest; különösen kedvében fognak járni, ha mindenről alaposan tájékoztatják.

Következett ezután a tévedések vigjátéka. Szórakozott professor s titkár már akkor is volt. Ilyen volt a nádor titkára is. Levelet írt akkor ugyanaznap a besztercebányai tanácsnak is valami ügyben, felcserélte tehát a két levelet, úgy hogy a zólyomiaknak szánt levél a besztercebányaiaknak ment, a zólyomiak pedig megkapták a besztercebányaiaknak szánt rendeletet. Hogy milyen alapja volt az egész keresztthistóriának, ki tetszik a besztercebányaiak nagy fejcsóválásából, a kik sehogy sem értették, hogy miről is van hát szó, mit akar a nádor. De látták, hogy a levél a zólyomi szomszédoknak szól, ő nekik kell tehát a kívánt felvilágosítást megadniok. Rögtön lóra ültették futárukat s elküldték a levelet Zólyomba, a hol nem kisebb bámulatot s bosszankodást okoztak a sorok, mint Besztercebányán. Szörnyen méltatlankodtak azon, hogy a várost valami rosszszelű ember a rátótiak mende-mondáiba akarja belekeverni s bizonyára nem késtek a nádort felvilágosítani, hogy az egész keresztthistóriával — szörnyen becsapták.

Nagy sensatióképp referálja Köln János is, a ki 1620. július havában Bethlen Gábor besztercebányai udvaránál mint követ tartózkodott, júl. 31-én urának egy csodaszörny születésének hírért, melyről azonban a besztercebányai feljegyzések nem tesznek említést: Eben am selbigen Tage — írja Köln — als sich gegen Abend drei Regenbögen zugleich sehen liessen, ist ein Knäblein in einem (Dorf?) Mieran (?) eine halbe Meile von hier, mit zwei Köpfen auf die Welt geboren worden. Hogy a jó Köln ilyen híreket küldött urának, annak bizonyára nem legutolsó okai lehettek azok a nagyszerű ebédek, a melyekkel Bethlen a külföldi követeket július 19-ikén megörvendezettette, a mikor mint Köln maga írja. ötvennél több fogást tálaltak fel, vagy a mikor júl. 25-ikén az igazhitű Mehmed Agát, a konstantinápolyi császárt olyan ebéddel tisztelte meg, a melyen mindenki elbámult.

Ily csodaszörny világrajööttéről tesz említést az 1762-ik évi városi krónika is, az 1666-ik évnél, a mely szerint a felsőutcai kapun túli városrészben egy gyermek látott napvilágot, a kinek ikertestvére egy oroszlán volt; a gyermek rövid idő múlva meghalt.

Érdekes újdonságot tartalmaz a városi levéltár 476. számú iratesomója is, a melynek egyik számozatlan actája Novalia (újdonság) szóval jelzi annak érdekes tartalmát. A kutató móhon kap az 1696. jun. 24-gyel jelzett irat után, hogy ugyan mi az a nagy hír, a melynek érdekességét még így külsőleg is kellett jelezni. S tényleg nem közönséges esetről ír benne egy tanító, s oly makacsul ragaszkodik annak igazságához, a mit mond, hogy szinte magunk is tudnánk szavainak hitelt adni, — persze ha mi is még 1666-ban élünk. Adom a hirt hű magyar fordításban: Andreades János a palojtai (Hontban) rector uram saját szemével látta, hogy május 13-ikán és 14-ikén mintegy hat vagy hét helyen igazi friss vér bugygyant ki egy Balik nevű földműves háza tájékából, (egyebek közt?) három helyt, u. m. a kamarában, a pitvarban és a pitvarajtájánál; ezen felül az említett földművesnek Lányi nevű szomszédjánál is bőséges vér fakadt (a földből) a konyhában. — S mit mondjak még? Lányi szomszédjának háza küszöbén, borzasztó volt látni és most elmondani, egy nem közönséges nagyságú kő szintén bőségesen ontotta magából a vért, sőt hacsak egy picike csepp is ért hozzá az ember testéhez, az is azonnal és erősen vérzett. Ezen esetet én el nem hittem volna, ha tulajdon szememmel nem láttam volna.

Idáig tart a tudosítás, a mely még Zólyomvármegye nyári közgyűlésén is szóba került. Igazán érdekes lenne utána nézni, mit is mondtak az egybesereglett táblabírák s a vármegyei karok és rendek.

1772-ben is bő anyaga volt a városi közönségnek a beszédre s fontoskodó sugdosásra. Időről-időre bejárta vala a hír a várost, hogy egyik-másik polgár kincset talált itt vagy ott, házában vagy kint a határban. Az auri sacra fames, az olthatatlan kincsszomj, körmei közé ragadta áldozatait, kutatásra-keresésre serkentette őket, úgy hogy volt rá eset, hogy magának a városi előljáróságnak is közbe kellett lépni s a pincékben való turkálást betiltani, a mint ezt pl. 1562-ben Schneider Jánossal megtette, a ki a városi mérleg-ház pincejében (a mai Strehlinger-ház a piacon) éjnek idején kutaszkodott. A fentebbi évben a mai Puschmann háznak a IV. Béla királytérén dr. Zacharides György volt a tulajdonosa, a ki a házát Ganzaug Györgytől vásárolta. Zacharides gazdag ember volt maga is s ezenfelül a Moller orvoscsalád rengeteg vagyonának egy része is neki jutott. (Az egyik Moller dr. valami 80,000 frtott épített be

egy bányába s fel sem szíszszent, midőn megtudta, hogy hiába dobta ki a pénzét), de az emberek azért még sem tudtak arról a kedvenc ráfogásról lemondani, hogy Zacharides is pénzt talált háza pincéjében. Eleinte csak suttogva adták tovább a hirt, később már a jakabfalvai és pallósi verebek is ezt újságolták szászfalvi és szakbényi collegáiknak. Megtudta hát Ganzaug is, a kit szörnyen bánthattott a dolog, hogy nem ő találta a kincset, a melynek birtokában a szép házat sem kellett volna eladni. A kétségbeesett ember mint mondják — a beretvába is kapaszkodik, ha baj fenyegeti. Ganzaug is úgy tett. Nem restelt perengedélyt kérni az orvos ellen s miután ezt neki Mária Terézia 1773. január 20-ikán Bécsben kelt rendeletével magadta, tényleg hozzá is fogott az eredménytelen pereskedéshez. Sokat pertractáltak még ezután is ezt az esetet, a melyhez foghatót nem igen tudunk.

A sok *sensatio* közül, a mely még a tollamra tódul, csak még ezt az egyet emlitem, a melynek szintén a telhetetlen pénzvágy ördöge volt a mozgatója. A mult század primitív kivitelű bankói sokakat pénzhamisításra csábítottak. Igazán szinte csodálni való, hogy Besztercebánya annalesei nem beszélnek több pénzhamisítóról. Itt csak egy esetről tudok, a melynek pedig csak egy úrvölgyi simplex-bányász volt a szereplője. Krachulecz József — így hívták az illetőt — meglehetősen ügyes hamisítványokat készített s behozta ezeket a besztercebányai hetivásárra, hogy itt adjon tul rajtok. Segítőtársa a felesége volt, a ki azonban elég oktanul feltűnő bevásárlásokat csinált az egyik boltban s már előre is magára terelte a kereskedő gyanuját, hogy ugyan mivel fog ez a Kundschaft fizetni. Ki is huzott ez egy ropogós, vadonatúj bankót, a melyet a kereskedő azonnal hamisnak ismert fel. Nagy csődület támadt a vásáros nép között, midőn a dolognak egy pillanat alatt híre futott s még nagyobb, midőn a másutt operáló férjet is kézrekerítették s feleségestül a városházi börtönbe átkísérték. Az ügy azonban nem itt Besztercebányán került tárgyalásra, mivel az 1723. évi IX. trvc. értelmében mint hűtlenségi per a királyi tábla illetékessége alá tartozott, hanem Pesten, a hová az érdemes házaspárt külön kellett lemeneszteni. Hány évet kaptak, nem tudom, azonban bizonyos, hogy alaposan elvették a kedvét ettől a jeles mesterségtől.

A Styavnicška-fürdő és telek története.

Besztercebánya városát nyugatról és északról a Garam felé huzódó völgyek érintik. E völgyek mélyében egy-egy tisztavízű patak siet a főfolyó felé, mint a gyermek anyja lágy ölébe. Századokkal ezelőtt e patakok ércartalma csábította a környéken szerteszét lakozó lakosságot a közelben való letelepedésre, a községalakításra. A völgyek mérsékelten emelkedő lejtői jóknak látszottak a megművelésre, a patakok s a főfolyó halai, a közeli erdők vadai bőséges táplálékkal kecsegtették a letelepülőket. A természet is arra teremtette a vidéket, hogy az majdan egy virágzó városnak legyen a helye, gócpontja azon távolabbi helyeknek, a melyeket a középpontból sugárszerűen kifutó völgyek összekapcsolnak. A völgyek mindegyikében letelepedtek a rég letűnt századok vándor-népei, mindegyikben munkáskezek szorgoskodtak, hogy elhódítsák az anyaföld kincseit, de egynek sem kedvezett a helyzet annyira, mint Besztercebányának. A szomszédos telepek mihelyt kiaknázták a föld mélyén fekvő kincseket, megsemmisültek vagy a biztos boldogulás útján haladó szomszédtelep mentő szárnyai alá menekültek. Így emelkedik Besztercebánya a nálánál régibb telepek fölé s pedig annyira, hogy idővel még ő gyakorol fölöttük földesuri jogokat.

A szomszédos völgyek közül különösen kettő ragadja meg ma figyelmünket. Az egyik, a természeti szépségekben páratlan Beszterce-völgy, vigan tova siető kristálytisza patakjával, melyet az ég tiszta azurja kékre, a partot szegélyző fák lombja zöldre fest, a rajta uszó buborék pedig, a mint körül-köre esik, ezüst pikkelyként borít be. A patak mentén tiszta s rendesen épített falvak sorakoznak, jómódról s régiségről beszélve a gyönyörtől fel sem ocsudó utasnak.

A másik völgyet, a melyet a Tajó folyó szel át, nem borítja ma már erdőség, mint hajdan, sárga kalászos vetések ringanak a szélben s bársonypuha pázsit nyújt kövér legelőt a bégető nyájnak. De azért ennek a multja is vetekszik amazéval. Ez is kedvence volt a természetnek, a mely itt sem fukarkodott áldásaival, sőt még jóízű ásványvizet is fakasztott a völgy elején, a melytől idővel nevét is nyerte.

A mi kedves Styavnicškánkról akarok az alábbiakban egyet-mást elmondani. Arról a bájos kis helyről, a mely a maga egy-

szerűségével s igénytelenségével most is épen úgy hat, mint hajdan, réges-régen.

Emlékét nem helyezi vissza a történész a vidéket uraló templáriusok korába, mint Kachelmann Szliácsét, de azért, mint régi német neve is mutatja, messze visszanyulik a bányavárosok alapításának korszakába.

Besztercebánya legrégebb számadási könyveiben egy-két helyen találkozunk a völgyet átszelő patak s völgy nevével, a „Schembnitzka“ elnevezéssel, mely ilyen alakban már az eltótosodás bélyegét viseli ugyan magán, de félreismerhetlenül a Schembnitz névből keletkezett. Ugyanaz tehát a német neve, mint Selmezbányaé, a melynek tót elnevezése szintén Styavnica, mint a szóban levő völgyé s kies fürdőcskéjéé.

A városi krónikában legelőször 1642-ben találkozunk e hely-lyel. Több kert terül el rajta, a mely részint magánosoké, részint a bányakincstáré. E hely, mint az északi szelektől védett térség, igen alkalmas volt a kerti művelésre, a melyet a középén átfolydogáló patak még eredményesebbé, a tartózkodásra pedig még kellemesebbé tesz.

Ezen évben sonnaui Ochs Farkas, a besztecebányai kamara főnöke, összevásárolja az itteni kerteket s egyesíti azokat, hogy itt a maga kényelmére egy remek diszkertet létesítsen. Ochs azonban nem volt valami nagyon szerencsés kezű ember, mert már 1656-ban kénytelen volt nemcsak piaci házán, a mely a mai püspöki rezidencia telkén állott, tudadni, hanem styavnicskai kertjén is, a melyet ekkor Arborelly István, a besztecebányai jezsuita rendház superiorja, vásárolt meg a ház számára 1000 frtért.

Ezen időtől kezdve a kert a jezsuitáké volt egészen 1773-ig, a rendnek eltörléséig. A kert ekkor élte, mondhatjuk, virágkorát. Hatalmas fákkal szegélyezett sétányok hűs árnyékot nyújtottak az ott üdülőnek, szebbnél-szebb virágok gyönyörködtették a szemet s balsamos levegő frissítette fel az ott pihenőket. Volt benne virágház, amelyben az ügyes kertész még télen is virágot fakasztott Flóra kedves gyermekeiből; volt benne nyári lakás a gyengélkedő rendtagok számára; nagy nyári ebédlő, a melyben a közeli s távoli vidékek nemességén kívül a bányavárosok helyőrségeinek főtisztjei, Rabatta, Strassoldo, Heiszter, Viard s mások fordultak meg, mint a rendház szívesen látott vendégei. Az egyik házat épen akkor építették, midőn Budavárának a törököktől való visszavételének a híre

érkezett Besztercebányára s rögtön ki is vették az évszámot a bejárat homlokkövébe. Tán most is ott van még a mészréteg alatt.

A rend feloszlatása után gazdát cserélt a szép kert, a melynek faiskolája is híres s keresett volt a közeli s távoli vidéken. Ekkor Maurelly Sebestyén, besztercebányai kereskedő tulajdonába ment át a kert 1777-ben 2200 frtért, a mely összegből Mária Terézia királyné 1000 frtot engedélyezett a vári nagytemplom helyreállítási költségeire.

Maurelly, a ki a mai Würsching-Holesch-féle vaskereskedés megalapítója s a Würsching-ház tulajdonosa is volt, a kerti épület egyik emeleti szobafalába illesztett kőlapba is bevéssette a vételt s azt, hogy a ház mögötti sziklaépítményt is ő építtette. Maga a kőlap mintegy 80 centiniéter magas és 40 centiméter széles; felső részén van a Maurelly-család címerpajzsa a máshonnan is ismeretes madárral, alatta pedig a következő felirat: D. O. M. Hortum hunc — Ab. P. P. S. J. Possessum — Jubente M. Theresia Sub Hasta — Venditum — Jure Suum Fecit — Ac Subinde Cella — Vinaria Saxo Incisa — Locupletavit — Sebastianus Maurelly Quaestor Et Sen. Neosoli Cum Conjuge Anna Hentaller — MDCCLXXVII 26. Aug.¹⁾

Sajnos, hogy az érdekes kőlap akkor, midőn a ház és a hozzátartozó telek a cukorgyár tulajdonába ment át, megfoghatatlan okokból megcsonkított; úgy látszik, valami traverset kellett az illető helyiségben elhelyezni s azon a helyen a falba illeszteni, a hol a kőlap van. Kivájtak tehát benne egy körülbelül 15 centiméter magas, 12 cm. széles es ugyanoly mély nyílást s elrontották ezzel a feliratot épen azon a részen, a hol a Maurelly neve van. Combinatio utján azonban hitelesen helyreállítottam a hiányzó részleteket.

A Maurelly-család azonban csak 1790-ig bírta a kertet, mert a családfőnek ekkor bekövetkezett halála után eladásra s vétel utján a kamara tulajdonába került.

A kamara, mint a Neuheiten nevű olvasztó tulajdonosa, sietett a vásárlással, mert, mint szomszéd birtokosnak, arra kellett gondolni, hogy üzemének kiterjesztése alkalmából legyen elég telke épületei-

¹⁾ A jó és hatalmas Istennek. A jezsuita atyák által birt s Mária Terézia rendeletére elárverezett ezen kertet Maurelly Sebestyén besztercebányai kereskedő és városi tanácsos és neje született Hentaller Anna vették meg s azután a sziklába vájt borpincével toldották meg 1777. aug. 26-án.

nek s munkásházainak felállítására, a melyekre a Mala Polska²⁾ nevezetű negyed már nem volt elégséges.

A város és kamara közti viszony sohasem volt valami benső s őszinte, hadilábon állott mind a kettő egymással a mióta a híres Maximiliana, a város valóságos istenostora megjelent. Majdnem háromszáz esztendeig tartott az ellenségeskedés, a melynek számos kitöréseit ismerjük. Napirenden volt a municipialis jogok megtámadása a kamara részéről s szivós a védelem a város részéről. Ez védte vagyonát, igazságszolgáltatását, regálóját, szóval éltető erejét.

E vétellel is újra közelebb került a két ellenfél egymáshoz, érdekeik harca új tápot nyert. A kamara, a mely régóta azon volt, hogy mindenütt, a hol lábát egyszer megvetette, regále-jogot is gyakoroljon, itt is ezt akarta tenni. Természetesen rögtön szembe találta magát a várossal, a mely a privilegiumaival védekezett az újabb támadás ellen.³⁾ A pör phasisának taglálásával nem untatom a t. olvasót, csak annyit jegyzek meg, hogy az ellenségeskedés a a felek közt e ponton csak akkor szűnt meg, midőn a kamara az ingatlanon 1822-ben tuladni készült.

A város felhasználta az alkalmat s hogy véget vessen a további agyarkodásnak, maga jelentkezett vevőül. De az a cél is vezette, hogy a város terjedésének ezen ingatlanon módot nyújtson, másrészt telkeket szándékozott ezentul vásárolni, mivel városi telkein, földjein s rétein, az előző századokban folytatott rossz gazdálkodás miatt a Jozefinizmus idején tul kellett adni.

A Maurelly-család és a kamara között azonban valami egyezés volt, a melynek értelmében a családnak elővételezési joga lehetett, mert a vételt a város nem is a kamarával, hanem a családdal bonyolítja le, még pedig igazán érdekes módozatok és feltételek között, a melyek egészen érthetővé teszik a Maurelly-családnak az ingatlanhoz való szivós ragaszkodását.

Kiirthatatlan a nép lelkéből a balhit, hogy bizonyos helyeken kincsek vannak elásva, a melyeket vagy a véletlennek, vagy a rajta élő őrszellemnek kell majd a kincsszomjas utódok kezébe

²⁾ Ezen elnevezést Wagner Mihálytól, a régi Maurelly-ingatlan jelenlegi tulajdonosától s derék polgártársunktól hallottam, a ki negyedmester korában ily címen vezette ezen negyed ügyeit. Különben, ugy látszik, már feledésbe menő elnevezés.

³⁾ Ilyen pörei voltak a feleknek az Ochs-Heincz-ház (a mai püspöki rezidencia), Ichrács, Urvölgy, Ó-hegy, Moticskó miatt.

kiszolgáltatni. Hát még, ha az illető hely barátok kezében volt! ott biztos a kincs, nincs kétség benne.

Ez a tradíció élt a Maurelly-családban is, a mely ezen balhit által vezérelve még elsőbbségi jogot is kikötött magának a telekre nézve, ha azt a kamara valamikor el találná adni. Az eladást a Maurelly-örökösök, Maurelly Magdolna, férjezett Linker és Anna, férjezett Kerper, eszközölték; az eladási ár 4000 frtban lett megállapítva, melyet évi 400 frttal tiz év alatt kellett a városnak törleszteni.

Az alku megkötése után az örökösök a kertre vonatkozólag öt darab okmányt adtak át a városnak, mint az ingatlan ezentűli tulajdonosának, de nem tekintették a vételt teljesen befejezettnek, hanem beleegyező nyilatkozatot kértek a várostól, hogy azon esetre, ha a város az itt állítólag elásott kincsre ráakad, annak egy harmadát neki juttatja. A tanács teljesíthetőnek találta ezen különös kérelmet, jegyzőkönyvbe is vette s kivonatát át is adta az örökösöknek.

Miután a város a kertet május 13-ikán tulajdonába vette, nyilvános árverésen bérbe adta. Először Heinrich Jakab bérelte ki évi 210 frtéért, majd pedig a circuláris polgárok, akik még 46 frttal tettek kedvezőbb ajánlatot.

A szóban lévő kert eladásakor, eladták Maurellyék városi házukat is, amelyet Würsching Péter vett meg 19.500 frtéért (1822. ápr. 27.).

Ideje, hogy a kert szomszédságában levő ásványvizről is megemlékezzünk s elmondjuk mindazt, ami ezen forrás történetéhez tartozik.

1663-ban van ezen ásványvizről először említés téve, amikor már mai nevén említik a levéltári adatok. Ezután ismételten van már róla szó. 1768-ban, amikor a kormány az egészségügygyel is kezdett behatóan foglalkozni, rendeletet küldött a besztercebányai tanácshoz s követelte a város határában előforduló ásványvizek vegyelemzését. A tanács okt. 14-én adta meg a választ, amelyben azt jelenti, hogy két ásványvizes kútja van, amelyeket már Torkoss dr. vett volt analysis alá, de nagyon gyöngéknek találta; különben vizök csak frissen élvezhető s nem is tartható. Olykor fürdésre is használják. Hasonló jelentést tett a helytartó tanácsnak 1813-ban Gyurkovics városi főorvos is.

Ennek daczára 1822-ban, amikor a jezsuita-kert megint gazdát

cserélt volt, ennek tájékán meleg hőforrások után kezdtek kutatni; az eredmény azonban, mivel az egész kutatás nagyon rendszertelen s felületes volt, semmiképen sem volt kielégítő. A hit ugyanis már akkor is megvolt a lakosságban, hogy a szliácsi hőforrás egyik erre a Styavniczka völgyben húzódik az Alacsony-Tátra felé s ez bugyog fel a mosódi, hédeli völgyekben, Koritniczán, Hlinkán, Vacokon s másutt.

A fúrások eredménytelensége azonban nem csüggesztette el a városi tanácsot, hanem tervszerűbb munkára ösztönözte, amelynek szakszerű fogatosítására egy bizottságot küldött ki. Sajnos, az eredmény most sem volt jobb. Meg kellett a régi magneziás s kénés ásványvizzel elégednie, amelynek célszerűbb felhasználására azonban most a Styavniczka völgyben már egy kis fürdő épült.

Ezen rövidke kitérés után térjünk vissza a Maurelly-kert történetéhez s lássuk még azt az érdekes birtokjogi kérdést, amely ezen telekhez fűződött.

Említettük, hogy a kert egy részét sonnaui Ochs, az a legrégebb magántulajdonos, valamikor a kamarától vette meg. Az eladás alkalmával azonban a kamara nem mondott le földesúri jogairól s ezek elismertetése végett — legalább saját állítása szerint — már Ochstól, azután a jezsuitáktól is évi 1 frt 90 dénár adót követelt.⁴⁾ Maurelly azonban csak az utolsó évben fizette ezen censust, ami viszont amellestszól, hogy a jezsuiták sem fizették azt meg, legalább az utolsó évtizedekben nem.

Alighogy megvette a város ezen telket, a kamara már tőle is követelte ezen censust, sőt kötelezvényt is, hogy azt minden esztendőben pontosan meg fogja fizetni. A város azonban semmiképpen sem akart erre ráállani, azzal argumentálván, hogy ő maga határában önmagán kívül más földesurat nem ismer. A kamarai praefectus nyomban jelentést tett a város makacsságáról a kamaragrófnál, ez viszont az udvari kamaránál, melytől a tanács 1823. aug. 13-iki kelettel azt a végzést kapta, hogy állítsa ki rögtön a kívánt kötelezvényt s tegyen a maga eljárásáról azonnal kimerítő jelentést.

A tanács azonban nem adta meg magát, hanem jogsérelemet látván a kérdésben fennforogni, amelyen magát egész egyszerűen

⁴⁾ Az Ebenböch jezsuita rector által nagy gonddal szerkesztett számadási könyvében nem emlékszem, hogy ezen tételre akadtam volna.

túltenni lelkiismereti dolognak tartotta, a rendeletet félretette s a helytartó tanácsoshoz fordult jogorvoslatért. Igazságának bebizonyítására, hogy a Maurelly-kert a város s nem a kamara területén áll, becsatolta az 1786-ban, az általános felmérések idején Wünsch báró által készített mappát is, amelyen a polgárság összes bel- és kültelkei fel voltak véve s amelyen a Maurelly-kert tényleg mint városi terület szerepel.

Ez hatott. A városnak nem kellett ezentúl ezen területet védelmezni.

De azért valóban válságos napok következtek ezen kertre, mely a gyakori gazdacseré s a bérlők rövidlátó gazdálkodása folytán már sokat veszített hajdani szépségéből. Az még hagyján lett volna, hogy a város 1828-ban a polgári lövész társaságnak adott belőle mintegy 1500 négyzetölnyi területet bérbe, de az, hogy a jövedelmezőség emelése céljából a kertnek hatalmas fáit kivágatta s úgy mint az aggápoldai kertet parcellázva bérbe adta, bizony a szépség és külső esin után törekvő városatyák felfogásával nem egyeztethető össze. Számítása azonban így sem vált be, mert most a folytonos lövöldözés miatt már sem a házat, sem a parcellákat nem akarták kibérelni.

Azon a ponton voltak tehát a városatyák, hogy az ingatlanon szépszerivel tudnak. Volt is rá vevő azonnal Eiszert Sámuel személyében, aki rövidesen 5000 frtot ajánlott érte. Ekkor azonban váratlanul egy egészen más terv merült fel, amely Eiszert ajánlatát egészen háttérbe szorította.

Draskóczy Pál, egy idevaló polgár, ugyanis 1829. szept. 18-án azzal a tervvel lépett fel a tanácsban, hogy egy cukorgyár részvénytársaságot akar létesíteni, a gyár telepéül pedig a Maurelly-kertet szemelte ki. A tanács igen melegen karolta fel a tervet s tagjai egyenkint hajlandóknak nyilatkoztak a részvények vásárlására. A részvénytársaság alakulása s az építkezés előkészületei teljes másfél évet vettek igénybe s csak 1831-ben került rá a sor a telekvásárlásra. A város ekkor 8000 frtéért adta el a telket a részvénytársaságnak s miután az udvari kamara is helyben hagyta az ingatlan eladását, rögtön hozzáfogtak az építkezéshez. A gyár termelő képessége végett néhány szántót is vásárolt a részvénytársaság, amelynek élén dr. Kralovánszky László állott. A gépeket a gyár Franciaországból hozatta s mielőbb óhajtotta üzembe hozni.

A gyár nemsokára üzembe is lépett s a helytartó tanács ren-

deletére gyártmányain N. betűt használt gyárjeggyül; 1843. óta pedig I. és 115-tel kombinálva ily alakú védőjegyet alkalmazott finomított cikkeire N/115/I. A város tőle telhetőleg támogatta az iparvállalatot s ez ismételten is fordult hozzá erkölcsi segélyért. Így 1838-ban is, amikor arra kérte, hogy járjon közbe a kormány-nál, hogy úgy a zólyom-lipesei, mint a zólyomi kincstári uradalmak-ban minél több cukorrépát termeljenek a gyár számára, avagy állítsanak elő ők maguk is nyers cukrot s adják azt át a gyárnak finomítás céljából. Terményei különben elég jó hírüek voltak, amint ezt a gróf Batthányi Lajos elnöklete alatt 1843-ban Pesten rendezett iparkiallítás dicsérő oklevele is igazolja, amelyet a városbíró 1845. ápr. 12-ikén ünnepélyesen adott át a részvénytársaság gyár-gazgatójának.

De a szép remenynyel megindult iparvállalat azután nem sokáig állott fenn. Már a negyvenes évek vége felé liquidálnia kellett. A telek megint csak a város nyakába szakadt, amely az épületeket az ötvenes években a csász. és kir. hadsereg számára laktanyává alakította át, amelynek a neve egészen a legújabb időig: k. k. Cukerfabriks-Caserne volt. Élénken emlékszünk még mind-nyáján, hogy az itt tanyázó katonaság utolsó éjszakáját a kiütött tűz zavarta meg, amely a legfelsőbb emelet ruhatárában keletkezett. Megmentettek belőle egyetmást s átvitték reggelre a Deák Ferenc-utcában ekkor már teljesen készen álló kaszárnyába, ahova a legénység is még az nap bevonult.

Ott maradt a puszta rom néhány éven át, mint az elmúlt idők itt feledt tanuja, mígnem Wagner Mihály polgártársunk megvette s gyökeresen renoválta. Elpusztultak azóta a kert remek fasorai, összeomlott az évek hosszú során gondozatlanul álló lövőház is, csak a kincs maradt eddigelé érintetlenül, amelynek létezésében a a Maurelly-család oly bámulatos rendületlenséggel hitt.

Kívánom, hogy találják is meg mielőbb.

A bányász-bástyáról.

A közelmúltban két nagy irodalmi vállalat nyert befejezést. Örömmel s érthető büszkeséggel fogadta annak idején az egész ország a megindítás első híreit s az olvasó közönség mindinkább

növekvő érdekekkel vette a megjelenő füzeteket s köteteket, mert mindenki okulni s tanulni kívánt az országos nevű tudósok által írott cikkekből és értekezésekből. Mi beszercebányaik is érdekekkel lestük, hogy ugyan mit fognak rólunk, városunkról, intézményeinkről, műemlékeinkről s századokba visszamenő történelmünkéről ott mondani; hogyan fogják mindezt a minket nem ismerő, de irántunk érdeklődő idegeneknek bemutatni. Megjött végre a várva-várt nap s vele az érdekfeszítő olvasmány. Mohón futottuk át a sorokat s lapokat, de ámulatunk egyre nőtt, megütközésünk folyton fokozódott míg végre veszni kezdett lábunk alatt a biztos talaj s utoljára már azt sem tudtuk, hogy hol vagyunk. Sehogy sem tudtunk jól ismert városunkban tájékozódni. Kerestük a Szt. István-templomot, a tanítóképezdét, főtemplomunk falfestményeit s műkincseit, a városi régi tornyos kapuit, hatosztályu evang. gymnasiumát, a városi levéltárban őrzött s 1380 óta meglévő protocollumait s ugyanott valami herbarium bohemicumot is, a melyről azonban senki sem akar tudni.

Érthető s nagyon indokolt volt tehát lehangoltságunk, mert a két vállalat egyikénél — mondjuk a fontosabbiknál — még a lehetőség is ki van zárva, hogy az ott előforduló számos botlást helyre lehessen igazítani.

De nem is erről akarok én most írni; nem céлом itt kritikát mondani, csak kiinduló pontul hoztam fel ezeket, hogy rámutathassak egy történeti fonákyságra, a melynek ujabban mi magunk adtunk életet s a mely — mondjuk csak ki egész nyíltan — azért kezd már általánosan közkeletűvé lenni, mert hizeleg hiuságunknak. Értem a városunkbeli „Mátyásházat,” vagyis inkább azt az elnevezést a melylyel azt a félkörben épített négyemeletes nagy bástyát egész helytenül elkereszteltük, a mely a tót-templom nyugati végében emelkedik.

Ugy tudom, hogy ez elnevezésre az szolgáltatott okot, hogy ezen bástyának homlokzatán egyik országos nevű régészünk itt jártában Mátyás királyunk és nejének Beatrixnak címerét a az 1479-ik évszámmal ismerte fel. Minthogy pedig történelmünk e nagy alakja több ízben is itt járt, fogtuk magunkat s képzeletben rögtön ide szállásoltuk el a dicső fejedelmet s a műkincsek hazájából hozott új feleségét s ráadásul elneveztük e bástyát „Mátyásháznak.” Azóta ez a hivatalos neve; így mutatjuk be az érdeklődő idegennek, ezen a néven szerepel messze földre elrepülő képes

levelező-lapjainkon s mint ilyent emliti meg az említett irodalmi vállalatok egyike is.

Mennyire nincsen ezen elnevezés indokolva, azt a következőkben akarom kimutatni.

A meddig levéltárunk gazdag anyaga a távol multba visszanyulik, általános volt az a tudat, hogy városunk mint olyan egyedül a bányászatnak köszöni létét, mint telep pedig, úgy mint a többi körülötte fekvő község, az ércmosásnak. Társai közül csak akkor emelkedett ki, midőn a vizek érc tartalma már nem jutalmazta az emberek munkáját s midőn már a föld mélyébe hatoltak, hogy ott kutassanak érc után. E munka már nagyobb kockázatot, nagyobb tőkét igényelt, mint a minővel az egyszerű ércmosók rendelkeztek. Urvölgy gazdag ércereivel ide vonzotta a távoli vidékek kutatóit, a kik népeikkel, bányászaiikkal s famunkásaikkal e vidékre érkezvén, csakhamar új irányt adtak az itteni már meglevő telepek munkásságának. Ujabb és újabb feltárások, majd pedig a királyok által osztott kiváltságok szaporították úgy a vállalkozók, mint a munkások számát, úgy hogy csakhamar szűk is lett számukra a bányák közelében felütött első lakóhely. Be kellett tehát állani a megosztásnak, a melyet még az a körülmény is tett szükségessé, hogy a bányatulajdonosok régi lakóhelyükön terjeszkedni nem tudtak. Ők maguk lévén az élelemszállítók s kereskedők is egy személyben, raktárokat, istállókat s fészereket is igénylő kényelmesebb házaik számára kedvezőbb területet kellett keresniök, a nélkül, hogy birtokuktól túl messzire menjenek. S ekkor lehetetlen volt más területet kiválasztaniok, mint a völgyek torkolataiban s a vizek összefolyásánál fekvő azon domhátat, mely ma városunk piacát képezi. Ezt szállták meg hát az *urak völgyének* tulajdonosai, a kik itt is urak, Ringherr-ek maradtak, míg a régi lakosok kunyhói továbbra is a vizek mentén maradtak.

Ezen gondolatmenet világlik ki a mult századok számtalan okmányából, olykor egészen így, máskor némi eltéréssel. S figyelembe véve azt a processust, hogyan keletkeznek ma is az új világ-részekben a városok, nincs okunk a régiek elbeszélésében kételkedni.

Az urak, amint az első bányatulajdonos polgárokat nevezik, nem vonták meg a mesgyét kérlelhetetlen szigorral az úr és a régi otthonban, maradt bányász között, amelyet különben a bányamunkásnak önmagában véve is megbecsült, mondhatnám kiváltságos, helyzete miatt meg sem vonhatták, hanem felemelték azt magukhoz,

jogokat biztosítottak neki gyülekezetükben, gondoskodtak testi ép-ségéről, sőt, mint a bányavárosok ősrégi aggápoló intézetei és tanu-sítják, tehetetlen vén napjairól is; gondoskodtak végre vagyonának megőrzéséről is, hogy veszély idején közös érdek lelkesítse a mun-kához szokott férfiakat az ellenállásra s védelemre. Azonban ezen jogokkal szemben megfelelő terheket is raktak rájuk, de természe-tesen csak olyanokat, amelyek kivételes helyzetőket nem illették. Az adózás, közös teherviselés elejétől kezdve ki volt zárva. Profán célokra való költekezést a bányásznép nem ismert, de egészen más volt a vallási cél; erre szívesen áldozott, elismerte erre való köte-lezettséget, s ezt oly rendezett társulatban gyakorolta azt, amelynek szervezéséhez maga is hozzájárult. Így keletkeztek a bányászok régi egyesületei, melyeknek kizárólagos célja nem az önségélyezés, hanem a közös isteni tisztelet helyének, a templomnak felépítése, díszítése s időleges szükségletekkel való ellátása volt.

Igy állott a dolog, midőn a XV. század végén úgy maga a város, ennek tekintélyes s tehetős polgárai, mint maga az említett bányászttestvérület nemcsak a templom kibővítéséhez, hanem tem-plomkastélylyá való felépítéséhez is fogtak. Mindenik fél kivette a maga részét az építkezésnél. A város s a magánosok versenyeztek a templom építésénél. Ugy az egyik, mint a másik bőven költekezett az erődítvényekre is. A város pénztárából fedezték a plébános bástyaszerű lakóházának, (a sekrestyések mai lakása) s még a két kisebb bástyának, továbbá a belső kapunak s az ennek védelmére szolgáló védőtoronynak (Vorwerk) költségeit; a Mühlstein-Petermann-család vetette meg alapját a manapság campanilének, harangtorony-nak használt bástyának, hogy annak bolthajtásai alatt vagyonát biztonságban helyezze; a példát követték mások is. Kivette azon-ban az építkezés terhéből a maga részét a bányászttestvérület is s felépítette azt a hatalmas nagy bástyát, melyet mi „Mátyás-ház“-nak szeretünk nevezni, amelyet azonban egészen más név illet.

Szembeszállva a közhiedelemmel, a bizonyítás kötelezettsége engem illet, ha azt akarom, hogy a közönség egy kedvenc vélemé-nyéről lemondjon.

Nem maradok vele adós.

Tudvalevő dolog, hogy * Árpádházi királyaink IV. Béla óta majdnem valamennyien felkeresték a zólyomi erdős-bérces vidéket, hogy vadász-szenvedélyüknek itt hódoljanak.

Itt jártak azután idegen származásu királyaink is; kedvenc tartózkodási helye volt e vidék Nagy Mátyásunknak is, ki egy alkalommal az olasz városok szépségeihez s pompájához szokott feleségét is ide hozta, hogy ne csak a vidék természeti szépségeiben gyönyörködjék, hanem a bányászat érdekes munkáját is közvetlenül lássa. Mátyás akkor már tulajdonosa volt azon bányacomplexusnak, mely valamikor a hirneves Karl-családé volt s ettől házasság, örökség s vétel útján a Schwamgretl-családra szállott, a mely azonban a bánya-áldás folytonos elmaradása miatt teljesen elszegényedett s az üzemmel felhagyott. Arra számtalan bizonyíték van, hogy ezen bányabirtokhoz Pallós, Récske s Majorfalván kívül a városban magában a jelenlegi kamaraház is tartozott, a mely ilyenén módon most szintén a királyra szállott. Mátyásnak tehát volt állandó lakása Besztercebányán, valahányszor itt átutazott, avagy huzamosb ideig is itt tartózkodott. S hogy éppen a mai kamaraudvar képezte otthonát, azt a Fuggerek itteni factora, a szepességi származású Thurmschwamm is állítja ránk maradt naplójában, a melynek idevágó adatait még Mátyás személyes ismerőseitől volt módjában összegyűjteni. Szerinte a királyi ház alsó és felső szomszédjai sorban átengedték kertjeiket, hogy ezek egyesítve a király rendelkezésére álljanak. „Hogy a kamaraudvar melletti kertek — így ír az említett Thurmschwamm — a kamaraudvar számára lefoglaltattak, az, a mennyiben előbb el nem mondtam volna, a következőképpen történt. Midőn a bányászat Mátyás királyra szállott, ennek kezelője a pécsi püspök, a ki kincstárnok is volt, előadta, hogy a királynak, ha Besztercebányára eljövend, külön kertjének is kell lennie, s így rávette a polgárokat (hiányzik: hogy adják át kertjeiket), a melyek a király elmenetele után megint előbbi tulajdonosaiknak fognak visszaadni.“ Ezen adatra támaszkodva — gondolom — Kachelmann azt állította művében, hogy ezen egyesített kerteket Mátyás számára vadaskertnek rendezték be. De tekintve a hely szűk voltát s főleg azt, hogy a közvetlen szomszédságában úgy is elég vad volt, nem tartom ezen állítást valószínűnek; Thurmschwamm is csak annyit mond róla, hogy Thurzó János őzeket tartott benne, a Fuggerek tisztjei pedig rókákat; mert tudni való, hogy a pécsi püspök nem váltotta be tett ígérését a király elmenetele után, hanem a kertek továbbra is egyesítve maradtak még vagy egy fél századig.

Véleményem szerint fontos bizonyítékot képez állításom mel-

lett az a levél is, melyet Mátyás Budán 1481. augusztus 7-ikén a besztercebányai tanácsnak írt. E levélben azt mondja a király, hogy utolsó ittléte alatt, melyet merő szórakozásra fordított vala, sajnosan tapasztalta, hogy a város piacán egy hosszú ház disztenkedik, a melyben húst, zöldséget s egyéb apróbb cikkeket szoktak árulni. Azt kívánja tehát, hogy ezen vásárcsarnok más alkalmasabb helyre tétessék át, a hol nem fogja a jó benyomást sérteni.

Mátyás ismételten említi ezen levelében a szépséget és díszet, a melyet ezen épület oly szembetűnően sért s azt hiszem, hogy erről eléggé meggyőződhetett, ha ablakaiból a piacra kitekintett. Ekkor támadhatott az a gondolata, hogy lehordatja az egész épületet, a mely nemcsak finom izlését sértette, hanem bizonyára egészségi szempontból is kifogás alá került.

Ezen írott emlékek felsorolása s taglalása után azt kérdem, feltehető-e, hogy egy király, kinek szép fekvésű, csinos, sőt még jókora kiterjedésű kerttel is ellátott szállója van, egy egészen félreeső helyen huzza meg magát, elzárva az emberektől, a kiket szeret, a kiknek ügyes-bajos dolgait kutatja s eligazítja; hogy oda vigye királyi hitvesét, a ki az olasz építészet remekeit színről-színre látta, azokban gyönyörködött s bennök lakott.

S lássuk csak, hogy annak a „Mátyás ház“-nak milyen is volt a környéke éppen akkor, a midőn Hunyadi nagy fia Beatrix-szal itt járt.

A vártemplom restaurációja ekkor volt — s pedig már régóta — folyamatban; ekkor kapta oldalkápolnáit; a sanctuarium és az alamizsnás szt. János-kápolnája is ez időtájt emeltetett, de ekkor épült maga a „Mátyás-ház“ is, a mint a rajta most is olvasható évszám bizonyítja. Elképzelhetjük tehát a templomkastély udvarát, kő és téglatörmelékeivel, mézgödrcével, homokbuckáival s az épületanyag halmazával. Megelégedett volna vele az a kényes izlésű fejedelem, a kinek szemet szur a szép fekvésű lakása előtt álló vásárcsarnok is?

Én azt hiszem semmi esetre sem. Nem ilyen helyeket szoktunk felkeresni, hogy ott „ocý causa“ — szórakozás kedvéért — napokat töltsünk.

De hogy joggalalanul bitorolja e ház a „Mátyás-ház“ nevet, azt négy teljes század összes emléke egyhangulag kiáltja feléje. Nincs levéltárunkban egyetlen egy akta sem, a mely, nem mondom, nyíltan, de csak távolról is arra célozna, hogy ezen elnevezés in-

dokolt és helyes. Négy század alatt soha sem nevezték „Mátyás-ház“-nak, pedig eltekintve a címertől, a melyet ők is láttak s ismertek, a tradíció elevenebb volta is feljogosította volna a polgárságot, hogy e névvel jelölje a nagy király egykori otthonát.

Megvolt azonban a bástyának a maga törvényes neve, a melyet teljes joggal viselhetett s a melyet tőle elvitatni az utókornak sem áll hatalmában.

Nem lehet itt a célom, hogy a szóban forgó bástyára vonatkozó összes adatokat itt felsoroljam; megtehetném ezt is, de nem érek el vele többet, mint a XVI. század azon adataival, a melyeket az a generáció vetett papírra, a mely a bástyaépítő generációval még előszóval közlekedett. A következő századok adatai ugyanis csak ezeknek a száraz reproductiói.

Ezen generatio nem ismerte a „Mátyás-ház“ elnevezést, soha nem is használta, hanem a „Hayerpастey“ nevet, a mely azt az építők, fentartók s ott őrt álló bányászok után illette. Így hát más néven most sem lehet azt nevezni. Magyar neve tehát Hevərbástya, vagy ha ezt a szót hevér helytelennek tartjuk, *Bányászbástya*.

A „Hevərbástya“ névvel az egész XVI. századon át végig találkozunk a város levéltárában — összesen 13 helyen; említés van róla téve a számadások könyveiben, protocollumokban, rendeletekben s jelentésekben, a melyekből egy néhány adatot itt is jónak látok felemlíteni.

A legrégibb adat 1530-ból való, a midőn ácsok dolgoznak a fedelén, a mely munkáért kijáró összeggel a pénztárnok számol el. Az épület neve ekkor „Heyerthurm“.

Igen érdekes a várépületben felhalmozott hadiszer s a fegyverek leltára, melyet a város egyik tisztviselője 1536-ban készített s a melyeket ma is ismerünk. Megvan említve ezen levéltárban a külső és belső várkapu, az utóbbi feletti első emelet helyisége, a „Prediger Thurm“ (a sekrestyések lakása ma), Gál úr tornya, András úr bástyája (a tornacsarnok és a tót templom keleti végében levő bástyák). Mülstein tornya s a hetedik helyen a „Heuer Thurm“, a melyen a következő ágyúk voltak felállítva: két doppelhaken, vagyis $4\frac{1}{2}$ —6 láb hosszú ágyú, mely állványon nyugodott; egy halbhaken (az előbbinél kisebb), 13 althaken (valószínűleg a falba erősített ércsövek) s egy falkon, vagyis 6—9 mázsás ágyú, a melyből 6 fontos vasgolyókat lödöztek; továbbá golyók, löportáskák s egy lejjebb levő emeleten még egy kisebb falkon.

Városunk museuma nem rég vétel útján egy érdekes képnek jutott a birtokába, a mely a város látképét ábrázolja. Típusa után ez a XVII. század második feléből való. E képen a „Bányászbástya“ tisztán kivehető, a mint az az András és Gál-bástyák között áll. A kép alján lévő magyarázó olasz szöveg a következőket mondja e bástyáról: „La Torre Alta con 4 cannoni“ (a magas torony 4 ágyuval), a mely szám megfelelne még ezen időben is legalább nagyjából a leltárba felvett nagyobb ágyuk számának.

Mi célra szolgáltak a Bányászbástya négy emeletre osztott helyiségei 1530-ig, arról sehol sincsen szó, de azt, hogy mire használták ezen helyiségeket Mátyás király halála után ötven évvel, azt már tudom.

Világosan megmondja ezt az 1540-ik évi számadások-könyvének egyik tétele, a melyben 48 denár kiadást jegyez fel a pénztárnok, a melyet a lakatosmesternek fizetett ki azért, hogy a „Haiethurm“ egyik ajtaját megvasalta s lakatot is tett rá, a melyre azért volt szükség, mert ide raktározta el a város nagymennyiségű gabonáját. De azért ott állottak a lőporos hordók is, mert a következő esztendőben megint találkoztunk egy borsos lakatosszámlával azokért a munkákért, a melyeket Schweinitz mester a lőporos kamara ajtajának megerősítése alkalmával teljesített.

Nem tartom képesnek a város tanácsát s lakosságát arra, hogy a nagy király emlékét oly hamar kitörölte volna szívéből s lelkéből az a félszázad, a mely halála óta elmúlt, hogy azokat a szobákat, a melynek lépteitől s szavától visszhangzottak, löportárrá sőt közönséges granáriummá is lealacsonyítsa. Hiszen akárhányan voltak az akkor élő polgárok között még életben, a kik élénken emlékeztek a közszeretetten álló utolsó nemzeti királyra s a kik bizonyára kifejezést is adtak volna érzelmeiknek ily kegyeletsértéssel szemben az évenként újévkor a tanácshoz beterjesztett panaszaikban, a hol nem ritkán kisebb jelentőségű sérelmek orvoslását is nyíltan sürgették.

De eltűnik rögtön a kegyeletsértés látszata is, ha a bányászoknak hagyjuk a bástyájukat s egész természetesnek találjuk, hogy ott helyezik el ugy az ágyuknak mint a bányamunkákra szükséges löport, köteleket stb. sőt még azt az ércet is, a melyet részint a kohóból, részint a homokhegyi cementvizekből nyertek.

Fentebb említém, hogy a Bányászbástya helyiségeinek egy része gabonaraktárul is szolgált. A tanács ugyanis sok teendője közt nem tekintette utolsó feladatának arról is gondoskodni, hogy a la-

kosság lisztben hiányt ne szenvedjen. Állandóan nagy gabonarakta-
tartott, a melyből a lakosság szegényebb részének méltányos áron
bizonyos meghatározott időben eladogatott. A tanácsnak ezen eljá-
rását teljesen indokoltta teszik az akkori viszonyok. Az utak a kép-
zelhető legrosszabb állapotban voltak s télvíz idején ezek a nagy
hó, ősszel-tavasszal pedig a megáradt vizek miatt egyáltalában jár-
hatatlanok valának. De akadályozta a közlekedést a közbiztonsági
állapotok silány volta is. A háborús idők nagyon hozzájárultak a
nép leszegényedéséhez s elvadításához ; vakmerő rablások, sőt gyil-
kosságok nem tartoztak a ritkaságok közé s az itt-ott elért siker
csak még vakmerőbbé tette a támadót, a ki utoljára már nem tett
különbséget ur és polgár között. Ily támadásnak esett akkoriban
áldozatul egy fiatal Radvánszky is, a mi általános megdöbbenést
keltett az egész környéken s a legnagyobb éberségre készítette a
vármegyéket és a bányavárosokat.

Érthető tehát a városi előljáróság gondoskodása.

De nagymennyiségű gabonára volt szüksége a városnak saját
sörfőzdéjében (Proschovszky-Bierkeller) is, a melynek jövedelme jó
sokáig tekintélyes összeget képezett a város háztartásában. Mekkora
tömeget tartott a város raktárában fülhalmazva, eléggé kitetszik
abból az egy adatból is, hogy pld. 1541-ben 928 ft 12 denár ára
gabonát adott el a lakosságnak (ma megfelel a tizenhatszoros érték-
nek) s még külön 480 mérőt tartott meg a maga számára.

Hogy elég veszélye volt a felügyelettel megbízott tanács-
belinek a raktárral, az elképzelhető, de meg a számadási könyvek
is világosan szólnak erről. Minduntig javítani kellett a raktárak
padozatát, agyaggal kikenni a réseket, javítani az ajtókat s forgát-
tattatni a napszámosokkal a gabonát, hogy az meg ne dohosodjék.
De folytonos harcban is kellett állni a betolakodó kis vendéggel, az
egerekkel, amelyek egy-egy nagy szigorúsággal eszközölt kiakol-
bolítás után a szomszéd temlomok orgonafúvóira vetették magukat
s itt okoztak még nagyobb károkat.

A tanács azonban nemcsak a gabona beszerzéséről gondos-
kodott, de arról is, hogy a vásárlók azt itt rögtön meg is örölhes-
sék. Ezzel az eljárásával nem járt ugyan egészen egyenes úton,
mert a II. Lajos király által is nem rég megerősített ősrégi privi-
legium értelmében, senkinek sem volt megengedve, hogy az aggápolda
tulajdonát képező két malom jövedelmezőségének kárára a Gara-
mon avagy a Bisztrica patak mellett malmot építsen. A tanács

nem is épített ilyet e két víz partjára, hanem szárazmalmot készítettett, amely csak úgy őrlött, mint amazok, azzal a különbséggel, hogy itt a városi pénztár látta hasznát.

Ilyen malom már 1543-ban létezett a Bányász-bástyában, a melyen akkor egy ács már valamit javított vagy igazított. Eleinte a malom a bástya földszintjén volt elhelyezve, 1556-ban azonban annak valamely emeleti helyiségében állították fel, amint a számadások jelentik: „Zwayen Zimmerknechten, so auf der Kirchen die Handtmuel auff den Heuer Thurm zogen vnd wider zusammengesetzt, zalt jedem ain wochen fl. 1. fl. 2.“

A malom sokáig működhetett még ezután is a Bányászbástyán, amely ezen körülménynél fogva lassan régi nevét is veszíteni kezdé, úgy, hogy a városnak egy 1780-ból való tervrajzán a régi „Heyrpastey“ elnevezés helyett már ezt találjuk, mint a nép előtt ismeretesebbet: Mühlthurm, amelyet azonban ma már szintén nem használunk.

Mielőtt talán túlhosszúra nyúlt soraimat befejezném, még egy esetleges ellenvetésre is kívánok megfelelni, amelyet valaki ilyen alakban emelhetne állításom gyengítésére: Megengedjük, hogy a bányászoknak is volt bástyájuk a várban, de a felsorolt adatok egyike sem mondja azt, hogy éppen ezen bástya volt az, amelyet ma Mátyásháznak mondanak; lehetett az más is; hiszen a cikkíró maga síncsen tisztában azzal, melyik az „András“ s melyik „Gál úr“ bástyája.

E jogos ellenvetésre azonban hivatkozom azon védőíratra, amelyet a városi tanács 1574-ben az itt járt királyi biztosok elé terjesztett, midőn az urvölgyi bányásztestvérség azzal a panasszal állott elő, hogy a város az ő bástyáját le akarja foglalni s hogy ennek keresztül vitele céljából a bányászbástya homlokzatát diszító testvérségi címer fölé a városi címert festette.

Ezen panaszra a tanács a következőket mondja: A panasz utolsó pontjára röviden azt feleljük, hogy a bányászbástyán lévő bányásztestvérségi címer megváltoztatásáról semmi tudomásunk nincsen, annál kevésbbé arról, hogy valaha ilyen változtatást tervbe vettünk volna; nem is tudjuk, mi alapon kockáztatták meg a bányászok ezen állításukat. De ha ez valamelyiknek közülök álmában vagy látományban úgy rémlett, szeretnők az illetőtől azt is hallani, hogy ki volt a címer festője. — Aztán így folytatja a tanács a maga védelmét: „Vier befinden an bemelten heyer Thurm

gar kain Stadt wappen, darunder wier Jer wappen hetten versetzne lassen sollen, Aber des Regirunden Khunigs in Vngern derselben Zeith wappen, sambt der Jar Zahl 1479. ist augenscheinlich noch vorhanden, Welches Von menniglick jeder Zeith gesehen mag werden.“

E sorok aztán feltétlenül nekem adnak igazat.

Világosan mondják, hogy Mátyás király és Beatrix cimere nem azért diszlik ott a II. emeleti ablak felett, mert e házat a király építette, vagy mert a királyi pár ott lakott, hanem tisztán azért, mert az úrvölgyi fraternitas Corporis Christi nevű bányásztestvérséget újjászervezése idején éppen úgy ennek a királyi párnak egyesített címerét fogadta el címeréül, mint ahogy maga a város az Árpád-ház színeit és az ország címerének egy részét vette angvaltartotta címerpaizsába.

De strigis ergo . . .

Egy régi orgonakészítő Besztercebányán.

Hazánk éjszaknyugati városainak századokra visszamenő élénk kereskedelmi és ipari összeköttetése a legtávolabbi európai városokkal, még ezután is meghozta hasznos gyümölcseit, midőn ezen viszony már meglazult, a kereskedelem terén pedig már épen teljes pangásnak indult. A régi céhélet a maga szigorú szabályaival megkísérlette ugyanis, hogy az iparoslegény vándoréveit hasznosan töltsse, tudása körét jó mestereknél kiszélesítse s csak úgy fogjon tapasztalatait értékesítéséhez, mestersége gyakorlásához. A legény fogta tehát a sokszor apjától rámaradt vándorbotot s ellátva családját hasznos utasításaival neki indult a széles nagyvilágnak. Voltak iparágak, amelyek tökéletesítését a hazai mestereknél leheteett elsajátítani, de voltak bizony olyanok is, melyekért sokszor a messze külföldet kellett felkeresni, minthogy ezen iparágat idehaza csak ritkán gyakorolta egy-egy mester. Hogy az ilyenek azután, főleg ha ügyes munkás volt, töméntelen volt a munkája, azt kétszer se kell mondani. Az ilyen iparos működése mély nyomokat hagyott a város kulturtörténetében, sőt megvetette nem ritkán az illető iparág alapját, amint ezt például Besztercebánya messze földön híres óraparáról tudjuk.

Ez alkalommal egy valóban jeles orgonakészítőről akarok néhány hézagos adatot feljegyezni s pedig azzal a szándékkal, hogy adataim kiegészítésével lehetőségét készítsem elő annak, hogy ezen kiváló iparos életét s műveit valamikor teljesen ismerhessük s méltányolhassuk.

Podkoniczky Mihályról lesz tehát szó.

Orgonakészítésről Besztercebányán ő előtte alig volt szó. Van-
nak ugyan adatok arra nézve, hogy a vári nagyobb templom orgo-
náját 1567-ben, majd 1575-ben nagyobb javításnak vetették alá,
amelyet akkor egy bizonyos Pohl Mátyás végez, de önálló munkára
ebben, de a későbbi időben sem, nem akadunk. Csak 1759-ben
találkozunk először egy orgonakészítővel s pedig Podkoniczky
Mártonnal, aki Mihálynak édesatyja volt. Úgy látszik, hogy az öre-
gebb Podkoniczky is ügyesebb munkás lehetett s sokban járulha-
tott hozzá fiának, Mihálynak, későbbi nagy hírnevéhez, de mindössze
csak három munkájáról van eddig tudomásunk. Az egyik a jakab-
falvi, a másik a körmöcbányai, a harmadik pedig a márianosztrai
orgona, amelyek elkészítésére magát 1760. május 29-én kötelezte.
A jakabfalvit egy évvel előbb fejezte be, mert ezen év május 2-án
veszi fel Besztercebánya városánál s a kamarai pénztárnál tisztelet-
díját, mindegyiktől 65 forintot.

Márton 1771. végén vagy a következő év elején halt meg,
amit a besztercebányai ág. evang. lelkészi hivatalban levő halotti
anyakönyvekből lehetne pontosan megállapítani. Ekkor ugyanis róla
már mint megboldogultról van szó.

Az atya tudását örökölte s szorgalmával tökéletesítette a fiu,
Mihály, akinek műveit a következőkben fogjuk ismertetni.

A család eredetéről — sajnos — semmi bizonyosat nem
mondhatunk, de még hozzávetőlegeset sem. Neve után ítélve való-
színűleg a szomszédos Podkonicz—Patkócz lehetett az ősi fészke,
ahonnet elszármazott s Besztercebányán megtelepedett. Márton már
rég lakhatott s dolgozhatott Besztercebányán, míg Mihály fiatal éveit
tanulással töltötte külföldön. Csak atyja halála szólíthatta vissza
hazájába, hogy az üzletet folytassa. 1773. november 19-én polgár-
jogért folyamodik a városi tanácshoz és meg is kapja azt és ezen
időtől egyre-másra találkozunk nevével a levéltárban, még pedig
valóban igen sajátos viszonyok között. Folyton kapja a megren-
deléseket; új meg új munkát kell készítenie: elhívják az ország tulsó
végebe, közeli és távolabbi városokba, mindenütt van bőven munkája.

Nagy az ambíciója, mindent elvállal, de képtelen mindent a kikötött időre elvégezni. Ebből azután örökös panasz, örökös kifakadás támadt ellene. Panaszolják a megrendelők a városi tanácsnál, hogy előleget vett fel, hogy nem dolgozik. A tanács alig győzi a figyelmeztetést s buzdítást s a panaszosok megnyugtatótatását. Így tudjuk meg, hogy Podkoniczky hol dolgozott s hol hagyta nagy zsenijének emlékeit.

Legelső művei közül való a besztercebányai vári nagytemplom orgonája, amelyet az 1761-iki nagy tűzvészben elpusztult két orgona helyett a városi tanács rendeletére épített. 1777-ben július havában fogott hozzá a munkához, amelynek első kellékeit Pozsonyban kellett beszereznie. Huszonkét regiszterűnek tervezte s alkotta Podkoniczky ezen orgonát, amelyet Korabinszky s mások is magasztalva emlitenek. De a mester már ezen munkája kinutatta, hogy szenvedély rabja, mely nem engedi ki karmai közül. Szerette az italt, mely napokig munkaképtelenné s azután is dologkerülővé tette. Ismerték ezt a hibáját a városban, de elnézték, főleg ha megszólaltatta munkájának isteni accordját s a sphaerák zenéjéhez hasonlító mennyei hangokat.

De a besztercebányaiaknak könnyebb volt a helyzetük a Bachusnak szorgalmasan áldozó mesterrel szemben, mint távoli vidéken lakó s türelmetlenkedő megrendelőknek. Kiszely János t. barátom családjában él a tradíció, hogy miként segítettek a besztercebányaiak magukon, hogy Podkoniczkyt munkára s ami a fő, józanságra bírják: Egyszerűen rázárták a kóruson dolgozó mesterre az ajtót, miután oda állították neki az ágyát étellel s itallal, amennyi egy józannak maradni készülő embernek egy napra éppen elég. S Podkoniczky nem haragudott, nem kelt ki szabadságának ilyen korlátozása ellen, beleadta magát helyzetébe, mert tudta, hogy az így van jól, ennek így kell lenni. Ahol nem mertek vele így bánni, ott aztán igazán nagy volt a baj s a zürzavar.

1778-ban már Szegeden van elfoglalva, 1781-ben a váci katedrálisban s még ugyanezen évben sürgetik a ceglédiek is, hogy fejezze be már végre-valahára az ő orgonájukat is; 1784-ben a pétervárad-i őrség parancsnoka keresi fel levelével, kérve őt, hogy vállalja el a helyőrségi templom orgonájának elkészítését. De ekkor már sűrűn jönnek a panaszok a mester ellen a tanácshoz. A nyugtalankodók közt látjuk 1786-ban a kunmajsaiakat, kik keservesen panaszolják fel, hogy Podkoniczkynek még 1778-ban altak

megbízást egy orgona elkészítésére, sőt 50 forintot is foglalólul s azóta se pénz, se orgona. S úgy látszik nem ekkor panaszolták be először Podkoniczkyt, mert ekkor már a jász-kún kapitány is beárta magát a dologba s magánál a helytartótanácsnál keresi a mesterrel szemben a majsaiak igazát. De Podkoniczky már nem győzi a munkát s inkább hajlandó a foglaltat visszaadni, mint a munkát azonnal elkészíteni.

Igy járt a gölnicbányaiakkal is, akiktől már szintén néhány éve vállalt megbízást. Ezek is 1787-ben a tanács útján megsűrgették, hogy fogjon már munkához, de Podkoniczky ezekkel is inkább kész volt a szerződést felbontani, mintsem kívánságukat azonnal teljesíteni. A gölnicbányaiak azonban úgy gondolkodtak, hogy jobb később egy jó orgona, mint azonnal egy rossz s elhátározták, hogy kibőjtölik Podkoniczkyt. S igazuk is volt, mert 1790-ben már csakugyan ott tartózkodik a mester és dolgozik. Munkáját azonban, minden valószínűség szerint félbeszakíthatta, mert 1792-ben is ott találjuk őt, de már sajátságos körülmények között.

Ezen év tavaszán ugyanis nagy meglepetésére azt a hirt kapja a városi előljárátság Markusfalvi Mihály szolgabírótól, a Szepességről, hogy Gölnicbánya bírája Podkoniczkyt töméntelen adóssága miatt bebörtönözte s kéri, hogy vegyék ezt hozzátartozói tudomásul s szabadítsák ki helyzetéből. Azonban Podkoniczky már nem akart segíteni. Visszahúzódtott tőle tulajdon édes anyja, felesége, sőt még barátai sem akartak érte jót állani. A következő évben a sárospataki uradalom intézősége is panaszolja, hogy Podkoniczky tőle is felvett 100 forintot előlegképpen a Szántón elkészítendő orgonára, de hogy azóta sem látták. Ugyanígyen panaszszal jöttek a nagysurányi ev. hívek is, de mindhiába. A mester, dacára annak, hogy 1789. óta folytonosan távol volt hazulról s el volt halmozva megrendelésekkel, már annyira küzdött pénzzavarokkal, hogy felesége, akinek felügyelete alatt több legény dolgozott Besztercebányán, kénytelen volt a műhelyt becsukni s munkásait elküldeni.

Valóban végzettszerű volt a szegény ember sorsa. A természet oly kincsel gazdagította, amely csak keveseknek jut osztályrészül; megáldotta fényes tehetséggel, mely vagyont biztosíthatott volna neki s késő utódjainak is, de egyúttal oly hibát is juttatott szegénynek állandó kísértőül, mely lenyűgözte az égbe törő lángészt.

Jól esik látnunk, hogy a nemes város akkor sem hagyta el jeles fiát, midőn tulajdon felesége, édesanyja s barátai már elfordultak tőle, még akkor is kenyérbotot nyomott kezébe, amidőn idegenek ridegsége a megélhetés lehetőségét is elvették tőle. Tudták azt jól Besztercebányán, hogy Podkoniczky nem züllött el végleg s hogy tőle még sokat lehet várni, ha felügyelet alatt tartják s nem engedik idegenben gyámoltalanul elpusztulni. Midőn tehát a gölnicbányai hitelezők körmeiből kikaparították, megtették bányafelügyelőnek a homokhegyi s egyébütt lévő bányauzemeik felett. Igaz, hogy ezzel Podkoniczkyt egész más térre sodorták, de korántsem olyanra, amely istenadta adományát továbbra is nem érvényesíthette volna. E hivatallal csak a megélhetést akarták neki biztosítani s azt is csak addig, míg újra folytathatja mesterségét, kétségtelennek látszik, hogy a tanács terve sikerült is, mert Podkoniczky bányafelügyelő korában is dolgozott, amint azt a szentbenedeki (1806.), a losonci (1812) és a beszterceoányai ev. templom ezen korban elkészült orgonái mutatják. De azért anyagilag Podkoniczyn a legjobb akarattal sem lehetett már segíteni. A szegény a tönk szélén állott. Eladásra került a felső-utcán, a Bethlen-Gábor-utcán, álló háza (a legnagyobb valószínűséggel Kiszely János t. barátunk s polgártársunk háza), de minthogy vevőül Puschmann József ajánlkozott s csak 800 frtot kínált a szép ingatlanért, a tanács — most is még csupa jóakaratból — elhalasztotta az eladást. De ezzel is csak ideig-óráig segített a bajon, mert a főhitelező özv. Beniczkyné, (szül. Meerwald leány) követelte a pénzt. 1800. aug. 7-ikén azonban már maga is tulajdon a házon, amely ekkor 1250 frtéért Markovics Márton tulajdonába ment át.

Ennyi az egész, amit Besztercebánya városának levéltára Podkoniczky életéről elmond. Halálozási évét s idejét az ág. ev. lelkészi hivatalban őrzött halálozási anyakönyvei örökitették meg, ahol azonban ezen adat után mostanáig még nem tudakozódtam.

Podkoniczky nevét azonban nemcsak művei örökitették meg, hanem megörökitették tanítványai is, akik jeles mesterük nyomdokain haladva nem egy szép munkában tették feledhetetlenné a saját s tanítójuk nevét. Legjelesebb tanítványai közé tartozott kétségkívül Kiszely Mihály, akit bizonyára a mester iránti háláérzet vitt arra, hogy ennek házáat szerezze meg a maga s utódjai számára, midőn zólyom-lipcei otthonát Besztercebányával felcserélte

hogy egy ma már kiveszett, de egykor virágzó iparágnek hírnevét legalább egy időre öregbitse.

A besztercebányai Seelenhausról és a városi szegényügyről.

A királyok és magánosok által, gazdagon megajándékozott szt. Erzsébet intézetén kívül volt a városnak még egy saját szegények háza is, a mely nem volt ugyan oly dús javadalmakkal ellátva, mint a testvérintézet, de azért épp oly humanitárius célt szolgált, mint emez. Létezése a legrégibb időbe nyulik vissza; s minthogy fennállását s működését csakis a városi polgárság könyörülte biztosította, azt mondhatjuk, hogy a bányászattal foglalkozó várossal egy időben keletkezett ez is, míg a testvérintézet azzal dicsekedhetett, hogy működésének kezdete már arra az időre esik, a midőn még csak apró bányász viskók szegélyezték a Beszterce partjait.

Városunk levéltárának számos adatai említik ezt az áldásosan működő intézetet, a melynek majd Siechhaus, majd Seelenhaus zu (vagy bei) Sankt Anna a neve. Első pillanatra azonosnak tarthatók ezen intézetet a szt. Erzsébetről elnevezett Xenodochiummal, de utóbb oly világosak már az adatok, hogy ezen intézet tényleges létezésében s működésében többé kételkedni nem lehet. De teljesen indokolttá is teszi ezen intézet működését a szt. Erzsébetről elnevezett testvérintézet rendeltetése, alapítványainak célja s főleg a tulajdonjog természete. A városnak ezen intézethez nem volt semmi joga, semmi hozzászólása; elaggott polgárai vagy megrokkant munkásai nem találtak ebben az intézetben nyugodalmas otthonra s békés végnapokra. Kellott tehát magának a polgárságnak is arról gondoskodni, hogy legyen neki is egy olyan intézete, a melyben szerencsétlenül járt vagy elaggott bányamunkásai s keresetképtelen polgártársai szegényesen bár, de legalább anyagi gondoktól megóva meghuzhatják magukat.

Az intézménynek ezen célját és rendeltetését fejezi ki a név is, a melyet századokon át visel. A Seelenhaus elnevezés alatt határozottan szegények házat kell érteni, épp úgy mint a Königsber-

ger Mihály végrendeletében említett Seelenbad alatt oly fürdőt, a mely szegény emberek igényeinek felel meg s teljesen ingyenes.¹⁾ De helye van ott a betegsége miatt munkaképtelennek is, a kit régi emlékeink „Keuchler“-nek „brestige arme leitt“-nak neveznek. Szakasztott így gondolkozik Demkó is, midőn „Az orvosi rend története Magyarországon“ című jeles munkájában azt mondja, hogy a fejlődő városok már jó korán felismerték azon szükségleteket, a melyek boldogulásukat előmozdithatják s fokozhatják. Fontos tényezőnek nézik a közegészségügyet, a melyvel az országos kormány éppenséggel nem törődik s ennek javítását vízvezetékkel, csatornázással, fürdővel s legelső sorban humanitarius intézménnyel, kórházzal, eszközlik. Ezek fogadják be az elaggott helybeli munkaképtelen polgárokat s azokat istápolja a tehetősb lakosság könyöradományokkal, lefoglalt árukkal s végrendeleti hagyományokkal.

Besztercebánya mindezekkel rendelkezett. Volt vízvezetéke, csatornázása, fürdője, hogy lehetett volna meg tehát kórház nélkül.²⁾ a melyre a bányászattal foglalkozó polgárságnak minduntig lehetett szüksége?

Lássuk először is azon jövedelmi forrásokat, a melyek az intézet számára nyitva állottak.

Ide tartoznak első sorban a könyöradományok, a melyeket a városi lakosság pénzben és élelmi szerekben a házról-házra járó gyűjtőknek nyújtott. A gyűjtők maguk nem voltak mindig az intézet tagjai, hanem, a mint az 1538-ik évi Számadásokból kitünik, külön e célra felfogadott emberek, a kiket fáradozásukért külön kellett díjazni.³⁾ Máskor meg a piacon hamis mértékben lévő vagy nem teljesen egészséges és így elkobozott élelmi szerek is a szegények házának jutottak. E tekintetben a vásárfelügyelők (Markrichter) éppen a szegényekre való tekintettel nagy szigorral jártak el, a miből természetesen a közönség is egészségi szempontból nagy

¹⁾ Mehr bescheid ich flor fünfzig vor Seelbad das man der Armen leuten in das Bad Pier snd Brot kauff, als tan dieser Stadt gewodnheit ist, als lang das geldt weret vnd das sy meiner wolten gedenken das sich gott vber mich erbarmet. Königsberger Mihálynak 1503. készített végrendelete. Fasc. 220. nov. 1.

²⁾ A kórház elnevezést azonban nem lehet modern értelemben venni, a mikor még orvos sem volt a városban, legfeljebb egy sebész, hanem szegények házáat kell alatta érteni.

³⁾ Den Khorbtragern fl 2 d 90. 1538-ik évi Számadások der Armen Lewdt bey Sannd Annae című rovat alatt. Fasc. 460. nro. 1.

előnyöket húzott. Biztos jövedelmet húzott a szegényekháza a perselypénzekből, a melyek számára a városi mérleg helyiségében gyűltek. Szokás volt ugyanis, hogy mindenki, a ki a városi mérleget, rőfjét vagy ürmértékeit igénybe vette, nemcsak az azért járó illetéket fizette le a városi pénztárnak vagy a mérleg bérlőjének, hanem a szegények számára ott kitett perselybe⁴⁾ is csusztatott egy-két dénárt. Hajdanta a bányatulajdonosok gazdagították a legjobban a persely tartalmát, minthogy összes bányatermékeiket ezen a mérlegen kellett megmázsáltatniok. Midőn üzemeiket Thurzóék, majd pedig a Fuggerek vették át, ők is lefizették a mázsapénzt, mázsánként 1 denárt; utóbb azonban oly értelmű szerződést kötöttek a várossal, hogy 200 frtot fizetnek átalányba a mérleg használatáért. Sajnos, e szerződésben nem esett szó a perselyről s így ez dús jövedelmétől elesett. De a város sem húzta sokáig a mérleg-átalányt. A fukar tőzsérek, a kik rengeteg vagyona tettek szert, 1531-ben beszüntették a mérlegpénzt. Hiába volt minden panasz, minden kérelem, a Fuggerek kapzsiságával szemben érvényét veszttette a szerződés s megszűnt a régi hagyomány tisztelete is.⁴⁾

Máskor meg ruhát s lábbelit osztogatnak ki a szegények között.⁵⁾ a melyből néha egy-egy szegény diáknak is jut valami. De van annak is nyoma, hogy a Szt.-Erzsébetről címzett gazdag testvérintézet is segítette a Seelenhaus szegényeit: egyszer élelmi szerekkel, másszor takarmánnyal, a mint itt a hiány s ott a bőség jelentkezett.⁶⁾

De néha nagyobb mérvben is megnyilatkozott a polgárság szeretete ezen intézmény iránt. Így tudjuk, hogy egy bizonyos Gál egy réjtjét hagyományozta a szegények házának⁷⁾, máskor egy szántót, majd egy házat kapott ajándéku meg nem nevezhető adományozóktól.⁸⁾

⁴⁾ A városnak az 1546-ik évi commissiohez benyújtott panaszlevele fasc. 222. nro 40.

⁵⁾ Item vor 144 par schuch, 8 par schuch vor 1 fl, fl 18. Item den Schulern vor 6 par styphl fl 1 den 31. Ennek költségét a Czibold Ágnes-féle hagyomány fedezte. Fasc. 344. nro. 2.

⁶⁾ Der pfarrehr aus dem Spital hat den armen leutn gras geben, so hab ich (t. i. a felügyelő) auf gras meher, Heu mehn und fuer ausgeben den 75. Az 1538-ik évi szegényházi számadások.

⁷⁾ Den Grasmachern auff der Wiesen die herr gall den armen leuten geben zu S Anna denar 68. 1538-ik évi Számadások fasc. 360. nro. 1.

⁸⁾ Des Georgen Peckhen Acker so neben Herrn Paulum Dam Garten ligt, soll den armen Leutten zu S. Anna verlichen werden, weil sie sonst kein Einkomen und schwerliches auskomen haben, damit Sie desto besser erhalten werden möchten. Prot. Praet. 1583. márc. 15. — Az ajándékba kapott ház

1596. febr. 6-án a városi tanács Pock Ábrahámnak esküvője alkalmából egy 5 frtos billikomot szán ajándécul, „dieweil seine Herrn den armen leüitten im Seelhaüs auch ein haus geschenket haben.“ Pock ezen időben kamarai pénztáros volt, de figyelembe véve, hogy a tisztek akkor tájt majd itt majd ott szolgáltak, nem állapítható meg biztosan, kik értendők a „seine Herrn“ alatt. Nem valószínű, hogy a kamara lett volna oly nagylelkű; valószínűbb, hogy valamelyik külföldi rézkereskedő-cég, a mely az akkor nála alkalmazott Pock javaslatára a szegények házának ajándékozta a szobán forgó házat.

Mindent összevéve a szegények háza elég szerény jövedelemmel bírt, a mely idővel még csekélyebb lett, a minek azonban szintén meg volt a maga oka. Jövedelme pl. 1541—42-ben 46 ft. 11 den. volt, kiadása pedig 43 ft. 80 den., a mi a természetben beszolgáltatott élelmi szerektől eltekintve, alapul véve ezen összegnek mai 15—16 szorosát még elég szép összeg.

A jövedelem kezelése a tanács egy tagjára volt bízva, a kinek Spitalmeister (Spittlmeister, máskor Haushalter der armen Leuten bei Sanct Anna im Spital. Protocollum Praet. 1538. okt. 29) a neve. Állását eleinte díjtalanul, később némi díjazásért tölti be.

Minden esetre érdekes jelenség s a városi vezetőség gondolkodás módjára vall, hogy a szegények házába olykor teljesen elárvult gyermekeket is felvettek s ott tartottak, míg felcseperedtek s szolgálatba állhattak.⁹⁾

A szegények testi ápolása s gondozása mellett nem feledkeztek meg lelki szükségleteik kielégítéséről sem. A házban, a melyben laktak, egy kápolna szolgált az isteni tisztelet helyéül szent Anna oltárával, a melytől, mint láttuk, az egész intézet vette nevét. Azt is tudjuk, hogy az oltárt 1520-ban Demeter felszentelt püspök áldotta meg, midőn a szent jakabfalvi templom felszentelése végett Esztergomból Besztercebányára jött.¹⁰⁾ Az intézet szegénysége nem engedte meg azonban, hogy neki is külön lelki vezetője legyen, bizonyára azon a telken állott, a melyen ma a Bethlen Gábor-utcai szegényekháza van, a hová a szegények régi otthonukból, a melynek hollétét nem tudjuk, költöztek.

⁹⁾ Erre különben van a szent Erzsébet-intézet történetében is példa.

¹⁰⁾ Auff herrn pischoff Domino Demetrio von gron ist gangen als er die Kirch zw sand Jacob hot geweiht vnd sand anne altar fur der stadt. fl. 1 den 86. — 1520-ik évi számadások. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy határozottan kétes, vajjon nem a Szent Erzsébet-templ. mellett lévő Anna-kápolnát kell-e itt értenünk.

mint a szt. Erzsébetről címzett testvérintézetnek, de erre nem is volt szükség, mert a várbeli plébánia-templom egyik vagy másik oltárnoka, nem is említve az alamizsnás szt. János kápolna külön tolaristáját, könnyen elvégezhetette az itteni teendőket is. Ezért évnegyedenként 33 denár tiszteletdíjat huzott a szegényegyházi alapból¹¹⁾. Ilyen oltárnok lehetett az az István is, a kinek 1532-ben egyik másik vasárnap 25 dénárt fizetnek a Czibold-féle hagyaték-ból, valószínűleg a házban mondott miséért.

A Seelenhaus áldásos működését a XVI. században még számos okmányból tudjuk kimutatni, de a következő században ezen adatok már mindinkább gyérülnek, sőt egészen el is tűnnek. Ennek is meg volt a maga természetes oka.

Munkánk folyamában más helyütt is kiemeltük azt az óriási hatást, a melyet a Bocskay-felkelés a lakosság életére, összes intézményeire s gazdasági életére gyakorolt. Az 1605-ik április 16-ikáról 17-ikére virradó éjszaka tartama alatt végberent pusztulás mindenképpen fordulópont volt a város történetében. A Quasimodo unigeniti-vasárnapja, a mely akkor a városra felvirradt nem csekélyebb pusztulást látott, mint 1241-ben vagy 1761-ben augusztus 4-ikének hajnalán. Akkor is füstölgő romok jelezték a borzasztó elem gazdálkodását, akkor is polgárvér áztatta a hangya szorgalmu város utcáit. Csak a város felső vége, a mai Bethlen Gábor- s Glabits-utca maradt épen s került ki a pusztító elemet a város legféltettebb kincse, messze földön híres nagytemploma is, hogy másfélszázaddal később ugyan erre a siralmas sorsra jusszon.

Elpusztult az 1605-ik tűzvészben a szt. Erzsébetről címzett ősi szegényház is, körülötte fekvő gazdasági épületével s a szemközt lévő malmával együtt. Az itt lakó szegények csak nagy ügyel-bajjal voltak megmenthetők, jóllehet pusztá életüknél egyebet úgy sem kellett menteni.

Akkor már a város kezében volt a szt. Erzsébetről elnevezett intézet, ő gyakorolta akkor már ott félszázad óta a kegyúri jogokat, az ő kezében volt a vagyon s az összes rendelkezési jog övé volt tehát a feladat is, gondoskodni a hajléktalanná volt istenadtákról. A sz. Anna-Seelenhaus kikerülte az Isten csapást, nem tehetett tehát egyebet a városi tanács, mint elhelyezni a szabad ég alatt tanyázó hajléktalanokat a városi intézetbe. Ott találtak tehát otthonra s ott kapták vissza éppen a legsúlyosabb napokban azt a

¹¹⁾ Fasc. 360. nov. 1.

kölesönt, a melyet előjáróik sok századon át a Seelenhausnak előlegeztek.

Itt kellett volna a szt. Erzsébet szegényeinek maradniok, míg régi otthonuk újra felépül s visszafogadhatja őket. De erre fájdalom kevés, igen kevés volt a kilátás. A rossz gazdálkodás, az alapítványi vagyon elidegenítése miatt erre egyhamar gondolni sem lehetett. Az intézet földjei még 1607-ben is műveletlenül, parlagon hevernek¹²⁾ malmait Zalwein bíró a maga költségén építi fel ugyan, hogy legalább némi jövedelme legyen az intézetnek, mindennapi kiadásainak fedezésére, de a ház felépítésére nem volt költség. De mondjuk ki az igazat, komoly szándék sem volt erre. A primaciális szék s a kormány szóvá tette ugyan nem egyszer az építkezést, de a tanácsnak mindig volt kibúvója. Legtöbbször nyomott az az argumentációja, hogy az intézetet a régi helyen nem lehet többé felépíteni, mert annak talaja az alsó-gereben végbe menő fausztatás folytán visszatóduló Garam vizétől teljesen át van ázva¹³⁾ akkora vízáradás van néha az intézet udvarán s mellette elterülő temetőben, hogy csak tutajon lehet járni.

Az építkezés tehát elmaradt. Befedték a templomot úgy a hogy s legalább ezt mentették meg a biztos pusztulástól.

A szegények azonban többé nem látták viszont otthonul a régi falakat, ott maradtak végleg a városi Seelenhausban, amely ily módon mint külön álló városi intézmény magától is megszűnt.

A város tanácsának gondoskodása különben soha sem tévesztette szem elől a szegényügy fontosságát. Nagy haladásra mutat egyebek között az is, hogy már 1571-ben egy formális koldusszabályrendeletet dolgoztak ki¹⁴⁾ a melyben régiebb ide vágó

¹²⁾ Prot. Pract. 1607. jun 16.

¹³⁾ Das hospital aber derohalben nicht kann aufgebaut werden, zu dem, so es gar fürhlich geschehen könt, wären doch alle unkosten umbsonst, dasz die Gran, die wegen des Rechens, so Ihrer Majestät Schmelzhüten und Kupferhandl hoch nützlich ist, zurück schieszt, und nit allein den Grund wassernöthig macht, sondern oft so aufwächst, dasz man nit allein im Hof sondern auch am Kirchhoff auff flöszen gefahren, sonderlich aber denen armen lenten in ihren Zimmern die notdurft hatt kaum reichen können. und darumb den Herrn Rectoren grösserer Sorg zuentheben, hat E. E. Roth die curatur aus habenden jura patronatus auf sich genomben aus Christlicher Lieb und Gott wolgefälligen wissen wegen der armen Leut. — A kamara-grófhoz 1613-ban intézett felterjesztés fogalmazványa.

¹⁴⁾ Prot. Pract. 1571. febr. 23.

határozatait befoglalja s ujakkal is megtoldja ¹⁵⁾ 1624-ben, a midőn a folytonos háboruskodás ideje alatt a koldusok is veszedelmesen elszaporodtak, újabb s szigorú intézkedéseket kér a polgárság, ¹⁶⁾ a melyeket 1687-ben újra kiegészít s a hol kell szigorít. ¹⁷⁾

Besztercebánya tanácsa tehát csak régi, sok évvel ez előtt hozott intézkedéseit nyitotta meg, midőn az 1723. és 1724-ik évben megjelent kancelláriai és helytartó tanácsi rendeletek értelmében 1738. jún. 10-ikén az egyre terjedő pestis veszélyének elhárítása céljából kimondotta, hogy azon koldusok, kik sem a városból, sem a kamara vagy a város falvaiból nem valók, teljesen távol tartandók; viszont azonban mindnyájan, akik az említett községek kötelékébe tartoznak, jelvényekkel látandók el, amely őket a felsorolt helyeken való koldulásra feljogosítja; de ezeknek sem lesz megengedve, hogy a házakat egyenkint járják be alamizsnáért, hanem csakis együttesen pénteken ¹⁸⁾ s az alamizsnán kötelesek a koldusbíró felügyelete alatt szépen megősztozni. Azon koldusok, a kiknek jelvényük nincsen, a városba nem jöhetnek.

1845-ben megnyílik az evangélikus egyházközség aggápoló intézete is. ¹⁹⁾ A presbyterium ez alkalommal engedélyt kért a tanácstól, hogy a humanus célra a katolikusoknál is gyűjthessen kegyadományokat, kérve egyuttal a városi pénztár hozzájárulását is. Erre a tanács nemcsak megengedte a gyűjtést, hanem a maga részéről is 100 frt segélyt szavazott meg az új intézménynek.

¹⁵⁾ Koldusai már 1566-ban a város címerével ellátott koldusjegyet kapnak, s 1574-től kezdve már csak a délelőttiök folyamán gyűjthettek alamizsnát. A koldusjegyet ugyanaz a Hans Kkün nevű aranyműves készíti, aki a ma is létező Radvánszky György-féle nász poharat készítette: Dem Hanns Khyen goltschmidt — így számol be a költséggel az 1566-ik évi városi Számadási könyv — falt von Gemainer Stadt-Wappen zu schneiden, welches man zu den Bethler Zaichen braucht. — Lásd Prot. Pract 1574. Grav. 12. p. Ilyen táblákat készített a tanács 1815-oen is, a melyek talán még ma is használatban vannak Prot. Pract. 1815. 313. l.

¹⁶⁾ 1624-ik évi Beschwerartikln 9. p.

¹⁷⁾ 1687-ik évi Gravaminák 12. p.

¹⁸⁾ Ez az eredeti szokás máig is fenmaradt.

¹⁹⁾ Helyiségére vonatkozólag, a mely a mostaninak szerény elődje volt, úgy vélem, nem nagyon tévedek, midőn azt Zacharidesz Jánosnak 1735. febr. 20-ikán tett adományával azonosnak tartom, a melyet e szavakkal ajándékoz az egyháznak: Vor dem Bader Thor neben Herrn Johan Chowan liegendes Haus sambt den daran liegenden und darzu gehöri gen Garten . . . der evang. Gemeinde. Prot. Pract. 1735. 92. l.

1846. szeptember 5-ikén újra napirendre került a kérdés s akkor a tanács kiindulva abból, hogy a helybeli mintegy öt század előtt alapított s most is 100.000 frtot meghaladó vagyonnal rendelkező Erzsébet szegényház csupán katolikusokat fogad be; továbbá abból, hogy ezen szegényház jövedelmei után sem adót, sem tizedet nem fizet; továbbá, hogy ugyanazon szegények háza a tűzvészektől mindannyiszor az egész lakosság áldozatkészsége folytán épült újra s kiindulva végre abból, hogy az elszegényedett aggok, a város terhére esnének, azt indítványozta — közbevetve legyen mondva több méltányossággal mint történeti tudással — hogy az új intézmény javára az udvari kincstári tanács hozzájárulásának kieszközlése után, egyszer s mindenkorra 1000 frt utalványoztassék ki a házi pénztárból.²⁰⁾

Szóljunk még az 1847-ik esztendő éhínségéről s azon súlyos viszonyokról, a melyek a város és a környék legszegényebb lakosságára nehezettek s a nyomor enyhítésére Besztercebánya hölgyeit egy táborba, az azóta működő nőegyletbe terelték.

A megelőző év rossz termése okozta nyomor már 1847. február 26-ikán szóba került a tanácsülésben. Napirendre került a kérdés a szertelenül elhatalmasodott koldulással. Idegen koldusok s elzüllött alakok nagy tömege lepte el a várost s félni lehetett, hogy megrendül a személy és vagyonbiztonság, ha a város idejekorán nem intézkedik.

Első sorban a házról-házra való koldulást akarta a tanács megszüntetni; e végből önkéntes adományokra kívánta a lakosságot felszólítani, hogy kiki vagy hetenkint vagy havonként ajánljon fel egy bizonyos összeget a szegénység enyhítésére. Az adományokból gyámolították volna a helybeli, de az idegen koldusokat is, de az utóbbiakat egyszeri jóllakás után kiutasították volna a városból. A tervet rövidesen elfogadták, de hátra volt még a szegények ellátása, a főzés, az ételek kiosztása. E végre kellett a nőegyletnek megalakulnia.

A szeretet és irgalmasság cselekedeteinek gyakorlására és a szenvedők könnyeinek felszárítására teremtetett női szívek most sem tagadta meg magát. Besztercebánya hölgyei sorra feljegyezték az említett tanácsülésből kibocsátott ívekre neveiket, úgy hogy az egyesület rövid egy hónap alatt már megalakult s minthogy ez alatt

²⁰⁾ Prot. Praet. 1846. 2830. sz.

a polgárság is megnyitotta erszényét, működését március 23-án, Drexler Karolin elnöklete alatt, már meg is kezdhette. Ekkor főzte az egyesület az első levest, „szegénylevest“ a melynek költségeihez a városi pénztár 200 pengőt bocsátott az egyesület rendelkezésére. ²¹⁾

A nőegyesület és a tanács akcióját megtekintette Ambró Antal helytartósági consiliarius is, a ki március havában itt járt s személyesen győződött meg az összes intézkedésekről, a melyek sürgősségét most már az inség nyomában járó typhus is követelte. Meg is tettek az intéző körök minden lehető. Naponkint 90 személyt láttak el ugynevezett rumforti lével s egyéb eledellel, a melynek költségei június hó 30-ig 973 frt 52 krt tettek ki. Július vége felé másodszor is itt járt Ambró s tudomásul vette az inség enyhítésére irányított intézkedéseket, a melyekről különben már felsőbb helyen is beszámolt s ez alkalommal 200 pengőt juttatott a besztercebányai szegényeknek is abból az összegből, a melyet Apponyi György gróf kancellár Bécsben a felső magyarországi inségesek javára gyűjtött. ²²⁾

A besztercebányai püspöki residentia története.

Régebben valamikor megírtam a Morgentaler-háznak a történetét, a melyet régi birtokosa után még ma is csak Szentiványi-háznak szokás nevezni; ma egy nem kevésbé érdekes más piaci házról akarok egyet-mást elmondani, ugy a mint azt elszórt levéltári adatok alapján össze lehetett állítani.

A püspöki residentia történetét nem tudom oly messzire visszavinni, mint az előbb említett házét, mert itt is akadályul szolgál az többször említett körülmény, hogy a házak régente számozva nem voltak s az adás-vevéseknél, a mikor az egyes házak gazdát cseréltek, csak a szomszédok házainak felemlítésével történik a kérdésben lévő háznak a megjelölése. Ha már most a szomszédokat nem ismerjük, az illető ház hollétét még kevésbé tudjuk megállapítani. S bármily lelkiismeretesen követjük is a tulajdonosok váltakozását, hacsak egyetlen egyet is elejtünk, megsemmisül minden eddigi fáradságos munkánk, felbomlik a fáradsággal összeillesztett lánc. Ez hát

²¹⁾ Prot. Praet. 1847. 956.

²²⁾ Prot. Praet. 1847. júl. 30. 2871. sz.

az oka annak, hogy a püspöki residentia régi tulajdonosai közül alig ismerünk egyet-kettőt. Rosenauer, a ki szülővárosa történetének fáradhatatlan kutatója volt, azt állítja ugyan egy helyen, hogy e telken állott valamikor Baumhackelnek a háza, a ki Fraknói szerint már 1522-ben a wittenbergi egyetem hallgatója volt s azután haza kerülván, mint városi tanácsos buzgó terjesztője lett az ott megszeretett reformációnak. Magam is ismerem ezt az adatot, a melynek alapján Rosenauer ezt az állítását megkockáztatta (ott van az 1543-ik évi Birósági Jegyzőkönyv 40. lapján s így szól: *Arendatio Domus Kessuppe oder Baumheckels. Die 8 Decembris Ist Peter Kessuppe dieser Stat Mitburger fur den hern richter furgestellen und gutwillig bekent das er sein haus, so an der Ecke der Badergasse und Sturzers hause alhie am ringe gelegen dem fursichtigen Andrea fogt von der Schembnitz auf vier jar nacheinander lauffende verarendirt hat. A bérösszeg néhány réttel együtt évi 60 frt volt).* De Rosenauer állítását éppen az előbb említett oknál fogva, bármennyire szeretném is, nem tudom bebizonyítani. Meg kell tehát elégednem a magam adatával, a mely a bebizonyítható tulajdonosok sorát 1659-ben Haintz Jakabbal nyitja meg. Azonban Haintz sem birta sokáig e házat, mert adósságai már 1661-ben arra készítetik, hogy tulajdon rajta. Vevőül ekkor a kamara jelentkezik, a melynek ekkor hivatalnokai számára egy nagyobb házra volt szüksége.

Közbeesőleg azonban más vevője is volt, t. i. az idevaló kamarai administrator, sonnaui Ox György András, a kit azonban csak olyan modern vásárlónak kell tekintenünk, a ki mindent szeretne összevásárolni, de semmit sem megfizetni. Ox Farkas is így vásárolta össze a styavnicskai kerteket is, hogy ott egy szép parkot létesítsen, de pénze nem lévén, adós maradt a vételárával s csak a jezsuiták elégítették ki a hitelezőket, miután Oxtól az egyesített kerttelket átvették. Különben így járt Ox 1644-ben egy másik piaci házával is, a melytől ekkor Höfflinger Ehrenreich szabadította meg, a kinek monumentális sírkövét most is ott látjuk a plébánia-templom baptisteriumában. Ugy látszik vérében volt a családnak a telekspeculatio, de szerencsére nem kísérté vállalkozását.

Midőn Ox a házat megveszi, a városi jegyző már pontosan feljegyzi ennek topographikus fekvését: *allhier am Ringe neben Frau Magdalena Windin (iglói család, a mely régebben Székre magyarosította a nevét) von einer, dann von ander seiten fest an der Badergassen liegende Behausung, úgy hogy nem lehetünk hol-*

léte felől kétségben, már csak azért sem, mert a Wind-féle ház (Szumrák Jenő háza) még ezután is igen sokáig volt e család birtokában. Ők ekkor 5000 frtért vette meg a házat, de a mint mondtuk, nem fizetett rá semmit. Helyi szokás szerint egy év és egy nap leforgása után le kellett volna fizetnie a vételárt, de bizony nem tette meg s így az adásvételi szerződés felbomlott. Haintz Jakab özvegye (szül. Dióssy Nussdorfer Marianne) tehát, a ki ekkor már Szalatnyay Györgynek, a nádori titkárnak, volt a felesége, engedett a kamara ismételt kérelmének s ennek engedte át a házat. Minthogy azonban teher volt a házon, az eladó ennek s 3000 frt vételárnak a fejében a kamarát juttatta birtokába. Az akkor kiállított Hausbrief-et még most is őrzi a selmeczi bányaigazgatósági levéltár.

A kamarának ekkor sürgősen szüksége volt egy nagyobb házra, hogy tisztviselőinek természetbeni lakást adhasson, mert a király rendelete szerint az egyik ház, a mely szintén e célra szolgált volt, az 1648-ban ide telepített jezsuitáknak adta át állandó otthonul. Megtörtént tehát az alku, a ház állandó birtokos tulajdonába ment át, de megismétlődött egyuttal ennél a háznál is a város és a kamara közti örökös torzsalkodás, a melynek oka az volt, hogy most a kamara itt is regale-jogokat akart gyakorolni, mint a hogy ezt a másik két házában a városi polgárság felfogásával szemben s privilegiális jogaival ellentétben tette.

Százados joggyakorlat szerint, a melyet a királyok egész sora (IV. Béla után Róbert Károly, Nagy Lajos, I. Mátyás, Ulászló, II. Lajos, I. Ferdinand, Miksa és II. Mátyás) megerősített, a német tulajdonossal bíró piaci házak boreladhatási joggal voltak felruházva, de azt is csak abban az esetben gyakorolhatták, ha tulajdonosaik bányászattal foglalkoztak. E jog gyakorlatából ki voltak zárva a nem német származású nemesek, sőt maga a kamara is, a mely azonban a polgárság ismételt s erős tiltakozása dacára is minduntig megkísérelte e jog tényleges gyakorlását. E privilegiumot a polgárság annál feltékenyebben őrizte, mert ellenkező esetben, ha abban illetéktelen személyt is részesített volna, a Tipartitum (II. rész, 12. s 1 §.) intézkedése szerint, ezt maga is elveszithette volna. E jogok gyakorlása képezte a Ringfreiheit-ot. Ugy erre, mint a bor bevásárlására, elraktározására s eladhatására vonatkozó szabályrendeletek (Weinordnung) pontos és lelkismeretes batartására a következő esküt tette az új háztulajdonos (Ringherr) a tanács előtt: Ich schwöre

zu dem Allmächtigen Gott, dass nachdem mir ein Ehrsammer Rath auf mein sonderbahres Ansinnen die Ringfreiheit bewilligt, dass ich der aufgerichteten und privilegirten Weinordnung in allen dero requisits, Puncten unh clauseln treulich und gehorsamblich nachkommen, das gewöhnliche Ungeld (beraktározási-díj) und andere schuldigkeit zu rechtlicher Zeit entrichten, getreulich beobachten und erfüllen und also mich der Ringfreiheit gemäss, wie es einem treuen und aufrichtigen Ringburger jeder Zeit gebühret, verhalten will. So wahr mir Gott helffe und sein heiliges Evangelium!

A polgárság tehát nagyon ébren vigyázott arra, hogy regale-jogát senki meg ne sértse. A város körfalain belül könnyű volt az ellenőrzés, de annál nehezebb azokon kívül. Sok baja volt a kamarai tisztviselőkkel, a kik egész önhatalmilag majd itt majd ott mérték ki italaikat, a miben egyébiránt maga a kamara is rossz példával járt elől, midőn Olmányfalván egész törvényellenesen vám-sorompót s sörházat nyitott.

Minket e helyütt csak az Ihrácson álló ház érdekel, a melynek tulajdonosa ott 1740 tájékan, szintén egészen illetéktelenül, korcsmát nyitott. Ugyanis Puchner Lipót Ignác sótárnok, ekkor vette meg a rozoga faházat (1702-ben özvegy Csehacsikné, későbbi Tuffert Mihályné, majd leánya hozományaképp Blaskóczy Jánosé) előbbi birtokosától s szép kőházat emelt a helyére, még pedig azzal a szándékkal, hogy ott, mint országuton lévő házban korcsmát nyit s tart fenn. S tényleg midőn készen állott a ház s megnyílt az ivó, nemcsak az ezüstolvasztó munkásai, hanem a Malá polska lakossága is oda tödült olcsóbb italra.

A tanácsnak természetesen szemet szurt a dolog, átírt a kamara előljáráságához, de bizony hiába. De különösen bántotta, hogy a Malá polskán lakó iparosok is oda járnak, a kik mint eredeti városi illetékességűek a vitás kamarai területre vették be magukat, csak hogy a városi terhektől meneküljenek. Kénytelen volt tehát egyenesen ő felségéhez folyamodni s ott segítséget kérni, csak hogy régi jogait még áldozat árán is megóvhassa.

Azt az ajánlatot tette tehát, hogy elengedi a Haintz-Ox-féle piaci kamaraház évi 12 frtnyi városi adóját, ha Puchnert eltiltják a korcsmatartástól. Az ajánlat elfogadtatott s határozott kifejezést nyert Mária Teréziának 1747. jún. 9-ikén megjelent decretumának 8. pontjában. Ezen időtől kezdve tehát a szóban forgó kamarai ház adómentességet élvezett, de megszűnt másrészt az ott lakó tisztek

képzelt joga is, hogy ők mint egy Ringház adótfizető lakói italt is mérhetnek.

A jezsuita rendház eltörlése után nevezetes fordulat állott be a ház történetében. Ezt szemelték ki a felállítandó püspökség residentiájául. A terv nem volt ugyan még végleges, mert a helytartótanács még 1776. március havában is azt írta, hogy a jezsuita rendház egy része fog e célra berendeztetni (másik része maradt volna kanonoki lakásoknak), de valószínűbbnek látszott az előbbi. A régi ház azonban gyökeres átalakításra, sőt teljesen új munkára is rászorult. Míg ezek a munkák tartottak, addig a püspök, Ungerschützi Berchtold, a Károlyi Péter-utcai Kubinyi-Géczy-Bohuss-féle házban. (most Krösméry dr. tulajdona) lakott. Az építkezés tartama alatt elég kellemetlensége volt a püspöknek, főleg az egyik szomszédja Meerwald részéről (a mai Keme-ház akkori birtokosa), a kinek a házában ekkor veszedelmes repedések támadtak, a melyeket a szakértők a nagy építőkövek vigyázatlan lerakásából hoztak összefüggésbe s a mi miatt Meerwald a városi hatóságnál is szót emelt. Berchtoldnak különben magának is volt háza az alsó kapun túl lévő városrészben, a melyet Hranakytól vett meg tisztjei és alkalmazottai számára szállóul. Valamikor Ürményi János háza volt s a rajta lévő nagy fekete sasról „Zum schwarzen Adler“-nek is nevezték, a mely elnevezésre az öregebb polgárok is még emlékeznek. (Ma Nádeja-ház.)

Az új residentia 1780-ban már készen állott s két emeletes volt. De sem gazdája, sem a város lakossága nem gyönyörködhetett sokáig a hatalmas méretű épületben, mert az 1783. május 3-ikán az alsó-malomban kiütött s onnét a városra átcsapott tűzvész annyi sok más épülettel együtt ezt is elpusztította. Berchtold Bécsben vette a szomorú hírt, a mely annál súlyosabban érintette, mert a második emeleten elhelyezett szép könyvtárt is elvesztette. Az újjáépítést Berchtold a maga költségén végezte, a mint az épület bejárata fölél elhelyezett tábla is mondja. Ekkor került le a második emelet s az épület olyan alakot nyert, a minővel az még maig is bír.

Midőn a városi házak gazdát cseréltek, a tanács egyik megbízottja, vagy pedig a városi jegyző, az alsó és felső szomszédok közbenjöttével ünnepélyesen bevezette az új urat a házba, a melynek árát már kiegyenlítette s a melynek birtokába vétele ellen egy év lefolyása alatt a rokonság óvást nem emelt. Arról diszes oklevelet is állítottak ki, az ugynevezett Hausbriefet. Ilyen beiktatási eljáráshoz ragaszkodott a tanács 1800-ban ennél a háznál is, a

midőn azt Ékesházy György idevaló praefectus és Zerdahelyi Imre, Zerdahelyi Gábor püspök számára átvették s erősen kifogásolta, hogy az átadás a tanács kizárásával megy végbe, minthogy — mint mondja — a ház városi telken áll, tehát a többihez hasonló elbánnásban kell részesülnie. Az ügy további fejleményei azonban ismeretlenek. Annyi azonban bizonyos, hogy a mint Berchtold idejében sem történt átadás a városi statumok értelmében, úgy a következő püspökök alatt sem kívánták többé a hozzájuk való ragaszkodást.

Még egy-két érdekesebb adatra emlékszem e ház történetéből.

Az egyik Rudnyánszky püspök nevéhez fűződik, a ki kevéssel az 1848/9-iki szabadságharc kitörése előtt élénken protestál a városi hatóság előtt az ellen, hogy közvetlen szomszédja, Szumrák Ede, második emeletet készül a házára emelni, mert ez által szobái s udvara sokat fognak veszíteni.

A többi adatok az ott megfordult sok illustris vendégekre vonatkoznak, kik e házban hosszabb-rövidebb időre megszálltak. Egymásnak adták ezek a kilincset — mint mondani szokás — a szabadságharc idején s pedig ugyancsak furesa egymásutánban. Megszálltak ekkor ott Görgei Artur (1849. jan. 20-án), Jablonovszky Felix herceg (jan. 31—febr. 4.), Götz (febr. 5.), Nugent, Ramberg, Trenk, az orosz invasio alatt Betancourt, Noszow, Mischurin Feodorovics s Grabbe. Ezen vendégeket megelőzte 1847. okt. 11. és 12-ikén István nádor, midőn országos körutja alkalmával Besztercebányát is érintette.

130 esztendeje, hogy e ház a besztercebányai egyházmegye főpásztorainak szolgál otthonul. Hosszu idő, ha az ember tiszavirág tartamu életéhez mérjük, de rövid, ha fontolóra vesszük azokat a nagyconceptióju terveket s számtalan tényeket, a melyek innét indultak ki s a melyek mind az igazi vallásosság s erkölcsiség megszilárdítását, a tudomány és művészet emelését, a szegények és elhagyottak gyámolítását s egy jobb, egy boldogabb jövő biztosítását célozták és szolgálták.

A Szt. Erzsébetről elnevezett besztercebányai szegényház történetéből.

Mindenkorra megfejtethetlen rejtély marad, ki a Szt. Erzsébetről elnevezett besztercebányai szegényháznak, Xenodochiumnak, az alapítója.

A régiek már maguk sem tudtak e kérdésre feleletet adni. Egyik részök királyi alapítványnak mondta, a másik Károlyi Péterének, egy gazdag besztercebányai bányapolgárénak. Maga II. Lajos is 1524-ben kelt adománylevelében királyi elődjei mellett külön fundatoroknak, alapítóknak tulajdonítja az alapítvány létesítését. Tehát mind a kettő osztozik már az alapítványban. Másképpen nyilatkoznak 1531-ben a Fugger-tisztek az akkor itt járt királyi biztosokhoz a város által felsorolt panaszokra benyújtott válaszukban, midőn azt állítják, hogy a xenodochium a királyi ház (a mai kamaraudvar) tartozéka s ennek alapítványa („Darzue ist Khuniglicher Majestet haus mit seiner gerechtigkeit vundt zuegehörung. Ehe als die Stat Neusol gewesen vonn welcher herschafft das Spital sambt zweyen Mülen vundt etlichen heysern In der Stadt hye darzue ewiglich gestiftt. Városi levéltár fasc. 421. nro. 20.). Az 1701-ben a városban működő Péterffy-féle bizottság pedig egészen új dolgot mond, midőn a szegények házáat Erzsébet királyné alapítványának mondja („Ex fundatione Divae Elisabethae Reginae Hungariae erectum.“) De melyik ily nevű királynénkat kell itt érteni, azt nem mondja.

A nélkül, hogy az alapítás idejét meghatározhatnók, kétségtelennek látszik, hogy a xenodochium tényleg magánosok és királyok alapítványa volt együttléve s mindenkor a királyi bányászathoz tartozott s ezzel együtt közös sorsban részesült mindaddig, míg a kegyuri joggal egyetemben a város fenhatósága alá nem került. Ezt igazolják a Fugger-tisztek is imént idézett beadványukban, midőn azt mondják, hogy a városban lévő királyi házhoz tartozó bányászat tulajdonosai egyszersmind urai a xenodochiumnak is. A Thurzók és Fuggerek maguk kezelik az alapítvány tartozékait s minden külső hozzászólás nélkül intézkednek az intézet élén álló egyházi személy kinevezéséről; szóval, olyan jogokat gyakorolnak, a melyeket csak független birtokos gyakorolhat, vagy, ha figyelembe vesszük a kegyuri jogot is, a melyeket csak a fejedelem maga vagy ennek megbízottja gyakorolhat.

Ha a Fugger-tisztek most idézett védőiratának tartalmát igaznak vesszük s elfogadjuk, hogy a királyi bányászattal együtt a xenodochium is már IV. Béla nagy adománylevelének megjelenése előtt (1255.) létezett, semmiképpen sem lesz feltűnő, hogy a xenodochiumról abban egy szóval sem történik említés. Az adománylevel ugyanis csak a város jogait, kiváltságait s határait sorolja fel, de nem említi a király tartozékát s az ehhez fűződő jogokat.

Hogy történhetett tehát mégis, hogy a xenodochiumnak alapítását hosszú századokon át kizárólag Károlyi Péternek, a gazdag beszercebányai polgárnak tulajdonították?

Ezen hit csakis azon okmányon alapulhatott, a mely a városi levéltárban másolatban létezik s azt az egyezséget foglalja magában, a melyet Károlyi állítólag 1303-ban Istvánnal, az akkori beszercebányai városi plébánossal, a xenodochiumnak a plébánia-templomtól való függetlenítése ügyében kötött. Azt a körülményt, hogy a polgár Károlyi köti meg a plébánossal az egyezséget, készségesen fogadta a város a XVI. század derekán, hogy annak alapítását is neki tulajdonítsa, hogy ily módon alapot szerezzen a királynál arra, hogy ez az alapítvány kezelését egyrészt, másrészt a hozzáfűződő kegyuri jogok gyakorlását is reá bizza. Nem is szűnt meg a város előljárósága éveken át ezen felfogásának kifejezést adni, jöllehet egyetlen egy okmányt sem tudott felmutatni, a melyben Károlyit mint alapítót vagy mint bőkezű Maecenast bemutathatta volna. A városi levéltár actái nem egy helyen mondják, hogy a xenodochiumot „ein Stadtmann, ein Bürger“ alapította. Máskor meg azt mondják róla, hogy ez volt a város alsó plébániája, „Untere Pfarr“, rectorát „pharrherr“-nek nevezik; sőt azt is állítják, hogy a várbeli templom létezése előtt ez volt a plébánia. De ezek mind későbbi, okmányilag nem igazolható állítások. Egy 1617-ben kelt tanácsi felirat még azt is állítja, hogy a város még I. Mátyásig is maga gyakorolta az alapítvány kegyuri jogát. Ezen fejedelem uralkodását megelőző háborúk idején azonban a polgárság annyira elszegényedett, hogy képtelen volt a bányaművelést folytatni. A jobb bányákat ekkor maga a király, majd Corvin János vette üzembe, utánuk Hampo-Ernuszt János, Mühlstein, Thuz s a Thurzó-Fuggerek. Végképp kimerült e polgárság — így folytatja az említett felirat — az 1500. és 1526-iki tüzvészek után s teljesen felhagyott a bányaműveléssel, mely most már egészen a Fuggerek kezére került. A bányászattal együtt nekik engedte át a város a xenodochiumot, a mely a tüz-

vészek óta romban hevert; ők építették fel újra s ők adták át újra eredeti rendeltetésének. A Fugger-féle bányabérlet mngszűnése után a bányák újra a király, I. Ferdinánd kezére jutottak s velük a xenodochium is. De a tanács ezen állítása, főleg a mi a xenodochium hovátartozóságát illeti, merő combinatio; okmányynal semmi sem igazolható; az legkevésbbé, hogy Mátyás előtt is ő lett volna a kegyur. Annyi tény, hogy az alapítvány, mint a Károlyi Jung-féle bányák tartozéka ezek sorsában osztozott, de a város mindennemű ingerentiaja nélkül. Ez különben a történelem folyamán eléggé be lesz igazolva. Hogy 1303 körül a xenodochium éppen a Károlyi-család kezében van, éppenséggel nem feltűnő, ha figyelembe vesszük, hogy a királyok, mondjuk ezek között első sorban IV. Béla, még nagyobb birtokokat is hasítottak ki az állam testéből, hogy azokkal a municipális jogokhoz jutott városok létét biztosítsák. Ily vagyonnal szemben elenyésző csekélység a városban lévő királyi ház a hozzátartozó bányákkal és jobbágysággal, a melyeket a király a Németországból bevándorolt Karl-családnak hűbérül adományozott s a melyet I. Mátyás ugyanazon a jogen megint a korona vagyonához csatolt.

Midőn végre 1544-ben a király a kegyuri jog adományozását illető ismételt kérelmeknek helyt adott, tényleg mindenki úgy volt meggyőződve, hogy a tanács a jogfolytonosság alapján jutott a nevezetes kiváltságához. E hiedelem aztán úgy megerősödött, hogy azt többé senki meg nem ingathatta. De különben is ez nem is lett volna tanácsos, mert ezzel mindenki mint a város érdekeinek nyílt ellensége önmaga bélyegezte volna meg magát.

Lássuk most már annak az okmánynak a tartalmát, a melyet fentebb említettünk, a melyet Károlyi Péter és István plébános szerződésük megpecsételésére 1303-ban augusztus 3-ikán kiállítottak s a melyet Miklós, esztergomi érsek, Zólyom-Lipcsén ugyanezen év augusztus 14-ikén kiállított záradékával megerősített. Előre is bocsatjuk, hogy figyelembe véve a szerződés tartalmát, Károlyi Pétert alapítónak el nem fogadhatjuk, sőt figyelembe véve az okmány keltezését, azt feltétlenül megbízhatónak sem mondhatjuk.

Az egyezés első sorban a körül forog, hogy István plébános engedélyt ad Károlynak, hogy a xenodochiumban három káplánt tARTHASSON, a kik sem az ő, sem utódjainak iurisdictionja alatt nem lesznek; nem lesz ennél fogva jogában a plébánosnak s utódjainak, hogy a városi hívek lelki ügyeinek szolgálatát rájuk bizzák; külön

meghatározott időben fognak misézni, nem tartoznak mint gyóntatók a nagyközönség rendelkezésére állani, avagy bármi olyast elvégezni, a mi a plébániai segédlelkészek feladatához tartozik, de viszont nem is részesülnek a káplánok dotációjában. Ezzel szemben kötelesek a szegényházi betegeket gondozni, gyóntatni s ennek fejében az alapítványtól kapják ellátásukat s fizetésüket. Egyedül a hét főünnepel tesznek a szerződő felek kivételt, a melyeken a xenodochiális káplánok is kötelesek a plébánia-templombeli isteni tiszteleten segédkezni. Ha azonban a közönségből valaki az ő szolgáltatukat óhajtaná igénybe venni s nem a plébánosét és a segédlelkészekét, szabadságában áll ez is, de a fizetendő díj a plébánost illeti; részük csak abban az esetben lehet, ha az illető laicus a stola kétszeresét ajánlja fel, a mely esetben az egyik rész a xenodochiális káplánokat illeti.

A xenodochium lelkészeinek ezen függetlenítése fejében Károlyi nyolc jobbágyat és egy mézsárszékot ad a plébánosnak és a templomnak, de viszont a szabad rendelkezési jog fentartásával kapja a xenodochium offertoriumát.

Ha már most ezt a szerződést nézzük, lehetetlen fel nem vetni a kérdést, miért rendel Károlyi a szegények házába három káplánt, a kiknek el van tiltva a városi hivek lelki ügyével foglalkozni, a vasárnapi isteni tisztelet diszét emelni s a kiknek csak az a dolguk, hogy az intézet lakóit, a kik legfeljebb huszonnégyen lehettek, gondozzák, nekik meghatározott időben misézzenek s őket gyóntassák. Ezt a teendőt kényelmesen elvégezhetette az intézet rectora egymaga is, nem volt szükség még három más emberre, a kiknek a fentartása legalább is annyiba került, mint tíz szegényé együtt véve. Egyetlen egy helyet kivéve, nincs is említés téve arról, hogy a rectoron kívül még más egyházi férfiak is lett volna az aggpólnak.

De érthetetlen az is, a mit az okmány az offertoriumra vonatkozólag mond. Károlyi ezt ezentúl a maga számára foglalja le s ezentúl az ő vagy a xenodochium gondnokának tetszésétől fog függni, ki élvezze azt. Hisz offertorium alatt más egyebet, mint a hívőknek mise alatti adományát nem lehet érteni; már pedig ez itt annyira csekély, a hol a templomba járó közönség megoszlik, hogy arról szerződésileg intézkedni valóban kisszerű. Hogy offertorium alatt csakis ilyen adományokat kell érteni, nem pedig értékesebbeket, azt kizárja az alapítvány gazdagsága, szántói, rétjei,

kertjei, malmai stb., a melyek bizony sohasem ébresztettek szánalmat a lakosságban, hanem inkább kapzsiságot és irigységet. Ipolyi Besztercebánya városa műveltségtörténeti vázlatában (70. l.) azt állítja, hogy a bányászok drága érces kőveket tartoztak a templomnak ajándékozni, a melyet annak előljárója talán maga olvasztott ki, minthogy az aggápoló leltárában olvasztó serpenyők, fűvők stb. vannak felsorolva. Magunk is ezen a véleményen vagyunk s azt hisszük, hogy a bányászok ezen templomnak ajánlották fel adományait, a melynek kegyura az ő munkaadójuk is volt egy személyben, de csak is addig, míg a plébánia-templom építésébe nem fogtak; már pedig köztudomásu, hogy az építkezés költségeinek fedezésére jelent meg 1300-ban egy búcsúlevél, a mely talán nem is volt a legelső. Károlynak tehát 1303-ban már tudnia kellett, hogy a bányászok testvérülete ezentul a plébánia-templomot fogja támogatni s a xenodochialis kis templomnak nem lesz többé oly dús jövedelme mint eddigelé.

De a mi ezen okmányt teljesen megbizhatatlannak mutatja, az a hibás keltezés s vele együtt a hitelesítő esztergomi érsek neve is. Ezen hibáját ismerte Ipolyi is s azért oly időbe volt hajlandó az okmány keltét helyezni, a midőn egy Miklós nevű érsek ült az esztergomi széken (1350—1366.) A hiba azonban nincsen ezzel helyrehozva.

Miklós érseknek az oklevél szerint 1303. augusztus 14-én Zólyom-Lipcén kellett volna tartózkodni. Ámde az esztergomi érsekek sorában 1303-ban nem fordul elő ily nevű főpap, hanem ott van helyette szeptember 7-ig Gergely, a kinek tehát a szóban forgó Miklós helyett kellett volna az egyezményt megerősítenie. Ezen században három Miklós is van, de valamennyi későbbi: III. Miklós 1329—1330-ig, Monoszlay IV. Miklós 1350—1357-ig és V. Miklós (de Franklo) 1358—1366-ig. Utóbb már észrevették a hibás nevet s keltezést s az 1303-as évszámot 1363-ra akarták kijavítani, de ekkor megint azt a hibát követték el, hogy V. Miklóst nemcsak Monoszlaynak, hanem II Miklósnak írták. Az 1802-ben készült átirat meg 1303-ban Monoszlayval erősített meg a szerződést. Szóval, csupa zavar.

De a mily hibás az évszám s az érsek neve, épp oly rosszul van megválasztva a hely is, a hol az érsek az okmányt megerősítette. Ezen hely, figyelembe véve az akkori politikai viszonyokat, az érsekre nézve egyszerűen lehetetlen volt.

Tudva lévő dolog ugyanis, hogy Róbert Károly mint VIII. Bonifác pápa jelöltje a világi nagyokon kívül főleg Gergelyben, az esztergomi érsekben birta legfőbb támaszát, a kit Nemetujvári Iván a ki Csákkal együtt a nemzeti párt feje volt, e miatt el is üzött Esztergomból s Olaszországba menekülni kényszerített. De ugyan-csak Róbert Károly-párti Gergely utódja, Mihály is, a ki megint Venczel előtt volt kénytelen székhelyéről távozni.

Már most hogyan képzelhető, hogy az esztergomi érsek Zólyom-Lipsén tartózkodjanak, a hol Csák Máté, politikai ellen-felők, az ur? Hisz ott csak börtön várt rájuk!

Végül ellene mond az okmány hitelességének az a nagy különbség is, a mely Károlyi kora és az okmány keltezése közt létezik. Tudjuk ugyanis, hogy Károlyi a XIV. század második s nem az első felében élt, a mint az az okmány állítja, a melyben egyik birtokát, a Banost, a melyet a volt újbányai judexnek, Hermannak fiától, Páltól, 223 frtért vett volt, Rosenberg Mihálynak még életében átadja. Ez az oklevél 1379-ben kelt, tehát 76 évvel későbbben mint az István-féle szerződés.

István nádor körutja Magyarországon 1847-ben.

(Besztercebányán október 11. és 12-én)

A fiú szeretetnek megható megnyilatkozását látjuk a Szögyény-Marich fiúk (Szögyény-Marich László, berlini nagykövetünk s test-vére) ama tényében, hogy nagynevű atyjuknak, idősb Szögyény-Marich László országbirónak emlékiratait ez év elején kiadták,¹⁾ egyrészt azért, hogy poraiban is áldott édesatyjuk kívánságát teljesítsék, másrészt hogy az utókornak is átadják édesatyjuknak kegyelettel őrzött emlékét, mint olyan férfit, a ki hazája és királya elválaszthatatlan érdekei előmozdításában egy hosszú életen át önzéstelenül küzdött és fáradozott.

¹⁾ Idősb Szögyény-Marich László országbíró emlékiratai. Első kötet: 1836—1848. dec. 2. Kiadják fiai. Színes arcképpel, négy fényképmelléklettel és I—XXV. okleveles függelékekkel. Budapest, Hornyánszky V. 1903. Ára 10 korona. Sajtó alá rendezte dr. Thallóczy Lajos, közös pénzügymin. osztályfőnök. Ismertette dr. Károlyi Árpád a Budapesti Szemle ez évi februári számában.

A munka két részre oszlik. Az I. rész hat fejezetben (1—100. l.) adja Szögyény emlékiratait, a II. rész (101—264. l.) az emlékirattal kapcsolatos s köztörténeti szempontból is fontos és érdekes Függelék tartalmazza. Olvasóközönségünket a Függelék azon része érdekli, a melyben Szuborits Antal István, a kíséret egyik tagja a főherceg-nádornak 1847. szeptember 1-től okt. hó 14-ikéig az országban tett körútját írja le, a mely alkalommal a nádor Besztercebányát is szerencséltette magas látogatásával. Ezen szerfölött élénk s korjellemző leírás, mely a mellett, hogy az országban pontosan megfigyelt s ma már elmosódott részleteket tartalmaz, Besztercebánya városát is közlelről érdekli, mint a mely város szintén régi vendégszeretettel látta a maga falai között annak a nádornak a fiát, a ki ismételten is itt megfordult s a város iránt érzett jóindulatának nem egy jelét adta. Lássuk röviden a nádornak érdekes útját, s Besztercebányán való átutazását.

A nádor, mint mondám, 1847. szeptember 1-én reggeli $\frac{1}{2}$ 8-kor indult el Pestről a vaspályaudvarhoz, hogy a pest-szolnoki vasutat megnyissa. Az udvari kíséret részint katonai, részint polgári magyar öltözetben, a melyet az egész úton megtartottak, foglalt helyet az állomásig hajtó kocsikban, míg a használandó uti kocsik már előbb Szolnokra rendeltettek, hogy a vendégeket ott készen várják. Pesten a polgári őrség tisztelgett, míg a vasuti állomáson mindenféle rangu és rendű előkelők várták a főherceget és kíséretét. Bécsből is sokan voltak jelen, köztük Rotschild is. A főherceg és udvarmestere számára egy gazdagon diszített pompás kocsi volt fentartva, a melyben a szerencsés utat s boldog visszatérést kívánó szónoklatok után helyet foglaltak. Szolnokon, de a közbeeső állomásokon is mindenütt ünnepélyes fogadtatás, szónoklat, virág, lobogódisz s diadaliv fogadta az utazókat, a kiknek Szolnokon ráadásul még egy 14.000 frtba kerülő, de azért igazán silányul rendezett reggelin kellett átesniök, hogy a vasuti vonal megnyitásával kapcsolatos ünnepély méltó befejezést nyerjen.

Szolnokon az uti társaság már az ott várakozó kocsikon folytatta útját Jászberénybe s innét folytatólag Egerbe, a hová szeptember 2-ikán d. u. 4 órakor értek. Ott Pyrker László, a német irodalomban igen jól ismert érsek-patriarcha egy „egy órás” ebédre hívta meg a vendégeket. Már három óra hosszat ültek az asztalnál, de még csak a fácsnyos káposztáig jutottak. A meggyötrött főherceg tréfára fogta a keserveit, s őszinte bonhomióával jegyezte

meg a mellette ülő érseknek, hogy az ebéd tartamára tett iménti nyilatkozatából aligha nem kimaradhatott egy betű, mert az „egy órás“ ebédből bizony „óriás“ ebéd lett. Ugy látszik, az érsek is megsokallotta szakácsainak merényletét, mert az ebéd további része de resistance-ait a főherceg kedélyes elménckedése után nyomban lefuvatta s felhordatta a csemegét.

Eger után sorra következett Miskolc, Kassa, Sárospatak, Nagykároly, Debrecen, Nagyvárad, a hol Bémer püspök azzal tetsékelte be a maga diszes fogatába a nádort, hogy az eléje fogott hat lovat csak a napokban vette az ő kedvéért — 6000 pengő frton. A legközelebbi állomások voltak: Arad, Temesvár, Szabadka, Pécs, Diakovár, Pozsega s Fiume, a hol nagyszerű tűzijátékkal fogadták az érkezőket. Onnét Zágrábon, Zala-Egerszegen, Szombathelyen át Sopronba értek az utasok, a hol még igen sokáig emlegették a fogadtatásnál történt szerencsétlenséget. Az út mellett ugyanis ágyúmozsarok voltak felállítva, de oly oktanul, hogy ha az első lövés után nem küldenek lovas embert, a ki a lövöldözést addig, míg a kocsik előre nem haladtak, leparancsolja, kétség kívül nagy szerencsétlenség történik az utasokkal, mert vagy a lovakat, vagy a kocsikban ülőket lötték volna le a dugaszokkal, oly ügyetlenül voltak a mozsarok felállítva. De a mit útközben elhárítottak, az a városban mégis megtörtént. Ott t. i. ágyúkkal lövöldöztek s az embereket ezek előtt ide-oda jární engedték, míg nem az egyik lövés egyszerre három embert halva földre terített.

Sopron után Győr s Komárom következett, a hol még nagyobb szerencsétlenség történt, mint Sopronban. Október 7-én a Szófia gőzösön Komáromhoz értek az urak; a Duna partján megyei s városi küldöttségek várakoztak a főhercegre, majd az elhangzott szónoklatok után kocsira ültek mindnyájan, hogy a hidon át a megyeháza felé diszmenetté alakuljanak. Itt történt az iszonyu szerencsétlenség, midőn a hidnak gyalogjárója körülbelül három öl hosszúságra a tömérdek nép alatt leszakadt. Hány ember vesztette itt életét, azt nem is lehetett rögtön megtudni, mert noha minden oldalról jött a segedelem, mégis azonnal több holtat fogtak ki a vízből. A főherceg azonnal ott hagyta a tisztelgőket s a Duna alsó része felé sietett, a hol már több holttest feküdt, s maga is segédkezet nyújtott az élesztésnél. A szivetrázó esemény legszomorubb epizódja volt bizonyára az, midőn Tóth Gábor orvos a szerencsétlenekhez sietett, hogy őket ápolás alá vegye, s a legelsőben a

saját nejét ismerte fel.

Komáromban a főherceg a szerencsétlenség hatása alatt állva, emmi sem akart, hanem röviden végezve a küldöttségekkel, Tót-Megyerre indult Károlyi Lajos grófhöz ebédre. Innét Nyitra volt a legközelebbi állomás. Útközben mindjobban és jobban látszott a hegy tetején Palugyay Imre püspök várkastélya, mely — estére járván az idő — a képzelhető legnagyobb fénynyel volt kivilágítva. Ezen látványt nem lehetett leírni.

Megemlegette a társaság Nyitrát, de megemlegette Trencsént is. Rossz ut, rossz előfogat, s rossz rendelkezés, részeg tótok, kiket úgy kellett álmukból felverni, végleg elkeserítették a kiséretet. De a lakás sem volt valami főhercegi. Trencsényi eleganciával berendeztek ugyan egy három szobából álló lakást a magas vendégnek, de ajtó, ablak s butorok még újonnan lévén megfestve, oly festékszaguak voltak, hogy lehetetlen volt benne meglenni. A mellett oly kevés volt a szoba, hogy a főherceg kénytelen volt a komornyikjával egy szobában hálni. Szuborits, a ki e sorokat írja, nem tartja feleslegesnek a maga szobáját s ennek remek butorzatát is leírni, állván ez a következőkből: Irtózatos nagy kályha, puhafa-asztal — lehetett vagy 8 láb hosszú — két nagy fogas, gerendás mennyezet, téglapadló, egy ágy, két piszkos kék és vörös vánkossal, egy pokróccal, három faszék, egy egérfogó, egy törött cserépbögre és egy nyulláb, s ezen felül sok fagygyu s sok-sok piszok.

Budatin utbaejtésével október 10-ikén d. u. már Rózsahegy fogadta a nádorispánt, a ki másnap reggeli 8 órakor már a Sturecen át Besztercebányára készült. A tájék — írja Szuborits — szebbnél szebb volt. A hegyen fent Liptómege bucsuzott; szónoka Szent-iványi Ödön volt. Ő mondotta az egész körutazás alatt a legszivrehatóbb bucsubeszédet. „E hazában töltötte Fenséged zsenge korának legszebb napjait — mondá egy helyen a szónok — e föld birja kebelében azokat, a kik Fenségednek multat adtak, adjon érette neki jövőndőt“.

Most Zólyomra került a sor.

A vármegyét ez évben nem közönséges inség sujtotta, a melyet a kormány is enyhíteni igyekezett; Ambro Antal, a helytartó tanács egyik tanácsosa, két ízben is itt járt, hogy úgy a vármegye, mint a város óvintézkedéseit felülvizsgálja, s az inségesek gyámolítására pénzt osztogasson. Külföldön is serényen folyt a gyűjtés, s főleg ott tartózkodó mágnásaink buzgólkodtak a könyör-

adományok összeszedésével. Helyénvaló ezuttal Apponyi György kancellárt megemliteni, a kinek gyűjtéséből Ambró másodszori itt-létékor 200 frtot adott Glabits birónak. Az inség rendes kísérője is jelentkezett a tavasszal, a tifusz, s tekintélyes számmal követelte a maga áldozatait, főleg az alsó néposztály sorából. Utan-útfélen sápadt arcu koldusok s elzüllött alakok lepték el a várost s környékét, s bizony-bizony félni lehetett, hogy a közbiztonság is megsínyli a megélhetés országsszerte mostoha viszonyait, ha nem érkezik valahonnan hathatós támogatás s segély.

Erre megdobbantak első sorban a besztercebányai hölgyek szivei, kiket az Uristen is a szeretet s irgalmasság cselekedeteinek gyakorlására, a szenvedők nyomorának enyhítésére, könyeik felszárítására teremtett, s megalakitották Drexler Karolin úrnő elnöklete alatt a gyorsan virágzásnak indult nőegyletet, a mely, miután a polgárság is megnyitotta jobb időkben telített erszényét, már március 23-ikán megkezdhette működését. Neki gyürköztek a legelőkelőbb hölgyek, népkonyhát nyitottak s március hó 23-ikán főzték az első „szegénylevest“, a melyet bizony kár volt így elnevezni, mert volt benne hus is, ha mindjárt 12 (marhahús), meg 10 krra (ürühús.) szabta is annak az árát a nemes vármegye. Támogatta a hölgyek vállalkozását a városi tanács, meg az az ember, a ki mindenütt ott volt, hol érző szivre avagy vitéz férfikarra volt szükség: Beniczky Louis, a mint akkor nevezték, a nemsokára bekövetkezett szabadságharc rettenthetlen guerillavezére, a budatini s losonci napok hőse, az ország legszebb férfiainak egyike. Ekkor még csak műkedvelőket kommandírozott, itt meg a zólyom-lipcei várban, no meg a polgárok s a zólyom-lipcei garnisonban lévő cheveau-léger tisztek zsebében penészedő lázsiásokat. Jutott ebből a nőegyletnek is, úgy hogy naponkint 90 személy kaphatott ételt. a minek az összköltsége június 30-ikán 973 frt 52 krt tett ki.

Volt tehát elég gondja a városnak és vármegyének, midőn a nádorispán körutjának hire hivatalosan is Besztercebányára eljutott De nem azért ismételte meg a város tanácsa 1741. március 23-ikán a pozsonyi rendek kiáltását: „Vitam et sanguinem pro rege nostro!“ hogy most egy fejedelmi látogatás hírére megszeppenjen. Méltán akarta az illustris vendéget fogadni, erre készült a többi bányaváros is. Kőrmöc a látogatás emlékére emlékpénzt akart veretni, mely a főhercegnek a bányavidéken tett látogatását örökitette volna meg, de Besztercebánya nem találta jónak a tervet. Nemcsak rövid-

nek tartotta az időt — ekkor ugyan még csak augusztus 7-ike volt — hanem az alkalmat sem egészen megfelelőnek, mivel a látogatás csak futólagos s igen rövid leendő; oly időre halasztotta tehát a körműciek indítványának végrehajtását, a midőn a fejedelmi látogatás egyenesen a bányavidéknek fog szólni.

De azért nem mult el a látogatás a nélkül, hogy valami kiváló emlék erről a késő utókornak is ne szólana. Ezt Libay Sámuel, az akkor már országos nevű besztercebányai aranyműves, a ki mint ezüst filigranmunkás ma is irigyelt nevet szerzett magának, nem tudta volna elviselni. Ekkor készült el I. Napoleon filigran szobrával, a mely kivitelre nézve méltó párja volt I. Ferencz mellszobrának, a melyet magának a királynak ajánlott volt fel; alkalmoszerűnek vélte tehát a fejedelmi látogatást, hogy ezt is valamiképpen megörökítse. Rögtön munkához látott s a maga ismert művészetével megconstruálta azt a diadalkaput, a melyen át a nádor a Sturecen a város területére lépni fog.

Elég ideje volt rá, mert a látogatás napja már kétszer szenvedett halasztást. A nádor ideérkezését Vay Miklós br., belső titkos tanácsos és koronaőr, először október 5-ikére, majd 10-ikére, végre 11-ikére jelezte. Ezt az utolsó terminust azután be is tartották. Nem volt ugyan valami nagyon alkalmas ezen nap egy főherceg fogadására, mert hetivásár volt a városban, a mikor — ősz elején — különösen sokan jöttek be, de ezen segíteni nem lehetett. Intézkedés történt tehát, hogy legalább a főtér és a fürdő-utca, a mai Károlyi Péter-u., legyen szabad és tiszta. A mellékutcákba terelték tehát az iparosokat s gabnaárusokat, míg a marhavásárt a „Pázsit“-ra, a vágóhid környékére, tették ki. Így aztán tényleg nem volt semmi akadály a vendégek méltó fogadására, főleg miután az Ó-Hegy felé ügyekvő szekerek is az alsó kapun vonultak ki.

11-ikén egy 11 tagu küldöttség hajtott ki a Sturecre, hogy a vármegyével együtt ott fogadhassa az érkezőket, viszont a tanács és a választott község a Károlyi Péter-utca kapujánál állott fel, a városi polgárság s polgári őrség az említett utcán képezett sorfalat.

De adjuk most át a szót Szuboritsnak, a ki, sajnos, csak néhány sorban, de annál élénkebb tollal írja le a főherceg besztercebányai tartzkodását.

„A hogy Liptómegey elbucsuzott, előállott Zólyommegey deputációja és üdvözölte a főherceget. Inkey Imre főispán volt a

szónok; unalmas és hosszú beszédet tartott, hogy béketüresünk egészen kifáradt. A Sturecen lefelé egészen Besztercebányáig a vidék leírhatatlan szép; útközben népünnepek, vadászat, madarászat, halászat, pásztori zenék, bányászat stb. voltak.²⁾ Megnéztük utközben a hermaneci papirgyárat is. Besztercebányán a fogadtatás igen szép volt; polgári őrseregek és katonaság diszelgett. Megszállottunk a püspöknél, Rudnyánszky Józsefnél, ki minden tekintetben tiszteletre méltó és felette tanult ember. Az udvarlások után a püspök nagy lakomát rendezett a megyeháztermében. Estve a bányász- és egyéb zenekar fáklyászenét adott, míg a város ki volt világítva.

Kevéssel két óra előtt jöttek a vendégek a Károlyi Péter-utcai kapu elé, a hol látható örömmel fogadták őket. Az első hintóban Vay Miklós ült titkárával Horváth Lajossal, a bakon két huszárral ő vezette mindenütt az utban a kocsisort. A második hintóban ült a főherceg és Grünne Károly gr. huszárezredes, főudvarmester, a bakon Csurgay huszár. A harmadikban: Zichy Albert gr. őrnagy, kamarás és Szuborits; a bakon Grünne vadásza. A negyedikben: Károlyi László helytartósági elnöki titkár, Szalay István fogalmazó. Az ötödikben: Hornung József komornyik, egy ajtónálló és egy lakáj. Bezárta a kocsisort egy málhás szekér, egy lakáj és egy irodaszolga felügyelete alatt. Az előzetes rendezésekkel Bene Antal tartományi albiztos volt megbizva, a ki az egyes megállóhelyeket mindig akkor hagyta el, a mikor a főherceg és suiteje oda bero- bogott.

Libay munkája remekül sikerült, azt mindenki szívesen vallotta be. A tanács tehát azt határozta, hogy megveszi a művet s emlékül felajánlja a főhercegnek. Szumrák János József — a kit szeptemberben országgyűlési követnek választott meg a város — és Drexler András megbízást kaptak tehát a tanácstól, hogy azt a főhercegnek elutazása előtt Besztercebányán volt rövid tartózkodása emlékéül adják át. A főherceg igen kegyesen fogadta az emléket s azt megköszönve udvariasan megjegyezte, hogy Besztercebányára való emlékeztetőre igazán nem volt szükség, mert környéke sok tekintetben annyira érdekes és kedves, hogy szívesen akar ide majd máskor is, egyszer pedig hosszabb időre is, visszatérni.

Másnap, kedden október 12-ikén, reggeli 9 órakor már Kör- möcnek indultak a vendégek, a hol azonban jóformán meg sem

²⁾ Alighanem Patera, az akkori urvölgyi geniális bányagondnok ren- dezte mindezt.

állottak, dacára annak, hogy a városi táncteremben dus lakomára terítettek. De azért Kőrmöc is megmutatta, hogy ő is ért a magyaros vendégmarasztáshoz. Szétszedette a kovácscsal a főherceg kocsiját, mintha azon valami törés történt volna, midőn azonban a kézzel fogható fortély kitiűnt, a kovács kevés vártatva újra összeállította azt, mire a főherceg Selmezbányának s onnét haza felé folytatta elég hosszúra nyúlt útját.

Az alsómagyarországi bányavárosok és a Gergely-féle naptár 1583—84-ben.

Sajátságos jelenség az emberiség életében, hogy nemcsak egyesek, hanem gyakran népek és nemzetek is szigorúan zárkóznak el a leghasznosabb újításokkal szemben, ridegen utasítják vissza azokat, jóllehet érzik, hogy a régi, az őseiktől átvett intézmény korhadtt, elavult, az új jobb s egyszerűbb. De nem tudnak szakítani a multtal; konzervativizmusuk nem engedi, hogy az újat szó nélkül s rövidesen alkalmazásba vegyék.

Igy voltak néhány századdal ezelőtt az emberek az új naptárral, mint ma még néhányan a gőz és villam által hajtott gépekkel. Csak nem rég hunyta be szemét örökre egy tudós egyházi férfiú, a ki ernyedetlen szorgalommal bűvárkodott az elmúlt századok írásaiban, a ki megbecsülhetetlen kincseket hozott ezen írásokból napvilágra, de a ki összes bűvárlásait derengő gyertyavilágnál végezte, s egész életén át nem tudta a petroleum iránti bizalmatlanságát leküzdeni. De a vasutra sem bizta életét, sőt még arcát is elfordította onnét, a honnan a vasút dübörgése hallatszott.

Ennek az érdemes öreg tudósnak a leküzdhetetlen ellenszenve jut eszembe, midőn Telekessy Mihály jószágigazgatójának, az öreg taposházi Tapos Miklósnak a lednici várban 1587-ben keltezett levelének dátumát nézegetem, a melyet így ír: „Vedle Stareho Kalendaru 10 Juliusa“, a vagy a német lipescieknek két évvel előbb augusztus 19-én keltezett actájukat, a hol ugyanazt olvasom: „Juxta vetus Ecclesiae usitatum Calendarium“, vagy az újvári várnagy jelentését, a melyet e szavakkal kezdet: „Datum in Arce Wjvár 10 die January secundum vetus Calendarium Anno a nato Salvatore 1588.“

Mind a hárman a régi Juliani naptárt tartják szem előtt, a szerint élnek, irnak, fizetnek s számitanak. Pedig a világ már nagyot fordult, új időszámítás, új naptár szerint élnek körülöttünk az emberek s mindinkább csekélyebb lett azoknak a száma, a kik beteges konzervativizmusukban azt hitték, hogy diadalmasan vivhatják meg a szélalmok elleni harcot.

Ha nem untatom az olvasót, elmondom egy pár szóval azon küzdelmek sorát, a melyet a Gergely féle naptárnak a Julianival a hegemoniáért meg kellett vívni.

Ott kezdem, hogy a népek keresztény általában a Julius Caesar által megjavított római időfelosztást fogadták el; ezt megelőzte a romulusi időszámítás, a melynek éve tíz, 30—31 napból álló hónapból állott. Az év így módon 304 napot számlált. Midőn azonban észrevette, hogy ezen beosztás az év kezdete, a nap, illetőleg a föld forgásával összhangzásban nincsen, minden év végén annyi napot adott hozzá, a mennyi ez összhangzáshoz szükséges. Plutarchos ugyan azt mondja, hogy a romulusi év is 360 napot tett ki, de úgy az ő, mint az előbbi állítás teljesen ellenőrizhetetlen.

Numa Pompilius király két új hónapot csatolt a romulusi évhez, januárt meg februárt, s így módon 355 napos holdévet kapott, melyet szökőhónapok betoldásával egészített ki 365 napra. Azonban a főpapok, a kiknek gondjaira az időfelosztás bízva volt, e tisztökkel önkényűleg, kedvezésből, vagy gyűlölködésből visszaéltek — mit Censorinus, Macrobius és Amminas Marcellinus mondják — s az által, hogy a szökőhónapot rendes helyéből kidobva, kényők-kedvők szerint más hónapok közzé iktatták, oly zavart okoztak az időszámításban, hogy többé senki sem volt biztos az időrendről. Végre akkora volt a zavar, hogy Svetonius Tranquillus szerint, az aratás nem esett már a nyári hónapra, sem a szüret az őszi.

Ilyen felfordított világot talált Julius Caesar, midőn pontifex maximus lett, a midőn a római év már 67 nappal volt elmaradva a csillagászati évtől. Sosigenes, az alexandriai tudós segítségével, úgy rendezte az időbeosztást, hogy három egyiptomi 365 napos év után egy 366 napos évet rendelt. Ez történt 46-ban Krisztus születése előtt.

Ezen évrendszert átvették később a keresztények és rendszeresen használták 1582-ig.

Julius Caesar és tanácsadója azonban javítási munkájuk közben egy hibát követtek el, a melyet akkor nem vettek észre.

Az évet néhány perccel hosszabbnak vették, mint a hogy az tényleg van. Ez által oly természeti tűnemények, a melyek évenként ugyanazon időben szoktak beállani, idő folytán mindig korábbi időre estek. A Julianusi naptár mindig elmarad mögöttük, eleinte órákkal, utóbb már napokkal; 1582-ben pl. a tavaszi napéjegyen március 11-ére esett, holott csillagászatilag már március 21-ike volt.

Tudósok, pápák és privatok már a XIV. századtól kezdve egyre sürgették a naptárjavítást. Sürgette a tridenti zsinat is, míg végre XII. Gergely pápa, ki mint jogtudós e zsinatban is részt vett, azt 1582-ben szerencsésen végrehajtotta. Számításainak alapját képezi a föld forgása a nap körül a legprecízebb mérték szerint. De, ha hitelt adhatunk Laland számításainak, naptárunk ma sem tökéletes, mert a napév 24 másodperccel kisebb, s e másodpercek 3600 év alatt már egy napot fognak kitenni, 36000 év alatt pedig éppen annyi lesz az eltérés, a mennyi volt 1582-ben, a Juliusi naptár eltörlésekor.

Olaszország, Portugalia s Spanyolország azonnal elfogadták az új naptárt; — Franciaország két hónappal később, hogy kihirdették, majd Svájc s Németalföld katolikus részei is. Lengyelországban Báthory István tette kötelezővé, ugyanazt tette Rudolf császár Ausztriában és Csehországban; Németország protestáns rendei azonban tartózkodó állást foglaltak el vele szemben, nehogy a pápára hajtani látszassanak. Az ebből keletkezett sok zavarnak csak II. Frigyes tudott véget vetni, a midőn 1775-ben, tehát két századdal később, az ő előterjesztésére egész Németország használatba vette az új naptárt.

Magyarországon az új naptárt Rudolf 1583-ban hirdette ki s sokan még ezen évben kezdték használni, főleg a papság. A megyék azonban s a hatóságok sérelmet láttak a király és a papság egyoldalu eljárásában s a naptár behozatala ellen foglaltak állást.

Lássuk most már, hogyan állott az új naptár ügye a bányavárosokban.

Biztosra vehetjük, hogy az esztergomi egyházi hatóság nagy számmal nyomatott naptárakat s szétküldötte azokat megyéjébe azonnali behozatal végett. Ocsovai Bertalan, a szt. Erzsébetről elnevezett besztercebányai szegényház rectora, egy ilyen naptárt a libetbányai prédikátornak is küldött, azzal a felszólítással, hogy hirdesse ki azt a templomban s hogy az ünnepeket is ezen naptár szerint tartsa meg. Jele annak, hogy a protestáns Ocsovai Bertalan

is készségesen engedelmeskedett a primatiálisszék rendeletének s a libetbányai lelkészt is utasította, a kinek ő bizonyára eszerese lehetett, ennek elfogadására. A libetbányai tanács azonban mást gondolt s nem tartotta oly sürgősnek az ujtás behozatalát, főleg miután a világi hatóságok állásfoglalásáról is tudomást szerzett. Jónak látta először besztercebányai szomszédjaihoz felvilágosításért fordulni, hogy ők minő álláspontot foglalnak el az ujtással szemben (1593. okt. 12).

Bizonyos, hogy a besztercebányaiak az ellentállást tanácsolták szomszédjaiknak, mert ők maguk sem voltak hajlandók az ujtást elfogadni. Ugyanazt az álláspontot foglalták el még akkor mint a selmeciek, a kik Forgách Imre trencsényi főispánnak, midőn ez tőlük a naptár elfogadása tárgyában tanácsot kért, 1583. dec. 8-ikán azt válaszolták, hogy az ujtás nagy zavarra fog okot szolgáltatni, hacsak az egész kereszténység el nem fogadja; már pedig mostanáig csak ott fogadták el, a hol a pápaságot elismerik. Addig is csak a régi naptárt fogják használni s nem is követelhető tőlük, hogy a király határozott rendelete s az országgyűlés beleegyezése nélkül az ujtást elfogadják. Forgách sokat adott a selmeciek ezen nyilatkozatára, a mely az egész bányavidék álláspontjának kifejezője volt, s javadalomvesztés büntetése alatt eltiltotta a trencsénymegyei papságnak a naptár elfogadását mindaddig, míg az országgyűlés ezen ügyben nem határoz.

Azonban a bányavárosok sokkal közvetlenebb összeköttetésben voltak Béccsel s az örökös tartományokkal, sem hogy az onnét rájuk gyakorolt nyomásnak, sokáig tudtak volna ellentállani. Már 1584-ben kora tavasszal a bakabányaiakat és az ujbányaiakat bízzák meg, hogy a kerületi főkapitánynyal, a ki tudvalevőleg Léván lakott, lépjenek érintkezésbe s tőle kérjenek ez ügyben tanácsot. A kerületi kapitány azonban nem adott határozott választ, hanem a vármegyék eljárásának utánzására buzdította a nála megjelent küldöttséget; s mivel — mint mondá — a dunáninneni vármegyék közül Nyitra volt máskor is az irányadó, várják be ennek a döntését, a mely a március 9-iki közgyűlésen be fog következni.

E választ a bakabányaiak március 12-ikén közölték a besztercebányaiakkal is, de a nyitraiak döntéséről még mitsem írtak.

Két nappal később kiadta a bányavárosi kerület központja. Körmöc, is a jelszót, hogy ez ügyben való eljárását mindenben a vármegyék határozatához fogja szabni, annál is inkább, mert

Turóc is ezt határozta a tavaszi közgyűlésen, (márc. 12-ikén).

Besztercebánya azonban nem volt ezzel az utasítással megelégedve, hanem tudni akarta, hogy áll a dolog másutt, minő álláspontot foglalnak el, pl. a lőcseiek. Elküldötte tehát oda is a maga emberét kimerítő értesítésért. (A város akkori számadási könyvében a következőképpen szerepel az az 1 frt 25 denár, a melyet a lőcsei küldöncnek fizettek: Item dem Snophko Pottenzalt, Als er mit schreiben in die Leutsch umb erkundigung Wie sie es mit dem Neuen Kalender halten geschickt werden.)

De a bányavárosoknak nem volt módjukban szándékuk mellett megmaradni, mert egyre szorították őket az új naptár elfogadására. Április havában már annyira voltak, hogy ő felségéhez is készültek folyamodni, hogy ne kívánja tőlük az új naptár használatát, mielőtt az általánosan elfogadva nincsen. „Minthogy pedig ez az ügy nemcsak minket illet, hanem egyuttal az összes karokat és rendeket is, a melyek még nem jutottak végleges megállapodásra — így hangzott a királyi felirat — helyén valónak tartjuk, hogy mindaddig, míg a szomszédos vármegyék ezen újításhoz egyhangulag beleegyezésüket nem adják, minket se kényszerítsenek reá, nehogy oly színben tűnjünk fel, mintha a kisebbség a többség véleményének elébe akart volna vágni.“

Ezzel az alázatos instantiával április vége felé Prágába indították követjüket, Seidl Andrást, Rudolf udvarába, hogy ott, ha lehet, még némi halasztást eszközöljön ki.

A dolog már nagyon a körmükre égett, mert a kormány már az erőszakhoz is készült nyulni, hogy rendeletének érvényt szerezzen, mint a hogy a soproniak (előttem kevésbbé ismert) esete bizonyítja.

Seidl május 6-ikán ért Prágába, de mielőtt a felségéhez audientiára ment volna, nagy körültekintéssel informáltatta magát a nyerendő válasz felől; midőn pedig megtudta, hogy az a lehető legkedvezőtlenebb leszen, május 7-iken kelt levelében arra inti küldőit, hogy figyelembe véve azt, hogy a soproniak még most is börtönben sinylik a makacskodásukat, s azt, hogy a felsőmagyarországi városok már úgy is elfogadták az új naptárt, fogadják el ők is. A minden tekintetben érdekes levél a következőképpen hangzik: „Sol denselbigen (t. i. a bányavárosok tanácsainak) dienstlichen nit bergen, das ich Gott lob gestern den 6. May den Neuen Kalender nach (!) zue Prag ankhumen, Vnd demnach ich

allerseits In der still von weiten Khundtschaft eingezogen, mit was gemüth die Kayserliche Majestet der Erborn Stedt mir mit gebne entschuldigung wegen nit annembung des neuen Calenders Anhörn möchten, hab ich glaubwürdig erfahren, das Ihr Majestet die In eussersten Vngnaden vermerken, die Sach für ein Vngeshorsamb ansehen vnd den Erborn Stedten, In massen andern beschehen, Auf höchst verweisen würde. Vnd weil Ich besorgt, es möchte hierdurch vngnadt vnd ander vngemach sich erregen, hab ich bey mir beschlossen, Solch der Erborn der Kayserlichen Majestet intitulirte Missif gar nicht zu Antworten, Vnd Ever Gnaden vnd Herrlichkeit von erst anzufügen, das die freyen Stedt Im Obern Crais Hungern den Neuen Calender Albereit Angenomben den Odenburgern, die sich dessen verwaigert, gelangts zu kleinem (hibásan keinem helyett) frumen, *dann sie nun schon etlich wochen nach ein ander Im Arrest liegen*, So ist auch zue fürchten, Ihr Majestet werden mit andrer harten straff mehr, wegen Ihnen vnd andern Stedten fürgehn, davon ich weit läuffiger Meldung nit thuen darff, Vnd last den Stuel auff welchen sich die von Odenburg erschienen referiret sie ietzt woll allein baden.“

Seidl tehát be sem nyújtotta a folyamodványt, meg lévén róla győződve, hogy úgy is rossz helyen kopogtatott vele. De leveléből a bányavárosok is eléggé okultak s május hó 22-ikén Körműcbányán tartott gyűlésükön elhatározzák, hogy pünkösd után mindnyájan használatba veszik az új naptárt s szent-háromság vasárnapját és János-napját egyszerre tartják meg. A kormánynak azonban aligha volt tudomása a körmöci határozatról, mert épp akkortájt küldött volt le ugyanazon ügyben egy szigorú rendeletet, a mely ellen a besztercebányaiak a Zólyomban, június 30-ikán tartott vármegyei gyűlésen tiltakoztak. („Den 30 Juny Herr Sebastian Hankusch vnd herr hauptmann verzerten Im Altensol Als sie für den Stuel Protestation gethan, das man Auff Irer Majestet Auch der Fürstl. Durchlaucht Ernest bevelch von bedreuung den Neuen Kalender Annemen muessen — denar 70.“ 1584. évi Számadási könyv.)

Ezen időtől kezdve a bányavárosok már folyton az új naptárt használják, a melynek olyképpen igyekeztek a közönség körében utat nyitni, hogy alkalmazottaiknak a készpénzfizetés s természetben járandóságokon felül még 1—2 naptárt is adtak. Így járt a birónak két naptár, a jegyzőnek s az összes belső és külső tanács-tagoknak pedig újkor egy-egy.

De visszatérek oda, a honnét kiindultam, hogy még sok, igen sok időnek kellett elmulni, míg a Gergely-féle naptárt Magyarországon szélteben használták. Hogy ez újítással is előljártak a bányavárosok, az az elmondottakból immár világos.

Adalék a libertások történetéhez.

A Rákóci-felkelés eredménytelenségének egyik, még pedig nem utolsó oka volt az a rossz pénzügyi helyzet, a melylyel a felkelés mindjárt az első percben országszerte találkozott s a mely a háború további tartama alatt egyre sívárabb s egyre vigasztalanabb lett. Nem lesz talán érdektelen néhány szóval elmondani azt a helyzetet, a melybe az alsómagyarországi bányavárosok az említett felkelés idején éppen a pénzhiány folytán jutottak, valamint azon intézkedésekről is megemlékezni, a melyek ezen bajnak legalább ideig-óráig való orvoslását célozták.

A XVIII. század általános nyomort talált az alsó-magyarországi bányavárosok vidékén. Pangott a városok ipara és kereskedelme, ezek éltető eleme s megesappant a polgárság bányaművelő kedve is, mivel már jó régen nemcsak áldás nélkül dolgozott, hanem a kormány túlságos kapzsisága miatt azon a csekély bányaterméken is, a melyet termelni sikerült, igen csekély áron volt kénytelen túladni. Régi intézkedés szerint ugyanis minden tizenhetedik mázsa réz bányaadó fejében a kincstárt illette; ezt szívesen megfizették a vállalkozók s nem igen van nyoma annak, hogy magassága ellen felszólaltak volna; de azzal a panasszal, hogy a kamara réztermékek árát folyton lenyomva tartja, ismételten találkozhatni, főleg Besztercebánya városának levéltáraiban. E mellett csak a kamara válthatta be a rézterméket, még pedig mázsáját 22 frtjával számítva, holott ő azonnal 28—30 frtjával adta el az itt állandó képvisellel bíró külföldi kereskedőknek.¹ Ily körülmények között sokan már csak névlegesen szerepeltek mint bányaművelők s minden kockázat nélkül a lehető legcsekélyebb összeggel vettek részt valamely bányatársulat vállalatánál, csakhogy bormérési jogukat, a mely az állandó bányaműveléstől függött, tovább is megtarthassák.²

¹ Prot. Praetoriale a besztercebányai városi levéltárban 1695. év 174. l. és az 1700. évben a 110. lapon.

² U. o. 1698. év 97. l.

A bányászat folytonos hanyatlása véginségre juttatta magát a bányásznépet is, a mely jobb időkből nemcsak rendes s jó pénzben kapott fizetéshez, hanem állandó otthonhoz is volt szokva. Holott most egyik-másik üzem megszűnése nyomorra vagy kivándorlásra kárhoztatta, a mit az élelmicikkek árainak gyors emelkedése még érthetőbbé tesz.³

De nem volt jobb a városok jobbágynak (értem itt a körmői és besztercebányai jobbágyokat) sorsa sem, a kik főleg a náluk elszállásolt idegen katonaság zsarolása folytán már annyira tönkrementek, hogy földesuraiknak az évi csekély adót sem tudták már leróni.

Nem segített a vázolt helyzeten a bányavárosoknak a kormányhoz ismételtén is intézett felirata s kérelme, süket füleknél beszéltek az orvoslásért Bécsben járt követek is; maradt minden a régiiben. Mit törődtek a kamarai tanácsosok egynéhány városnak jó vagy rossz sorsával? Még jól járt a követtség, ha a tanácsosok s titkárok elfogadták a felajánlott ajándékokat s jó szóval tartották a segítségért felsíró polgárság küldötteit.

Ezen viszonyok dacára egyre növekedtek a városokra nehezedő terhek s főleg a katonai contributiók, a melyeket jó ezüst-pénzben kellett teljesíteni. Más pénzt el sem akartak a pénztárak fogadni. A rézpénznek alig volt valami értéke, dacára annak, hogy abból volt legtöbb forgalomban. 1703. június havában is ezüst pénzben követelte a bádeni ezred a bányavárosok hadi adóját; Besztercebánya sehogy sem tudott a követelésnek megfelelni, pedig mindössze csak 1000 frtról volt ez alkalommal szó. Ez okból külön stafétát menesztett Bécsbe az akkor ott időző Thavonath Lajos kamaragrófhhoz azzal a kérelemmel, hogy váltassa ezüst pénzre az értéktelenné vált polturát, vagy intézkedjék, hogy a katonaság a rézpénzt is elfogadjon. A kamaragróf intézkedett is, mert június 27-ikén arról értesíti a tanácsot, hogy az ezüst pénz veretése iránt már gondoskodott s hogy a készletben lévő ezüst pénzt is Besztercebányára küldette.⁴

³ A bányásznép nyomorára vezethető vissza az urvölgyieknek 1698. január 21-ikén a besztercebányai tanácshoz benyújtott abbeli kérelme, hogy engedessék meg nekik, hogy a farsang folyamán a városban házról-házra jár hassanak s táncsal s bohóskodással vehessék igénybe a polgároknak jobb időkből emlékezetes bőkezűségét Prot. Praet. 1698. 97. l.

⁴ Prot. Praet. 1700. 529. és 570. l.

Ilyen és ehhez hasonló intézkedéssel azonban nem lehetett a bajon segíteni s így természets, hogy ez csak egyre fokozódott s növekedett.

Még súlyosabb lett a helyzet, midőn a bányavárosok 1703. szeptember havában Rákóci kezére kerültek. Ekkor még azzal is rosszabbodott a helyzet, hogy a kamara maga már be sem válthatta a bányapolgárság rezét, hanem engedélyt adott arra, hogy azt a termelő maga is eladhassa, legteljebb azt kötötte ki magának, hogy árát fel ne emelje.⁵

Mily üres volt a városok pénztára mindjárt a felkelés elején, mutatja egyebek között az is, hogy nem ritkán nyers rézzel fizetik hitelezőiket, de ennek is 40—50 forintjával számítják a mázsáját.

A hadviseléssel járó roppant költségek még súlyosbították a helyzetet, főleg mert a bányák is folytonos veszteséggel dolgoztak. 1704. tavaszán kapták a bányavárosok az első hírt, hogy a fejedelem az évek óta húzódó bajon új rézpénz veretésével akar segíteni. Rendeletet kaptak a városok s a vármegyék is, hogy ezen tervet illető nézeteiket a fejedelemmel közöljék, még pedig egy rövid hét alatt.

A városok, a mint ez ily fontos ügyben nem is lehetett más-kép, egymástól tudakolták elfogalandó álláspontjukat, vagy pedig a vármegyékhez fordultak tanácsért, a mint ezt Besztercebányais tette.

A közölt terv szerint ekkor egy millió forint értékű rézpénz kibocsájtásáról volt szó, a mely idővel Selmechányán lett volna ezüst pénzre beváltandó; a dolog fontosságához képest azonban a fejedelem a vármegyék s városok nézetét is tudakolta.

Zólyom vármegye 1704. április 28-ikán tárgyalta a fejedelem rendeletét s miután a fejedelem tervét célravezetőnek találta, helyesléssel fogadta azt; ugyanígy járt el másnap Besztercebánya tanácsa is s határozatáról még aznap értesítette selmeci szomszédjait is, a kik álláspontját néhány nappal előbb Körmöcbányával együtt tudakolták.⁶

Egy hónappal később Hellenbach már rendeletet kapott a feje-

⁵ Hellenbach levele a besztercebányai tisztekhez. Selmec, 1704. jan. 6. Fasc. nro. 5. a besztercebányai városi levéltárban.

⁶ Weillen nun diese Kupfer Muntz im ganzen Landt gangbar und wider umb Silbernes geld soll ausgewechselt werden. so befinden wir, dass bey diesen continuirenden Bergunsegen solche sach freylich ein ganz heilsam und sehr nützliches werk seye, und haben uns entschlossen solcher gestallt Vnsere

delemtől, hogy réz ötgarasokat veressen, a melyek egyik lapján Magyarország patrónájának képe, a másikon pedig ezen felirat: Pro Libertate legyen.

Egyidejűleg Hellenbach a bányászok bérfizetését s főleg élelmezési ügyeit rendezte, hogy őket a kereskedők kapzsiságától megóvja. Ujra életbe léptette az előbbi kormány rendszerét, mely abban állott, hogy a bányászok ellátásáról maga a kamara gondoskodott. E célból nagy lisztraktárakat tartott, maga főzette a sört, készletben tartott bort, zsírt, húst vágatott stb. s minden téren függetleníteni akarta a bányamunkást a kereskedőtől. Hellenbach még tovább ment, mint elődjei s egyenesen lehetetlenné akarta tenni a bányásznép és a kereskedő közlekedését, midőn 1704-ben a bányamunkások számára külön pénzt veretett a melynek egy ma igazán már ritkaságszámba menő példányát Gohl Ödön, t. barátom, mutatta be e folyóirat olvasóinak.⁷

Hellenbach terve azonban nem sikerült teljesen, a minek újra az üres pénztár volt az oka, a mely az élelmi cikkeket már jóval előre beszerezni s kifizetni nem tudta.

A kormány azonban nem tudta a rézpénz beváltását illetőleg adott szavát betartani; nemcsak hogy be nem váltotta az első alkalommal kibocsátott libertásokot, hanem kénytelen volt az egyre növekvő költségek fedezése végett újabb és újabb milliókat kibocsájtani.⁸) A bányászat fellendülésébe vetett remény ugyanis hiúnak bizonyult, főleg a mióta a legjövedelmezőbb bányákat ellepte a víz, amelynek apasztásához elsősorban a bányavárosoknak kellett pénz és munkaerőt áldozni.

opinion auch Ihr hochfürstl. Durchl. Vnterth. zu ertheilen, und zwar umb so Viehl mehr, weillen allhieist Löbl. Comit. nach deme eben dieses negotium von demselben gestert in einer particular Congregation überlegt worden, unserer Meinung ist, undt solche Ihrer Hochf. Durchl. resolution zu completirn sich entschlossen hat. Besztercebánya Selmecnek 1704. ápr. 28. Fogalmazvány a beszterceb. vár. ltárban fasc. 492. nro. 5.

⁷) I. évf. 45. I. Numizmatikai ritkaságok.

⁸) Besztercebánya egy alkalommal egy fél évnél tovább várt egy pár ezer forint értékű libertás beváltására s utoljára is kénytelen volt a rézpénzt, úgy ahogy adta, visszavenni. — Hogy milyen nehézségbe ütközhetett a rézpénz kezelése, azt elképzelhetjük, ha figyelembe vesszük, hogy pl. Besztercebánya 1707/8-ban 157 rőf durva vásznat vásárolt, hogy abból pénzeszsákok készíttessen a libertások számára.

Dacára annak, hogy a rézpénz majdnem teljesen elvesztette értékét, szinte hihetetlennek hangzik, ha azt olvassuk, hogy még ez is ki volt téve a hamisításnak. Állítólag Selmecen gyártott hamis polturát egy gr. Cotterini János Zsigmond nevű volt Zelder- ezredbeli kapitány Heidt Kristóf Keresztélylyel, egy odávaló órással.⁹⁾

A pénzszükség orvoslását célozta a kormány áruzárlati rendelete is, amelyet 1706. november elején hirdettek ki a bányavárosokban, ahonnan az ezüst pénz visszatartása céljából még a hadak nyomában járó török és rác kereskedőket is kitiltották.

A bajok azonban ilyen félrendszabályokkal nem voltak orvosolhatók, hanem folyton növekedtek s súlyos gondokat okoztak a kormánynak, melynek pénz nélkül kellett a hadak felszereléséről gondoskodni. Biztosai egyre sürgették a bányavárosok iparosait, főleg a cipészeket, kalaposokat, szabókat s szijgyártókat, hogy a náluk megrendelt felszerelést minél előbb adják át, de a sürgetések ismétlődéséből is láthatni, hogy nem volt ezeknek valami nagy foganatjuk, mert hiányzott a pénz a kellék beszerzéséhez s a munkadíjak kiegyenlítéséhez. Sréter János, Rákóczi tüzérségi felügyelője, meg is írja a fejedelemnek 1708. szeptember 19-ikén kelt levelében, hogy Besztercebányán hetenkint 40 mázsa lőport is lehetne készíttetni, csak volna pénz, de hogy a fehér pénz defecturája miatt semmire sem mehet.¹⁰⁾

1708-ban már a bányászokat sem tudták fizetni s Hellenbach szigorúan követelte a városoktól, hogy a kassai gyűlés által reájok kivetett pénzbeli kötelezettségeknek minél előbb tegyenek eleget, sőt midőn ismételt rendeleteinek nem tesznek eleget, katonai executióval — Besztercebányán ekkor először — szedeti be a kivetett adót, amely részint tüzérségi, részint bányászati költségek fedezésére fordíttatott. Ezüst pénz azonban kevés volt a városok által fizetett összegekben, amelyeket most már a confoederatio biztosai is csak úgy akartak elfogadni, ha legalább felerészben ezüst van közte. A réz a belföldi forgalomra maradt, az ezüst fegyverért s posztóért a külföldre vándorolt; rézzel akarták az idevaló iparosokat s bányászokat kielégíteni, de az utóbbiak e miatt már-már formális lázadásban törtek ki, úgy, mint a múlt évben, midőn a rézpénzt Hellenbachnak visszadobták.¹¹⁾

⁹⁾ Prot. Praet. 1706. 59. 1.

¹⁰⁾ Tört. Tár, 1882. 576. 1.

¹¹⁾ Említi az esetet Bercsényi is a fejedelemhez Revuczán 1707. ápr.

Még némi reményt nyújtott a helyzet javulására a Szélaknán ekkor mutatkozó áldás¹²⁾, de csakhamar beállott a nagy katasztrófa: a selmeci bányák teljes elöntése, amely a kilátásokat is végleg megsemmisítette.

Újra a városokra nehezedett a bányamentés nagy munkája. Dragonyosok fedezete alatt iratták össze a munkabíró férfiakat s 50—100 emberből álló csapatokban vitték őket Selmecbányára a vízemelő gépekhez. Visszajöttek a Szélaknán és Selmecbányán munka nélkül maradt környékbeli bányászok is s kétségbeesve beszéltek az ottani szomorú helyzetet, a jövőért való aggodalommal töltvén el az itteni munkásokat is.

Éppen ez időtájt jöttek vissza Besztercebányára a tanács által marhavásárlás végett Borsodba kiküldött mészárosok is s hírül hozták, hogy ott a rézpénzt már senki sem akarja elfogadni. A hír roppant nyugtalanságot keltett az egész városban s csakhamar átragadt az óhegyi s úrvölgyi bányásznépre is, amely csak a napokban kapta ki rézpénzben a bérét. A városban magában főleg a szegényebb néposztály fakadt hangos panaszra, mert a kezében levő rézpénzen semmiféle élelmiszert nem tudott venni.¹³⁾

Július 3-án megmozdult már a vidék is, ahonnan már néhány nap óta igen aggasztó hírek érkeztek a városba. Főleg Weisz György, a besztercebányai bíró-helyettes ellen volt nagy az elkeseredés s amint hallatszott, az ő házára és kereskedésére készültek az elégedetlenek első sorban támadni.

A tanács egész komolyan vette a híreket s tetemesen megszorította a polgári őrséget az utcákon s a kapuknál; nagyszámú őrség foglalt állást Weisz háza előtt is. Dacára ezen előkészületnek, a bányásznép — asszonyostul s gyerekestül — fegyveresen,

10-ikén írt levelében: Sem pénz, sem posztó; úgy járok a reguláris tisztekkel, mint Helenpach az bányászokkal. Most vala Rosenbergen embere nálam, mikor már félben hadták az munkát az bányászok; augeálta fizetéseket, még sem akartak mívelni; maga ment közibekben: visszahánták reája a pénzt, ha nincs mit venni rajta. Meg akart valamelyet fogatni, — reátámodtak kövekkel, alig szaladt. Archiv. Rákócz. I. o. v. 390. I.

¹²⁾ Erről Bercsényi is nagy örömmel ír a fejedelemnek Besztercebányán 1708. ápr. 2-ikán kelt levelében. U. o. 589. I.

¹³⁾ *Incredibile dictu, quantae lamentationes ex defectu carnum et victualium palam in plateis per miseram plebem editae* — írja a besztercebányai curialis jegyzőkönyv júl. 2-ikán.

nagy zsvajjal jelent meg az említett napon a város kapujánál s félretolva az őrséget s mit sem törődve a polgári őrséggel, a városba tódult s nemcsak Weisz, hanem a kamarai pénztárnok háza előtt is állást foglalt s tényleg ezek kifosztására készült. Ily komoly helyzetben a polgárság az itteni katonai parancsnokhoz fordult nagy sietve oltalomért, aki maga is felismervén a helyzet komolyságát, összes hajdúit fegyverbe szólitotta s a bányászok ellen felvonultatta. A marcona alakok láttára a bányásznép is meghökkent s midőn a város legelőkelőbb emberei is csendesíteni kezdték őket, valahogyan megnyugodott. Jól hatott az elkeseredett emberekre a városiak abbeli biztosítása, hogy pénzüket el fogják fogadni, ha azon vásárolni akarnak; egyben eltiltotta a tanács 50 forint bírság terhe alatt, hogy a városiak a falusiaknak rézpénzben kölcsönöket adjanak s érte ezüstit követeljenek. Legjobban hatott azonban a kormány azon rendelete, hogy a rézpénz ezentúl is megtartja értékét s hogy azokat, akik vásárlások alkalmával portékájukat csakis ezüst pénzért akarnák odaadni, vagy ezt rézzel való fizetés esetén drágábbra tartják szigorú eljárás alá fogja vonni; büntetést szabott ki a kormány azokra is, akik a rézpénz forgalmát bármi úton-módon megakadályozzák.

Ilyen rendeletet kaptak a többi a bányavárosok is és mindegyik azon volt, hogy a kormány intézkedésének érvényt szerezzen. De a baj gyökerei már sokkal mélyebbre ereszkedtek, semhogy azon egynéhány város jóakarata s áldozatkészsége segíteni tudott volna. Besztercebánya szerencséjére már publikálta volt az előbb említett rendeletet, midőn megkapta a fejedelem parancsát, amelyben a bíró-helyettest sürgősen maga elé idézi.

Midőn ez megjelent előtte, kemény rendreutasítást kapott, hogy a hozzá beérkezett jelentés szerint nem mozdítja elő a rézpénz forgalmát s meg is fenyegette, hogy a szécsényi gyűlésen kimondott büntetéssel fogja sújtani, ha eljárását elfogadható okokkal nem fogja megmagyarázni. Minő okokat hozott fel a bíró-helyettes a város védelmére, azt csak sejtethjük. Kétségkívül felemlítette a biztosok által adott rossz példát, akik maguk is hozzájárultak a rézpénz iránti bizalom megingatásához, midőn ennek elfogadását a bányavidéken már ismételten is megtagadták. De hogy megvolt a bíróban s a tanácsban a jó szándék a fejedelem parancsát még áldozatok árán is teljesíteni, azt megmutatta a bírónak hazatérte után a polgársághoz intézett felszólítása, amelyben arra

biztatja első sorban a kereskedőket, hogy csak fogadják el a főtisztoktól a rézpénzt, nehogy ezek újból vádat emeljenek a fejedelem előtt a város ellen; ő majd beváltja tőlük a rézpénzt is. Hogy a város tényleg ígéretének helyt is állott, igazolja a város az évi Számadási könyvének augusztus 3-ikán bejegyzett egyik tétele, ahol egy összegnek ilyen címen való kifizetését látjuk elkönyvelve. Pedig akkor, a bányavidékre nézve már lealkonyuló felben volt a szabadság napja; aznap is szomorú hírek jöttek Trencsén felől Besztercebányára és Szentkeresztre, ahol a bányavárosok éppen a rézpénz kérdésében gyűléseztek és sokan szomorkodva, mások megörvendve néztek eléje a rövid idő múlva bekövetkezendő változásnak.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1842-iki, Besztercebányán tartott vándor- gyűlésének emlékérmé.

Elölap: Vonalkörben hegyvidéki tájkép. Bal oldalt Zólyom megyének és Besztercebánya városnak lombos fához támasztott címerpajzsai; ezek mellett bagoly ül. Jobboldalt fenyves hegyoldal alján bányabejárat. A háttérben a sugarakat lövelő nap. A szegélyen: EGYSÜLVE HALADIUNK. | Lenn, a szegélyen, kis virágfüzér, a kép alatt pedig a szelvényben: MDCCCXLII. | Hátlap: Koszorúféle keretben: A' | MAGYAR ORVOSOK' | ÉS | TERMÉSZETVIZSGÁLÓKNK, | BESZTERCZE-BÁNYA. | Lenn két bányász-kalapács keresztbe téve egymás fölött.

Mindkét lapon erőteljes sima szegély.

Ön. Átm. 48 mm.

M. nemz. múz. (Delhaes). — Besztercebányai városi múzeum. Ezüst. Átm. 48 mm. (öntvény.) — M. nemz. múzeum.

Vas. Átm. 48 mm. — Besztercebányai városi múzeum.

Az orvosok és természetvizsgálók éppen készültek évi gyűlésüket Pesten 1841. szept. hó 6-ikán megtartani, a melyen a jövő évi gyűlés helye is szóba került volna, midőn Glabits József, Besztercebánya bírója az augusztus 28-án megtartott városi közgyűlésen, valószínűleg Cipszer Keresztély, a buzgó geologus biztatására, azt

indítványozta, hogy hívja meg a város a magyarországi orvosokat a következő évi vándorgyűlésre Besztercebánya vendégszerető falai közé, a hol nemcsak szívesen fogják őket látni, hanem a város régi emlékeit és a vidék természeti szépségeit s geológiai nevezetességeit is haszonnal fogják szemlélhetni s tanulmányozhatni.

A közgyűlés szíves-örömet tette magáévá az indítványt, s felhatalmazta a tanácsot, hogy az egyesületet meghívja s a szükséges intézkedéseket tegye. Szeptember 21-én már itt volt Kubinyi Ágostnak, a társulat alelnökének köszönő levele, a melyben a jövő évi vándorgyűlésnek Besztercebányán való megtartását megígérte,

De ekkor megmozdult már Zólyom vármegye is, a melynek ügyeit akkor Radvánszky Antal mint alispán vezette, a kinek a tudomány s művészet iránti meleg érdeklődését akkor már nem egy tette bizonyította. De részt kívánt a társulat fogadtatásából s szíves látásából a kincstár is, a mely Zólyom-Lipce várát s az akkor még tulajdonában lévő szliácsi fürdőt kívánta a vendégeknek bemutatni s a vendéglátásra 1200 frtot akart fordítani.

Ily előzmények után 1842. január elején megalakul a fogadó bizottság s megválasztja Radvánszkyt elnökül, elkészíti a kirándulások programját s kimondja, hogy a társulat itt tartott gyűlésének örök emlékére három ezüst s 300 bronzérmet veret.

A bizottság az érem elkészítésével Karl Henrik éremvésőt¹⁾ bizta meg, a ki azt a körmőcbányai pénzverdében készítette. Kikötötték, hogy a kész érmeiken kívül a verőtöveket is bocsássa a város rendelkezésére.

Erre a rendező bizottság beszerezte az érmekhez szükséges anyagot a besztercebányai bányakincstárból és pedig a kevés ezüstön kívül 83 font rezet, (47 frt 68¹/₂ kr.-ért). Elkészült az első érem is, de ez sehoggy sem tetszett a rendezőségnek, úgy hogy sürgősen

¹⁾ Karl Henrik körmőci éremvésőről Gohl Ödön egy hazai tanulmányutja alkalmával sokat hallott egy veterán éremgyűjtőtől. Szerinte Karl Körmőcön működött, majd bűnpöre volt és Zólyom-Lipcsén több évig fogságban ült. 1848-ban a magyar kormány Körmőcről egy pénzverőgépet Nagybányára vitetett és Duschek Karl oda éremvésőnek kinevezte. Az 1- és 3-krajcáros rézpénz bélyegeit ő véste. 1852-ben Ő Felsége körútja alkalmával Karl egy saját készítésű aranyérmét kívánt felajánlani, de a Cabinetiroda állítólag nem fogadta el. (Ez az érem sokáig Kupetz István gyűjteményében volt.) Karl nemsokára elbocsátották szolgálatából. Karl véste az ismeretes emlékérmeket Ő Felsége nagybányai látogatása emlékére. Egyéb művei is ismeretesek.

kellett újabb bélyegek készítéséről gondoskodni, mivel már július eleje volt s attól lehetett tartani, hogy az érmeik idejére el nem készülnek. Az újabb érme, mely gyűjtőink előtt elég ismeretes, szintén Karl Henrik műve s ez már teljesen kielégítette a rendezőseget, a mely miután időközben tájékozást szerzett a jönni készülő vendégek számáról is, jónak látta a megrendelt 300 érmen felül még 46-ot készíttetni; egyúttal megállapította, hogy egy-egy ezüst érme elfogadására felkéri a királyt s a nádort, egyet pedig felajánl a Nemzeti Múzeumnak. A bronz érme azonban, dacára annak, hogy igen kelendők valának, meglehetősen számmal maradtak fenn a gyűlés után, úgy hogy a tanács tekintettel a rájuk fordított 700 frt költségre, darabonként 2 forintjával akarta áruba bocsátani. Ez úton s a fennmaradt rézből tényleg 53 frt térült meg. Különben is csak 342 frt 24 $\frac{1}{2}$ kr. költséget lehet a jegyzőkönyv alapján kimutatni, a mely a következő tételekből alakul: Az érmeik vésése s elkészítése 255 frt 52 kr., az anyagért 47 frt 68 $\frac{1}{2}$ kr., vételdíjak s eljárási költségek 39 frt 04 kr., összesen 342 frt 24 $\frac{1}{2}$ kr.

Az érmeik tetszetős voltát igazolja, hogy a városi tanács még utólagosan is csináltatott néhány darab ezüst érmet, hogy a sűrűn érkező kérelmeknek eleget tegyen; így jutott ezüst érmehez egyebek közt a bécsi Ambraser Sammlung, Temesvár tanácsa és mások.

Francia rézpénz-lapkák készítése Besztercebányán.

Azon időben, midőn II. Lipót és Frigyes Vilmos prosz király, a Franciaországban végbemenő államfelforgató események hatása alatt a pilniczi szövetségben a régi francia monarchia visszaállítására vállalkoztak, Besztercebánya városa az itteni kamarától egy igen érdekes felszólítást kapott, a melyre sürgősen kellett a választ megadni. Arról volt szó, hogy a francia kormány az alkotmányos gyűlés határozataiból kifolyólag pénzügyeit rendezendő, Magyarországon akarja a rézpénzhez szükséges lemezeket, lapkákat készíttetni.

Már ekkor is Besztercebánya régóta virágzó rézüzeme állította elő a szükséges rézlapkákat s szállította a pénzverdébe, a mint

et a legujabb időig, a midőn a rézpenz a forgalomból kivonatott, szokásban volt. A francia kormány felszólítását tehát a helytartótanács a beszterczebányai kamarához küldte le, a melynek a végrehajtásáról gondoskodni kellett. Úgy látszik azonban, hogy a francia kormány szakemberei nem lehettek a magyar rézpenz veretével valami nagyon megelégedve, mert kifogástalanul sima és fényes lapkákat kívántak. Ennek előállítása csak úgy volt lehetséges, ha a kimetszett lapkákat a rátapadt iszaptól lehetőleg tiszta, iszap- és homokmentes vízzel megtisztítják. E célra jó volt az esővíz, vagy ha nem voltak ennek nagy bőségében, a forrásvíz is.

De Beszterczebányán eddig, a jelek után ítélve, nem dolgoztak még oly nagy pontossággal s körültekintéssel, de meg nem is voltak ily precis munkára berendezve.

A rézhámor, a hol a rézlapkákat készítették, a Beszterczebátokból külön csatornán át vezetett vizet használt úgy a nagy kalapácsok működtetésére, mint összes egyéb céljaira; ezt a vizet tehát a lapkák mosására, úgy mint eddig, nem használhatta. Forrásvíze sem volt a maga területén. Beszterczebánya városának volt ugyan a szomszéd réten egy elég bővizű forrása, a mely a kérdéses célnak megfelelhetett volna, de ez majdnem egy kilométernyire volt a rézhámortól, az Élesd felé vezető út baloldalán, a melyen alól ma a városi faraktár van.

1791. szeptember 1-én átírt tehát a kamara a városi tanácshoz, s a cél megemlítésével felkérte, engedje meg ezen forrásvíznek felhasználását olyképen, hogy azt a városi réten keresztül csöveken át a rézhámorba bevezethesse.¹

A tanács teljesíthetőnek találta a kérelmet, s a helyszíni szemlén kint járt a bizottság javaslatának meghallgatásával, csak annyit kötött ki, hogy a szükséges átalakításokkal a forrásból való

¹ Zur Betreibung der von allerhöchsten Orten angeordneten französischen Kupfermüntz-Plätln, ist ein klares und nicht im mindesten mit Sand vermengtes Wasser erforderlich, da aber ein solches Wasser in dem hierortigen Kupferhammer ausser desz an der darneben befindlichen Stadt Wiesen liegenden Pründels nicht vorfindigist, so ersuchen wir dienstnachbarschaftlich uns zu gestatten, dasz zur Schönnerung bemelter Müntz-platln erforderliche Wasser aus dem gesagten Bründl Mittels Einlegung einiger Röhren ableiten zu dürfen. — A kamara átíratja a tanácshoz. Prot. Praet. 1791. 455. l. Beszterczebánya város levéltárában.

merítés semmiképen akadályozva ne legyen, s hogy a forrás, ha a kamarának többé reá szüksége nem lesz, az előbbi állapotba visszahelyeztessék.²

Mekkora mennyiségben készítették ekkor Beszterczebányán a francia rézpénz-lapkákat, előttem ismeretlen; erre csak a kamara naplói adhatnák meg a feleletet. Annyi azonban tény, hogy az a réservoir, a melyben a forrásvizet előbb összegyűjtötték, ismételten is kitatarozva, a mai napig, természetesen már más czél szolgálataiban, megmaradt.

² A víz levezetésére vonatkozólag a következőket írja a kamara egy későbbben keltezett átiratában: Es wird die Quelle so etwa 4 Schritt von kram, wo das Wasser geschepft wird, in einem Graumen Kasten eingelangen, und bis 3 Schuch gehoben, woraus bei der untern Röhre so wie vorhero in den Kram abfliesen werde, das übrige aber so gehoben wird, durch Wasser-Röhren über die Wiesen bis in die Müntz zum unentbörlichen gebrauch abgeleitet. Prot. Praet. 464. 1.

Tartalomjegyzék.

	Olbal
Königsberger Mihály	3
Besztercebánya erődítményeiről	23
De strigis	39
Régi sensatiós hírek	44
A Styavniczka-fürdő és telek története	49
A bányász-bástyáról	56
Egy régi orgonakészítő Besztercebányán	66
A besztercebányai Seelenhaus-ról és a városi szegényügyről	71
A besztercebányai püspöki residentia története	79
A Szt.-Erzsébetről elnevezett besztercebányai szegényház történetéből	85
István nádor körútja Magyarországon 1847-ben	90
Az alsómagyarországi bányavárosok és a Gergely-féle naptár 1583—84-ben	97
Adalék a libertások történetéhez	103
A magyar orvosok és természetvizsgálók 1842-iki, Besztercebányán tartott vándorgyűlésének emlékérmé	110
Francia rézpénz-lapok készítése Besztercebányán	112

